

Szerkesztőbizottság: Jókai Anna (elnök),
Báger Gusztáv, Csontos János, Horváth Antal,
Kalász Márton, Kő Pál, Nemes Attila,
Salamon Konrád, Szakály Sándor, Vasy Géza

Főszerkesztő: Oláh János
E-mail: foszerkeszt@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7035

Olvasószerkesztő, tanulmány: Rosonczy Ildikó
E-mail: tanulmany@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7033

Vers: Szentmártoni János
E-mail: vers@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7032

Proza: Biró Gergely
E-mail: proza@magyarnaplo.hu
Mobil: (70) 388-7031

Nyitott Műhely: Ekler Andrea
E-mail: andrea.ekler@gmail.com

Európai Figyelő, Lapszemle: Falusi Márton
E-mail: europeanobserver@magyarnaplo.hu

Könyvszemle: Erős Kinga
E-mail: kritika@magyarnaplo.hu

Tördelőszerkesztő: Molnár Csenge-Hajna
Borító: Zách Eszter

Ügyműhely: Cech Vilmosné,
Nagyé Nespor Gabriella, Nagyé Paládi Judit

Terjesztés: Zsiga Kristóf
E-mail: elofizetes@magyarnaplo.hu

A szerkesztőség címe (Írott Szó Alapítvány)

1092 Bp., Ferenc krt. 14.

Levelezési cím:

1450 Budapest, Pf. 77.

Számlázási cím: **1062 Bp., Bajza u. 18.**

Telefon/fax: **413-6672; 413-6673**

Szerkesztőségi mobil:

(70) 388-7034

Elektronikus levélcímünk:

info@magyarnaplo.hu

Elérhetőségünk a világhálón:

www.magyarnaplo.hu

Kiadja az Írott Szó Alapítvány (1092 Bp., Ferenc krt. 14.) és a Magyar Napló Kiadó Kft. (1062 Bp., Bajza utca 18.). Terjeszti a Nemzeti Hírlap-kereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok. Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletága (1080 Bp., Orczy tér 1.) Előfizethető valamennyi postán, kézbesítőknél, emailen (hirlapelofizetes@posta.hu), faxon (303-3440) egy évre 7390 Ft, fél évre 3865 Ft. További információ: 06-80-444-444 Külföldi előfizetés: a szerkesztőség címén. Az előfizetési díj egy évre postaköltséggel együtt 60 USD vagy 50 EURO, mely átutalható a HVB-Bank Hungary Rt. (1065 Bp., Nagymező utca 44.) 10918001-00000421-10290001 számlára, vagy bankcsekkben elküldhető a szerkesztőség címére. Nyomda: Pannónia Print Kft. 1139 Bp., Frangepán utca 16.

Meg nem rendelt kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Minden felbélyegzett, válaszborítékkal ellátott levélre válaszolunk. Mutatópéldány kérhető a szerkesztőségben.

Címlapon

a Nyitott Műhely vendége: **Győri László**
(Zách Eszter felvétele)

és a Nézőpont szerzője: **Jánosi Zoltán**

Az ember verset olvas?

Kifordítva, de meg nem szentségtelemtve egy régen élt spanyol kabbalista szavát: Isten minden gyermekének szánta a költészetet. De mégis milyen kevesen fogadják el ezt a hatalmas ajándékot! Sokan eleve nem is keresik, attól tartva, hogy nem fogják megérteni, esetleg előre meggyőzik magukat, hogy a versek nem érik meg a fáradságot, ezért messze elkerülik a könyvtárak és könyvesboltok költészetet kínáló polcait. Kár, mert az irodalom, így a vers is, csak olvasójában él, s ha nem olvassák, tetszhalottá válik. Aki elfordul tőle, a létjogosultságát vonja kétségbe. Ugyanakkor az építészettől létjogosultságát senki nem merné kétségbe vonni, a testnek laknia kell valahol. És a léleknek? A poézis szó eredeti értelmében az építésre, a létrehozásra, ha úgy tetszik, a teremtségre utal. A hajléktalan lélek hogyan is érthetné meg Hölderlin híres sorát: „Teli érdemmel, mégis költőien lakozik / Az ember a földön”? Tanuljunk hát meg újra verset olvasni, engedjük magunkhoz közel a költészetet. Ahogy ránk talál egy-egy nekünk íródott vers, az maga is költészet, semmihez sem hasonlítható öröm, ahogy a felfedezés varázsa átjárja egész lényünket.

Annyian tették fel a kérdést, mire jó a költészet? A jó vers talán beállítja az ingadozó vérnyomást, netán segít pénzügyi döntéseinkben? – ugyan dehogy. A jó verstől éppen hogy fölszalad a vérnyomás, megemelkedik a pulzus és elfelejtkezünk pénzügyeinkről. Ráébredhetünk viszont, hogy általa részesei vagyunk egy olyan közös emberi tudásnak, tapasztalatnak, amelytől minden hasznossági elv idegen. Az igazi költészet nem hazudik, a szív sebeire nem mondja azt, hogy „ugyan, semmiség”, viszont segít bekötözni őket. Általa megszűnik elkülönültségünk, váratlanul eláraszt a „nem vagyok egyedül” érzésének boldogító hulláma. Újra és újra beavatódhatunk egy olyan közös nyelvbe és kultúrába, amely összeköti jelenünket a múltunkkal. És ha van jövőnk, talán összeköt azzal is.

Milyen közkeletű manapság arra utalni, hogy eltűnőben van az irodalom valóságra vonatkoztatottsága, az meg kíváltképp disszonáns, hogy e nézet szószólói ezt egyfajta fejlődésnek próbálják beállítani. Mintha lenne bármi gazdagabb, titokzatosabb a valóságnál! A költészet sem jöhet létre csupán a költő személyiségének egyediségéből, bizony ott lüktet benne az Egészbe való beágyazódottsága is. „A világ vagyok” – mondhatná minden igazi poéta, beleértve minden tudást, tapasztalatot és intuíciót, sőt még a nemtudást is, ami paradox módon oly termékeny eszköze tud lenni a lírának. A költészet minden, és mindenhez köze van. Kérdései egy konformista, a világi hatalomhoz kínosan lojális világban, a szigorúan ellenőrzött gondolatok korszakában felzaklatók. Az olvasón múlik, hogy megszületnek-e benne a válaszok, hogy az okokból fölszikkraznak-e a következmények.

Filip Tamás

Filip Tamás: <i>Az ember verset olvas?</i>	1
--	---

LÁTHATÁR

Lancendorfer Ignác: <i>Gőg és Demagóg fia vagyok én; Feltörök; Égbe, világba</i>	3
Csender Levente: <i>Födni offset lemezzel</i>	5
Kalász Márton: <i>Tört üveg</i>	7
Turai Laura: <i>Félelem nélkül; Ha a semmi néz</i>	7
Jékely Zsombor: <i>János Mihály, a középkori erdélyi falképek kutatója</i>	8
László Noémi: <i>Oly szabad; Ha szétszakadnék; Fiókba zárom</i>	10
Szong Szokcse: <i>Hvang Mangün mondotta</i> (Osváth Gábor fordítása)	11
Cseh Károly: <i>Hazatérő; Tavaszelő; Határjárás előtt</i>	14
Győri László: <i>Fadrusz a keresztfán; Csendélet; Tükörkép</i>	15

NYITOTT MŰHELY

Tarján Tamás: <i>Sok mindenből kimaradtam</i> (Beszélgetés Győri Lászlóval)	17
---	----

NÉZŐPONT

Jánosi Zoltán: <i>Az átölelt Mindenség</i> (Tornai József költészetének multikulturális és archaikus korszerűsége)	25
Tornai József: <i>Győzelem a győzelem fölött</i>	33

KÖNYVSZEMLE

Aniszi Kálmán: <i>„felvet, mint az ár; s mélybe húz, mint az ólom...”</i> (Mezey Katalin Válogatott versei)	34
Pintér Judit Nóra: <i>Derűs pusztulás</i> (László Noémi: <i>Papírhajó</i>)	36
Kelemen Lajos: <i>Mire az erő?</i> (Szálinger Balázs: <i>M1/M7 – Versek 2003–2009</i>)	38
Rózsássy Barbara: <i>Ezüstből aranyat</i> (Erdei Lilla: <i>Veszélyes helyek</i>)	39
Hegedűs Imre János: <i>Képirók</i> (Toronyzene, antológia, szerk. Kárpáti Kamil)	40
Hermann Róbert: <i>Negyvennyolcas történetünk mai állásáról</i> (II. rész)	42
<i>Szerzőink</i>	70

Lapszámunkat Jékely Zsombor középkori erdélyi falképekről készült felvételeivel illusztráltuk.

LANCENDORFER IGNÁC

Gőg és Demagóg fia vagyok én

*Gőg és Demagóg fia vagyok én
Amit mondok, majd abban hiszek
Osztom az ígét nagyon okén
Az összelopkodott vagyon okán
S kontráznak mind az igricek:
Jól mondod, hurrá, ez fasza!
Melósnak papszer, parasztnak kasza
S ha eluntátok, majd elmentek haza!*

*Gőg és Demagóg fia vagyok én
Néha tudom, hogy mit miért teszek
Elődök példáján, kicsin s nagyokén
Miért okulnék, hisz rájuk is teszek
Dödöghetnek túlképzett váteszek
Ha lovam hátán jó párszor átesek
Az is kevés, hogy tervemet megakassza
Nincs még tele a mega-kassza!*

*Gőg és Demagóg fia vagyok én
A Mammon felkent éhes proletárja
Következmény lennék, vagy ok? Én
Nem kérdezem, a válasz ismert rája:
Vörösből kikékölt prolet-árja!
Multi-nemzeti hős, aki bő két
Eszkendő alatt megdöntötte a tőkét
Úgy, hogy bátran lefeküdt alája!*

*Gőg és Demagóg fia vagyok én
Túlteszek minden konjunktúra zsokén
Nem használ ellenem a pusztaszer
Verecke, Dévény, Ópusztaszer
Hiába döngettek kaput, falat
Nem jut a szátokba eu-falat
Mert ott állok én, cehek és céhek éke
Az elkürt szabadság végterméke!*

Feltörök

Egyszer majd én is feltörök
 Befogadnak a jobb körök
 Bólogatok, mint a jánosok
 Mintha lenne rá számos ok
 A mainstream a hátára kap
 Kit érdekel kinek a kárára ad
 Árfolyamom nem lesz potom
 Zaciba vág marsallbotom
 Osztom és szorzom az igéket
 Röptében fosztom a bigéket
 Csapolom vígan én is a jó lét
 Folyjon körül végre a jólét
 Rossz sorsomra ez lesz a revans
 Hisz csak az számít kinek híre van s
 Hozzá toldatnak temérdek lóvé
 Semmi vagy, ha nem vagy góré
 Magamtól biza' nagyon elszállok
 Névtelen valakiből avanszálok
 – Cafrang és nagy rang meg izé –
 Ország veszejtő híres senkivé

Égbe, világba

Mint a bolond
 Aki gyertyát gyújt
 Hogy lássa a sötétet
 Megkerülve a láthatárt
 A távol közelében élek

Átszakadsz majd
 A hártás hallgatáson
 És véna-kéken lüktető jelek
 Hiányok, szó-aritmiák
 Ti-tázzák bennem léptedet

Ott várlak én
 A görbült versidő
 Möbius-szalagján állva
 Életre kelt lélegzetünk
 Egymásba fulladása

Egy vagy velem
 Süket telefonként
 Szólsz égbe, világba
 Átfogja dimenzióim
 Létezésed köldökszinórja, ága

Kanóc és láng
 Rám rakódott már annyi
 Szótörmelék és nyelvsalak
 Gyűjtsd fel hát az összehányt igéket
 Hogy téged jobban lássanak

CSENDER LEVENTE
Födni offset lemezzel

Rothadni kezdett a háztető, a nagy hó télen sokáig emésztette, nyáron meg a szárazság és a hosszú esőzések dolgozták a kézzel hasított fenyőzsindelyt. Moha és szakályzuzmó borította, ami már biztos jele volt a pusztulásnak. Ugyanolyan anyaggal akartunk földni, mint korábban, mert az erdő szélén egy ház csak zsindelyes legyen, de nagyapám azt mondta, hogy tíz év alatt egyszer már újráfödtek, ő valami tartósabbat akar, mert öreg, és nem biztos, hogy még egy földést végig tud csinálni. Olyan anyagot akart, ami őt a hátralevő idejében kiszolgálja.

Divatba jött a nyomdai offset lemezes tetőfedés. Ugyanaz a jelleg, amit neopakisztáni stílusnak neveznek, és Bánffyhunrad végében a cigányok csipkézett, Mercedes-jellel díszített formájában alkalmaznak soha be nem fejezett csillogó palotáik fedésére. Próbáltuk az öreget lebeszélni róla, de az a keményfejű fajta, akivel nem érdemes vitatkozni. Azért rendelt abból a lemezből, mert könnyen lefut róla a hó, amiből arrafelé annyi van, hogy meg is nyüvesedik az alja, mire április vége felé elmegy. A lemezeket, amelyeket nyomtatás után már nem használnak fel többé, viszonylag olcsón adják az udvarhelyi nyomdászok. Mindenki jól jár; a nyomdász is, mert nem marad a nyakán, a vevő is, mert olcsóbb, mint a cserép. A ház meg olyan lesz, mint a Salamon töke. Az, hogy milyen érzés ránézni, nem számít. Az erdön senki sem nézi. Arrafelé úgysem sokan járnak, mert jól eldugott helyen van odafönn.

Mégis az a furcsa, hogy az az eldugott, fehérre meszelt kis ház, amit épp el akarunk csúfítani, annyit látott, hogy bármelyik látnok megirigyelhetné. Semmi különös nem történt vele, csak állt vastag, sárral tapasztott kőfalaival, és két kis ablakán keresztül nézte közel háromszáz éven át, hogyan változik körülötte a világ. Nincs is más ott fenn, amit nézzen, csak a nagy fenyvesek, a Hargita, a Görgényi-havasok és a vadak. Ember alig jár arra, amióta Pál János bá meghalt, s nagyapám is leköltözött a faluba. Mégis minden kor valahogy rajtahagyta a nyomát az egyetlen kőházon közel s messze. Régen nem volt szokás kőből építeni arrafelé, most sem az, mégis ott áll. Az a néhány ház, ami szétszórva látható a katonai térképen is, mind fából épült. Nem tudom, az őseim miért gondolták, hogy oda kőházat építenek. Hogy állja az időt? Nagy távlatokban gondolkoztak?

Fogalmam sincs. Azt mesélte nagyapám, hogy az ősök télen is ott laktak. Mindent megtermeltek a kertben, állatokat tartottak, konc papóéknak órájuk sem volt. Mikor kivirradt, felkeltek, mikor besötétedett, lefeküdtek, ha éhesek voltak, ettek. Így ment ez akkortájt.

Azt sem tudom pontosan, hány éves az a ház. Nagyapám számolgatni kezdte egyszer, hogy azt az ő nagyapja, konc papó is örökölte, sőt ő is valakitől, s így nagyapám visszaszámolt vagy öt generációt, azt mondta, hogy körülbelül kétszázötven-háromszáz év közt járhat. Látszik rajta, hogy öreg, sok nyomot hordoz magán. A régiekről csupán annyit tudunk, hogy megépítették, szép tálast csináltattak, sütőt, hogy a kemencéjében házi kenyerek süljenek. Mennyezeti gerendái alatt deszkákat szegeztek keresztbe, s azokon szikkadt a sajt. Nyáron vadméheket fogtak be, még megvannak a kasok és a lépek a döngölt padláson. Kéményt viszont nem raktak az ősök. Azóta sincs kivezetve a kályhacső a padlástérből. Talán, hogy a zsúp ne gyulladjon meg, mert a ház tetején kezdetben zsúpfedél volt. Onnan tudom, hogy zsúp teteje volt, s a csúrt is azzal födtek, mert a második világháború után a román csendőrök fellátogattak, fegyvereket és magyar katonákat kerestek az odorban, és szuronyaikkal úgy összedöfködték a zsúpot, hogy a dédapámnak újra kellett földnie. Akkor viszont már fenyőfázsindellyel födte. Nem tudom, hogy mit látott még az a ház, mert én alig értek a sok régi jelből, amit magán hordoz, és nincs, aki elmondjon mindent, hogy mi is történt két vagy háromszáz évvel ezelőtt, de néhány érdekességről tudok. Van például a ház előtti tartógerendán egy pléhtáblácska, amiről még le lehet olvasni, hogy ADRIAI BIZTOSÍTÓ. Félkör alakban, vékony betűkkel szedték, hogy kiférjen, és egy vödör domborodik alatta. A Monarchia idején be volt biztosítva fenn az erdőn az a kis házikó. Láthatott mindenféle időket, császári időt, magyar időt, a román időt, újra magyar, megint román időt, érezhette, hogy ide-oda csatolgtatják, átélte a fasizmust, a kommunizmust, most épp a *demokrácia taknyán csúszkáló* kapitalizmust nyögi, látott mindent, amit egy havasalji kőház láthat. Látta, hogy nagyapám minden nyáron tizenennyolc szekér szénát ad le a kertből a kommunisták által létrehozott kollektívnek, csak azért, hogy megtarthassa azt a házikót s a kertet, ne államosítsák, hogy legyen hová lehajtsa a fejét. Élt nehezebb időket is az a ház, ott volt például a háború. Azt mesélte öregapám, hogy a házban, a kályha – vagy ahogy ő mondta: a „füttő” – tetején sütötték a vadvackort a visszavonuló németek a második világháború végén. Az éhes katonák bevánszorogtak, kértek egy darab kenyeret, és mind-egyikük illetmudoan, németes precízsséggel csak a felét vágta le; az első katona elfelezte, a második a felet vágta

A novellát Csenger Leventének kiadónk gondozásában az Ünnepi Könyvhétre megjelenő kötetéből közöljük.

ketté, a harmadik a kenyér negyedét, és így tovább, míg a kenyérből nem maradt. Ezért aztán kirakták a rézüstöt a ház elé, a veremből kihordták a pityókát, s ott főtt a pityókaleves a ház előtt éjjel-nappal. Ha betértek a lerongyolódott, visszavonuló katonák, ettek, aztán mentek át a hegyen Korond felé.

Látta a ház azt is, hogy futott dédanyám, és mondta az akkor még kiskamasz nagyapámnak, hogy jönnek a román csendőrök, miközben a német katonák a kinti asztalnál ültek, és csemegézték a sült vadvackort. Majdnem meglepték őket. Dédanyám kézzel-lábbal kezdett magyarázni.

– Hányan vannak? – kérdezte az egyik német.

– Öten – mutatta dédanyám.

Az öt német, akik ideiglenes hadiszállásukat a háznál rendezték be, felállt. Az egyik legyintett egyet.

– Mámá! – mondta dédanyámnak, és intett neki, hogy iszkiri hazafelé, le a faluba. Dédanyám el is ment. Ők fogták a fegyvereiket, kettő magával vitte nagyapámat az odorba, ahonnan jól belátták a közeledőket, a többiek pedig a kertfolyásában levő fenyőfák alatt álltak lesben. Jött is az öt román csendőr, de megálltak a szemben levő dombtetőn, és egy jó félórát egyezkedtek, miközben a német katonák puskái rájuk meredtek. Aztán valami felsőbb sugallatra visszafordultak a falu felé, így nem lett a háznál német–román lövöldözés.

Sokat látott az a ház, megélt éhezést, árvizet, szárazságot, annyi mindent, de talán soha nem járt rá annyira a rúd, mint az utóbbi években. Soha azelőtt olyant nem látott, hogy ajtaján ezeridegenek vigyék ki a tálast, amit a bútorkereskedőkkel összejátszó betörők lopnak el. A legrégebbi bútordarab volt a házban a festett tálas, amit a korom befogott, csak helyenként sejlett át egy-két tulipán. Talán a házzal lehetett egy idős, fekete volt, a korom megóvta a szútól és mindenféle kártevőtől. Nemcsak a tálast lopták el, hanem a fogasokat a falról, a padokat, a petróleumlámpát is, kivéve a két ágyat, az ócska vas-kályhát, amin a németek a vackort sütötték. A tetteseket elfogták. Zetelaki cigányok voltak, az udvarhelyi ócskás vette meg a bútorokat, vagy lopatta el, ki tudja, melyik osztrák, német, svájci ház falai közt díszeleg szépanyám tálasa. Az sem lehet vigasz, hogy nemcsak a miénket, minden havasi házat kiraboltak. Ami régiség mozdítható volt, azt elszekereztek. A ház egyik kis ablakának a felső két szemét kiverték, pedig nyitva van az ajtó mindig, bárki betérhet, s most ott áll félvakon az a házikó, pedig mennyi mindent látott. Talán jobb is neki így, ha nem lát. A háznak, amely még a büszke Monarchia idején az Adriai Biztosítónál volt bebiztosítva. Akkor talán még fizetett volna a biztosító, de hol van már az Adriai Biztosító, meg hol van a Monarchia?

Nagyanyám megtalálta a padokat az udvarhelyi ócskásnál, ugyanis a hátát lemeszelte volt fehérre, hogy a szű ne essen bele. Csak végignézett a gúlába rakott padokon, és egyből kiszúrta, hogy hoppá, ez a miénk. Megnézte, és a padfedél alján, bár lefestették, átlátszottak a tintaceruzanyomok: öregapám felírta, mint a kalendárium lapjára, hogy mikor jöttek meg a fecskék, mikor mentek el, május hányadikán kerekedett hóvihar. Minden fontosat, ami szokatlan vagy rendellenes volt a természetben, feljegyezte rendszeresen, mintha naplót vezetett volna. De hiába találta meg nagyanyám a két régi padot, az ócskásnak gyorsan vágott az esze. Ígért a két régiért három újat. Nagyanyám belement az üzletbe. Az új padok már nem kerültek fel az erdőre. Ott áll az asztal, körülötte már nincsenek padok, csak székekre fektetett deszka van és egy láda. A drót még ott lóg az asztal fölött, amire rá volt akasztva az évszázadok estéit bevilágító petróleumlámpa. A fogasok helye a fehérre meszelt falon.

Botorkált Rigó, kapaszkodott felfelé a hegyi úton. Eljött Bors Lajos bácsi is Csíkmenaságról, összeüttött egy tálast gyalultatlan fenyőből, ami méretre egyezett és formára hasonlított a régire, de a festés, kidolgozás, az évszázadok finom munkája hiányzott róla. Látszott, hogy nyersebb, nem csiszolta meg az idő, csúszóajtai nem koptak még be, és valamiért nem tudtam elképzelni a régi házban egy új bútort.

Megérkeztünk, a lovat elengedtük, a kert legtávolabbi sarkába futott, remegett orrcimpája a csillogó lemezektől. Nem is szedtük le a tetőről a mohazöld, szakályzuzmós zsindeleyeket, csak szegezni kezdtük rá az offset lemezeket Bors Lajos bácsival, aki nyolcvanhárom évesen még úgy fődött, hogy egyik kezével fogta a tetőgerendát, a másikban baltával verte be a szeget, közben félig a levegőben lógott, és úgy mesélt viccet, hogy szájába fogta a szeget. A pálinkát szerette, és az se szegte kedvét, hogy nyolc évet lehúzott Szibériában. Söröskupakokat húztunk a szegekre, hogy a lyukon, amit a lemezen ütöttünk, ne folyjon be a víz. A munkával gyorsan haladtunk. Mire a nap letűnni készült, a tető ezüstösen csillogott. Csak akkor vettem észre, hogy a lemezeken levő kék festék női körvonalakat sejtet. Jobban megnéztem, s hát a nők ruha nélkül pózoltak, a lemezekre felnőtteknek szóló újságokat nyomtak. Megálltam, végignéztam a tetőn. Valóságos harem volt. Egyik nő sem tűnt szégyenlősnek. Fiatalok voltak és csinosak, nagy domborulatokkal. A pusztulástól kis haladékokat kapott ház. A hold már úgy világította meg a tetejét, hogy az offset lemezekről a fiatal lányok kacérkodtak a hideg fénnel. Naptár is szerepelt a lányok mellett, ha hamarabb észrevettem volna, sorba rakom őket januártól decemberig, hogy olvashassa az idő, hol is tart, ha a ház fölé száll.

KALÁSZ MÁRTON

Tört üveg

Deák László emlékének

Nemcsak tört szemüvegem keresem –
hangzik, más persze; mégse naponta. Kirekesztőnk,
ha a költészet, ábrándos kiutat, ma –
jó-rossz elmék éjébe bocsát; hajdan, Vénnek, míg nyomon megbocsát.
lenéznénk: e Költők Parkjában, onnan kint, s ha ablakon –
napfűrésztve padjai otthonkák, közszegélybe sérült szellem idéttnek,
a padok értelme szerint háttal. Volt kirekesztő,
ép líra. Bent térj: ránk helyszínt mondhattak; egyszer –
kirekesztőnként sem. S nem évszakra forgat, épp dühöt rég az álom,
mint kiket tényében nappal. „Attól”, hallanám a korai halk mondatot
távol, „beengedték, másutt; lent föltakarítjuk, zárt udvaron
ittrekedt vészagyú: ma betont lesne se – föl csapja víz a vért?”
Éjt évszaktól berángatott, milyen ismeretlenek mögül, mind egyik
utolsó: sújtott arccal, tört bordával veszítve szennyükben. Mind,
Meddig. Évszak – G. utcán? „Kitért.”

TURAI LAURA

Félelem

Tán ez volt az első este hogy féltem
valami hazátlan remegés
sziréna-szédítőn hátamra kúszott
nem kísért haza senki és
hiába volt a merész mutatvány
vak zápor zihált csak homlokomban
mint papírdobozba rejtett vízesés
míg mentem vétlen-határozottan.

Itt történik most és éppen
a pillanat virága gyümölcsbe lobban
mégsem ízleli húsát senki
a tiszta íz talánya ott van...

kereslek rendezett iratokban
kereslek ott hol bármi moccan
kereslek ahol még nem kerestek
fűszálak hegyén, vitorlatokban

a félelem, hogy virágok szirma...

isteni sistergés légy velem!

hiányod hibátlan jelenlétébe

belereszket a félelem

Ha a semmi néz

Mikor elkopnak a lépcsőfokok
kötelet hajít az éjszaka
s a kapkodó kezek kitérnek
szirmok lehajló mámora
is íztelen
ha sírást szárít a szél, könny nincs
se víz, se vér,
csak az a kipusztult mandarinfa
de azt se látod,
tart az éj

Lehull a nap
a hold kiátkoz
zöld zokniban zihál az ősz
ruháid nem mered levetni
hogy elaludhass kutakba dőlsz

mert mindent a tiszta víz igazgat

De tél van, befagyott,
semmi néz

A szó a szem fehér
tavára kiült
rettenet-penész.

JÉKELY ZSOMBOR

Jánó Mihály, a középkori erdélyi falképek kutatója

Jánó Mihály művészettörténész méltatását néhány személyes emlékekkel szeretném kezdeni. Magam egyetemistaként kezdtem el Erdély középkori falfestészetével foglalkozni, nagyrészt családi indíttatásból. Így lett szakdolgozatom témája a gelencei templom. Bodor György nagyapám gyermekkori nyarait Gelencén töltötte, ahol több rokonunk is lakott. Felvettem a kapcsolatot mindazokkal, akikről tudni lehetett, hogy foglalkoztak a gelencei falképekkel. Egyik első utam nagybátyámhoz, Bodor Ferenchez vezetett, aki nemcsak Erdély és Gelence jó ismerője volt, de könyvtáros is – hivatását és a szó legjobb értelmét tekintve. Számos könyvvvel próbálta kielégíteni tudásvágyamat, de mindig azt mondta: természetesen el kell menjek Gelencére, mégpedig Jánó Mihállyal, aki a legjobban ismeri a templomot. Megkaptam tőle Jánó Mihály *Hitvédelem és határőrség* című, a Szent László-legenda falképeiről írott tanulmányát, amely 1990-ben jelent meg a rövid életű *Pavilon* folyóiratban. Akkor még nem tudtam, hogy szerzőjének ez volt az első tanulmánya a középkori festészetéről. Kutatásaim során hamar eljutottam Sebestyén Józsefhez is az (akkor még) Országos Műemléki Felügyelőségen. Ő számos információ mellett egy teljes sorozat felmérést is rendelkezésemre bocsátott a templomról.

Jánó Mihályt Sepsiszentgyörgyön kerestem fel. Ő vállalta kalauzolásomat, de megosztotta velem kutatási eredményeit is. Beszélt néhány nagyobb tervéről: Huszka József falképes kutatásainak feldolgozásáról vagy a székelyföldi középkori falképek repertóriumának elkészítéséről. Ekkoriban merült fel benne egy olyan könyvsorozat ötlete is, amelyet *Horror vacui* címmel erdélyi festett templomoknak szánt. Ebben a sorozatban jelent aztán meg monográfiája a gelencei templomról, de részben az ő munkája a tancsi templomot és festett faberendezését bemutató kötet is. Az eredetileg füzet formájú sorozatból *Horror vacui* könyvek lettek: az új sorozat első kötete ugyancsak a gelencei templomról szól, társszerzők bevonásával és a korábbinál jóval bővebb terjedelemben, az akkor lezárult helyreállítás eredményeivel is kiegészítve.

Jánó Mihály a múlt év novemberében Szervátiusz Jenő-díjban részesült.

Ezen a köteten már közösen dolgoztunk. Jánó Mihály célja mindig egy-egy műemlék történetének és műtárgyainak teljes, monografikus feldolgozása. Gelence mellett többek között Székelydálya, Sepsibesenő vagy újabban Maksa alapos kutatása vezethette őt arra az útra, amelynek gyümölcse 2008-ban megjelent nagyszabású kötete. A *Színek és legendák* címmel a Pallas-Akadémia és a Székely Nemzeti Múzeum közös kiadásában napvilágot látott monográfia témája az erdélyi falfestészet kutatástörténete. Jánó Mihály felmérte, hogy nem csak az egyes műemlékek történetét nem ismerjük részletesen, de az erdélyi falfestészet és általában a középkori műemlékek kutatásának történetét sem. Különösen nagy a homály a XIX. század második felét tekintve – a ködből hegycsúcsokként kiemelkedik ugyan Orbán Balázs, Rómer Flóris vagy éppen Huszka József munkássága, de eredményeikről, környezetükről és kapcsolatrendszerükről nem sokat tudunk. Jánó Mihály könyve ezt a hiányt pótolja. Kiderül belőle, hogy újak nélt felfedezéseink nagy része elődeink nevéhez köthető. Elég arra utalni, hogy a közelmúltban napvilágra került falképek közül számosat – például Sepsikilyén, Sepsibesenő vagy Sepsiköröspatak falképeit – Huszka József egyszer már feltárta, és az újabb feltárásokat éppen az ő akvarellmásolatai segítették.

Kanyargós pálya vezetett eddig a nagyszabású monográfiáig. Jánó Mihály pályafutását a kézdivásárhelyi céltörténeti múzeumban kezdte Incze László mellett, és közben levelező szakon elvégezte a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetem történelem-filozófia szakát. 1983-tól a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum képtárának vezetője, majd a kilencvenes években Kovászna megye művelődési főtanácsosa. E minőségében szervezője a *Musica sacra* egyházzenei fesztiváloknak, szorgalmazója a háromszéki civil művelődési intézmények, alapítványok, egyesületek létrehozásának. Megbízatása lejártával visszatért a Székely Nemzeti Múzeum Gyárfás Jenő Képtárába, és innen 2008-ban ment nyugdíjba. Jánó Mihály maradéktalanul kihasználta azt a lehetőséget, amelyet Kovászna megyében betöltött pozíciója lehetővé tett. Nevéhez köthető Sepsibesenő elpusztultnak nélt Szent László-legendájának – már annak, ami megmaradt belőle – újbóli feltárása. Ő a szacsvai László-legenda megtalálója és első publikálója, és ő állította még időben le a kászonimpéri kápolna felújításának első szakaszát, a teljes vakolatleverést, aminek köszönhetően ma onnan is ismerünk XV. századi falképeket. Fontos szerepet játszott a sepsikilyéni falképek újbóli feltárásában és a gelencei templom építészeti restaurálásában. Itt ugyan a

falképeken beavatkozásra nem került sor, de a külső falképek feltárásával mégis bővült az innen ismert emlékanyag. Figyelme természetesen nem korlátozódott a középkorra: figyelemmel kísérte a perkői kápolna XVII. századi freskóinak feltárását, ott volt az altorjai Apor-kastély barokk festése feltárásának évtizeddel ezelőtti kezdeteinél, Kiskászonban pedig létrehozta a Búcsújárók emlékházát. A Székely Nemzeti Múzeumban számos (vagy inkább számtalan) XIX–XX. századi témájú kiállítást rendezett. Közülük kiemelkedik az 1998-ban rendezett Barabás Miklós-kiállítás és

Gelence, Kálvária (részlet)

a hozzá kapcsolódó konferencia, valamint a kettős vállalkozást kísérő két szép kötet. Mindeközben sorra jelennek meg írásai, kritikái a kortárs erdélyi művészekről. Már önmagában ezért a tevékenységéért is megérdemelte a Szervátiusz-díjat. Én azonban mégis visszatérnék a középkori falképek kutatásához, ami mindkettőnknek leginkább a szívügye.

Lássuk tisztán, miről is van szó: a középkori Európa Itáliát leszámítva talán leggazdagabb ilyen jellegű emlékanyaga maradt fenn a Kárpát-medencében. A középkori Magyar Királyság falfestészete még úgy is, hogy az ország központi területének emlékanyaga nagyrészt elpusztult, összefüggő, változatos és igen magas színvonalú emlékanyagot jelent. Ebből is kiemelkedik Erdély falfestészeti anyaga, amelyről az elmúlt két évtizedben szerencsésen gyarapodtak ismereteink. Gyarapodott maga az emlékanyag is az intenzív kutató-feltáró munka és a restaurálások során, de örömdetes szaporodnak az emlékekre vonatkozó művészettörténeti kutatások is. Ennek köszönhetően új összefüggések tárultak fel, és korábban társztalan emlékeket most művészettörténeti kontextusba tudunk illeszteni. Kevés olyan területe van Európának, mint pl. a Homoródok vidéke. Ma is páratlan élmény egy nap alatt Székelyudvarhelyről indulva megnézni Felsőboldogfalva, Bögöz, Székelyderzs, Székelydála, Homoródjánosfalva, Homo-

róddaróc és Karácsonyfalva XIV–XV. századi falképeit. És akkor Homoródszentmárton Huszka által feltárt, de azóta elpusztult falképciklusairól vagy az oklándi templom vakolat alatt rejtőző kifestéséről még nem is szoltunk. Az emlékanyag persze nem csak

menyisége miatt figyelemreméltó. Az 1419-ben működő székelyderzsi festő – akinek festőműhelye csaknem fél tucat templomban hagyta ott keze nyomát – például az internacionális gótika egyik európai szinten is jelentős alkotója. Találkozhatunk itt számos sajátos témájú ábrázolással is, hiszen itt maradt

fenn a Szent László-legenda legtöbb emléke, amely a középkori magyar festészet legjelentősebb ikonográfiai innovációja.

Páratlan gazdagságú és jelentőségű emlékanyagot kaptunk tehát örökölni – és minden jel arra mutat, hogy még számíthatunk újabb emlékek előkerülésére, feltárására is. Nagy tehát a felelősség, amelyet magyarországi és erdélyi kutatók, valamint a magyar és a román állami és civil szervek közösen kell, hogy viseljenek. A feltárásoknak ugyanis csak akkor van értelmük, ha egyúttal a fennmaradásnak a módja is biztosítva van – vagy ha erre nincs remény, legalább a dokumentálásnak. Ezután pedig a tudományos feldolgozásnak kell következnie. A feldolgozás folyamatában pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni az olyan kutatók fontosságát, akiknél az emlékek helyszíni ismerete párosul a források alapos ismeretével. Az erdélyi művészet történetének feldolgozásában – elsősorban az építészet és a kőfaragás tekintetében – Balogh Jolán és Entz Géza munkássága jelenti azt a példát, amely e kettős kíváncsúnak megfelel. Hozzájuk hasonló alaposítással dolgozta fel Dávid László Udvarhelyszék középkori műemlékeit, részletesen kitérve a falképekre is (kötete 1981-ben jelent meg). És az erdélyi középkori falfestészet kutatása során ugyanezt, az alapos forráselemzést az emlékek részletekbe menő vizsgálatával vegyítő módszert alkalmazza János Mihály is.

LÁSZLÓ NOÉMI

Oly szabad

*Gyászruha, fátyol, ing, babakelengye,
fogjátok össze kusza életem!*

*Ha én nem bírok, bírjátok velem,
ne engedjétek, hogy magát feledje*

*e lélek, s azt gondolja: oly szabad,
mint ág fölött a szárnyra kelt madár,
hogy karja, amit oly bátran kitár,
nem roppan össze majd a súly alatt.*

*Ne engedjétek, hogy szemét lecsukva
csak ösztönei hívó hangját tudja,
még ha mennyország lakozna is abban.*

*Suhogjátok: nem vagyok egyedül.
Még akkor sem, ha szívem legbelül
fényfoltos űr és kőolvasztó katlan.*

Ha szétszakadnék

*Fényfoltos űr és kőolvasztó katlan:
lásd mivé lettél, égbolt, föld-anyá.
Ha szétszakadnék, arról vallana
minden szilánkom: titek maradtam.*

*Ha szétszakadnék, látnátok: szemem
két sima kő, amelyben tűz lakik,
tüdőm éterben evező ladik,
kéklő bokor sűrű erezetem.*

*Ha szétszakadnék, engednétek-e,
hogy lélek költözzön a törmelékbe?
Lehetne a szilánknak élete?*

*Ha szétszakadnék, tudnám, hogy megérte,
vagy kiderülne: mindez csak mese?
Törünk, hajlunk, ellentmondás a vége.*

Fiókba zárom

*Törünk, hajlunk, ellentmondás a vége.
Miattunk törtem, kedvünkért hajoltam.
E gyönyörűséget hidegen, holtan
nem bírtam leereszteni a mélybe.*

*Nem bírom féken tartani erőm,
hogy kékülésig ne kezed szorítsam,
hogy napjainkat simán gombolyítsam,
s beoszzam szépen kevés levegőm;*

*nem bírom idomítani a vállam
ahhoz, hogy többé nem leszek magam,
hogy felcseperedem, mint annyian,*

*elégedetten majd fiókba zárom
hibáim, s hogy kifogtam a halálon –
s beáll a vég, oly pontos, oly hibátlan.*

SZONG SZOKCSE

Hvang Mangün mondotta

Hvang Mangün eltűnt. Megragadta a rotációs kapa utánfutóját tegnap kora hajnalban, és még mindig nem tért haza. Pedig ha ilyenkor a mezőre indult, alkonytájt már otthon szokott lenni. Ha valahol ivott és becsípett, legkésőbb éjfélkor már visszafelé imbolygott. Most azonban se híre, se hamva. Életében egyszer éjszakázott kint valahol, de hajnalra akkor is hazavetődött, most meg a kakasok már régesrég elkurjantották a reggelt, de ő sehol. A községháza előtt, az általa egykor ültetett vadszőlő fűrtjei alatt, az általa ácsolt padoknál gyülekeztek az emberek. Először a falufőnök szólalt meg.

– Ez a *Mangün vagy hogysziják, Bangün*, ez a bolond nem adott enni az ökreimnek. Nem mondom, szép dolog, egyszerre ennyi állatot éhesen bögtetni. Most iszik valahol és jól érzi magát, a fene vinné el...

A falu véneinek sorában a legtekintélyesebb, legiskolázottabb öreg, Hvan Dzsoszok vette át a szót. Ő az a jeles személy, aki a sárkánykirály ünnepén kalligrafikus írásával letisztázza az ősök szellemének szánt fohászt.

– Ha nincs sehol, annak oka kell hogy legyen. Nem tűnhet el valaki csak úgy! Az ember tán egy aprócska tű vagy homokszem? Tudnunk kéne, hol van. Mert hát közibünk való. Ez a Mangün-gyerek itt született, és amióta itt él, még olyan nem volt, hogy ne jött volna haza reggelre...

– Nem úgy van az, öregapám. Amikor elment a sorozásra, akkor is egy napot volt távol. Merthogy hazafelé gyüvet éccakába nyúlóan mindenféle rókákkal, nyulakkal viaskodott a bolondja. Legalábbis ezt mondta...

A sárkánykirály ünnepén a ceremóniamester szerepét betöltő Hvang Dongszu tréfálkozott így. Ekkor azonban, hogy komolyra fordítsa a szót, egy bizonyos Min vágott közbe. Ő volt az, aki összetrombitálta az embereket, amikor Hvang Mangün fia megkereste a hírrel, hogy az apja nem jött haza.

– Kik mentek a tüntetésre tegnap? Ki ment Hvang Mangünnel együtt? Láttam valaki a tüntetés alatt?

Az összeverődött tíz–tizenöt ember egymásra bámolt, majd megvonták a vállukat.

– Csak néhányan mentünk. Az egész járásból vagy százan, ha voltunk. Mangün barátunk meg ugyebár eléggé aprócska, nem emelkedett ki a tömegből...

A falufőnök mondta ezt gúnyosan. Min azonban emlékezett arra, hogy a falufőnök a tüntetés előtti napon félrevonult Hvang Mangünnel és nagyon győzködte valamiről.

– Tegnapelőtt, amikor a tüntetésre készülve összegyűltünk, a falufőnök úr mondott neki valamit. A megbeszélés legvégén, láttam ám...

A falufőnök mérgesen bámolt Minre:

– Mi van?! Azt mondtam neki, hogy mindenképpen legyen ott a tüntetésen. Tán ez hiba volt?!

Min hangja önkéntelenül is számonkérő tónusra váltott.

– Az egész járást összetrombitálták, mégis kevesen voltak. Miért éppen Mangünt győzködte? Valami oka csak volt. Valamilyen különleges ok, ami miatt odaküldte?

– Miket hord ez itt össze-vissza? A falufejlesztési kölcsön eltörlésének követeléséről volt szó. Fontos dolog ez. Tán hiba volt azt mondanom, hogy mindenképpen részt kell venni és az álláspontunknak nyomatékot adni?!

– Nem azt mondom, hogy hiba lett volna. Csak azt kérdelem, miért éppen Hvang Mangün nem jött vissza, amikor mindenki már rég itthon van.

– Piaci nap is volt. Beült valahová, kicsit berúghatott. Ilyen állapotban az utánfutóval hazadöcögni bizony időbe telhet.

A többiek csak némán figyelték, ahogy pattog a labda kettejük között.

– Igen?! És pont Hvang Mangünnel kellett odamennie azzal a vacak utánfutóval. Aminek ráadásul valami baja is volt.

– Én mondtam tán, hogy vigye oda az utánfutót? A tüntetés szervezői kérték, hogy a tiltakozók mezőgazdasági gépekkel jöjjenek. Elromolva meg nem volt, mert Hvang barátunk két napig dolgozott vele. Csak ő értett hozzá.

– A falufőnök úr meg miért nem ilyen rozoga utánfutóval ment? Ő bezzeg a legnagyobb traktoron furikázott. Egy falufőnöknek példát kéne mutatnia, tőle szérenységet várnak, akkor aztán követik a többiek. Hát ez most nem így sült el...

– Nekem a központban a többi falufőnökkel kellett tárgyalnom, hát hogyan mehettem volna a tüntetésre egy vacak utánfutóval? Ha én is egy utánfutóval döcögök, akkor biztosan elkések a tüntetésről. Ráadásul esett az eső, úgyhogy kevesen jöttek el. Kikiabáltuk magunkat, aztán mindenki hazament... Lehetséges egyáltalán utánfutóval eljutni odáig? Az országút tele van örülten száguldó autókkal... És mi van akkor, ha az egyik belerohan az utánfutóba? A többi faluból sokan jöttek a saját autójukkal...

– Nem arról volt szó eredetileg, hogy mindenki utánfutóval jön ki az országútra? Tüntetésünk és az erőnket is megmutatjuk. Bizony, bizony...

– Idecsődíteni az embert, amikor rengeteg dolgom lenne. Nem is figyeled, mit mondok, csak beszélsz idióta módon össze-vissza.

Min erre felhorkant:

– Ki itt az idióta?! Ha a vezetők határoznak valamit, akkor azt be is kell tartani. De ha öltönyben és autóval mennek, és senki sincs, aki az utasításnak megfelelően utánfutóval vonulna, micsoda dolog ez?

– Nézzenek már oda, hogy nagyképűsködik? Idegyün a városból, hogy aszongya, visszatér a természet-hez, osztán itt meg buzgón védi az érdekeinket? Dehát mije vagyok én Mangünnek? Az anyja vagy tán az apja? Kössek a nyakába kötelet és úgy vezessem?!

Ha nem jön oda Hvang Mangün anyja, lehet, hogy egymásnak esnek a vitázó felek. Min vörösen a dühtől közeledett a másik felé. Ez egy hatvanvalahány éves férfitől nem mindennapi látvány. Ekkor azonban egy vékony, még mindig szép arcú vénasszony ért oda, aki az unokáját vezette kézen fogva. A gyerek riadtan leste a lócán üldögélő felnőtteket.

– Ha nem kívántam volna meg a makrélát, ez nem történik meg. Kelltem nekem az a makréla... Elküldtem, hogy vegyen, most meg sehol – mondta az asszony.

Az emberek végül felfogták, mi történhetett tegnap reggel, amikor Hvang Mangün az utánfutóval elindult. Aznap reggel, amikor Hvang Mangün a reggelit készítette, az anyja azt nyafogta, hogy sózott makréla nélkül nem tudja megenni a rizst. A falufőnök arra gondolt, hogy az a lökött *Mangün*, vagy *hogvishíják Bangün* képes volt a tüntetés helyett makréláért menni. Igazán szülőtisztelő fiú, mondta derekát hajlítgatva. Hvang Dzsszok a bajuszát pödörgette:

– Nohát, hogy a vénasszony ne szenvedjen hiányt semmiben, erre is képes, derék gyerek ez. Hvang Mangün gyereke, Jongho is megszólalt hüppögve:

– Amikor reggel hazajöttem, láttam az utánfutón apámat. Azt mondta, hogy tisztálkodni megy. A fürdőbe ment hát. De a járási fürdőben nem látták, telefonáltam nekik. Lehet, hogy egy másik fürdőbe ment. Aztán útközben történhetett valami...

Az emberek folyton újabb és újabb fejleményekről értesültek. Hvang Mangün, mint korábban soha, a gyereke szobájába ment aludni. A gyerek vizsgára készült, ezért a barátjánál töltötte az éjszakát. Amikor reggel hazatért, rögvest észlelte, hogy apja nála aludt, s ráadásul az ő dzsekijét viseli. Ráripakodott az apjára, hogy azonnal vegye le, és máskor ne hogy belépjen az ő szobájába. És azonnal menjen el fürödni. Hogy aztán oda ment-e, nem tudja. A fürdő a tüntetés színhelyével pont ellenkező irányban van.

– Soha életemben nem láttam még, hogy ez a Mangün fürdött volna. Soha még csak meg se fordult a fejében, hogy folyóparton vagy patakparton megmártózzon. Mért ment volna pont egy fürdőbe...

Hvang Gjuszu mondta ezt a vállát vonogatva. Min habozott, hogy elmondja-e, amit tudott, végül nem szólt meg. Ő is azt mondta ugyanis Hvang Mangünnek, hogy feltétlenül vegyen részt a tüntetésen. Büntudatot érzett, mert volt benne egy kis ital, amikor győzködte a jámbort, hogy ő is ordibáljon a tömegben.

Ekkorra már mindenki tudta a hírt: Hvang Mangün nem jött haza. Ha valamelyik falusi egy-két napra vagy akár egy-két hónapra elutazott, erről nem mindenki értesült. Hvan Mangün esete azonban más volt. De nem mindenkinek volt fontos, hogy előkerüljön. Ha itt van, jó, ha nincs, úgy is jó. A falusiak ugyanis bolondnak tartották. Csak Min úr, aki két éve jött a faluba, és így nem követhette nyomon Hvang Mangün életét a születésétől fogva, csak ő nem vélekedett így.

Az előregedő faluban a még fiatalnak számító, negyvenöt éves Hvang Jongszok akkor értesült az eltűnésről, amikor épp a szükségét végezte a község ház árnyékszé-kén. Ezt Hvang Mangün sajátkezűleg ásta ki és építette fel.

– Ez a Mangün nekem bezzeg nem ázott budit, pedig egymillió *vont* adtam volna neki. Állandóan szarszagú volt ez a jóember, hordta a trutyit a földekre. Hogy aztán ez jó-e a földnek, terem-e tőle...

Hvang Mangün annak idején csak mosolygott az ilyen beszéden. Ez neki egy pillanatig sem volt kérdéses. Valaki megszólalt:

– Ha nincs Mangün, nincs, aki ezt a munkát elvégezze. Hova mehetett szegény...

A község háza közelében kicsiny földjén zöldséget termesztő Jo anyó is értesült az eltűnésről. Hvang Mangün a falusiak trágáját a sajátkezűleg ázott derítőbe vitte, majd az érlelés után szétosztotta az emberek között. Nem úgy tett, mint Hvang Jongszok, aki úgy gondolkozott, hogy ha ő ásná ki az árnyékszéket, a trágya is az övé lenne. Mangün a Jo anyóhoz hasonló, korán megözvegyült szegényekkel nagylelkű volt, nekik hozta legelőbb a fekáliát, és bőven kimérte, nem sajnálta tőlük.

A gyerekek bújócskázta éppén, amikor Hvang Mangün eltűnését hallották. A részrehajlás nélküli becsületesség Hvang Mangün legjellemzőbb tulajdonsága volt. A látszat ugyan az volt, hogy híján van a józan ítélőképességnek, de ha valami vitás kérdés vetődött fel a gyerekek vagy akár a falusiak között, a bolondnak vélt Hvang Mangün ösztönösen rátalált a helyes döntésre, és ezzel a vita véget is ért.

De akkor is őt emlegették fel, amikor valami teljesen nyilvánvaló dologról esett szó:

– Ezt bezzeg még Mangün is tudná!

A faluban volt egy réges-régóta közkedvelt csúfoló nóta, amelyet egy idő után Hvang Mangün nótájának neveztek el. Az emberek ezt dúdolgatták most is, miközben Hvang Mangün eltűnésének lehetséges okairól töprengtek.

Hvang Mangün nótáját, pontosabban a Hvang Mangünről szóló dalt a következőképpen éneklik. Először a Hvang szótag hangzik el, jól elhúzva, hogy felkeltse a figyelmet, majd egy ütem kihagyása után az utóneve: Ma-an-gü-ün. Megint két ütem szünet, majd a Sász-szor, Csíz-von, Csíz-gün szótagok következnek egyre gyorsuló tempóban. Ezek mind az ő szavajárását utánzó csúfnevek voltak. A dal ilyen módon összegezte a falusiak vele kapcsolatos tapasztalatait és érzéseit.

Hvang az ő családneve. Az Egyes újtelepen majdnem mindenki, körülbelül ötven család viseli még ezt a nevet, mert ugyanahhoz a nemzetséghez tartoznak. A község tehát úgynevezett nemzetségi falu volt. A két évvel ezelőtt odaköltözött Min viselt csak más családnevet, rajta kívül az egyik a Hvang vejeként odakerült No. Az Egyes újtelep, ahogy a neve is utal rá, nem volt régi település. Hvang Mangün édesapja odaveszett a háborúban. Az édesanyja már viselő volt vele, s mikor megszületett, már nem élt az apa, aki a hagyományok szerinti utónevét megszerkeszthette volna. Jobb híján a házuk előtt magasodó hegy, a Mangün nevét kapta meg. A Mangün két szótagja azt jelenti, hogy tízezer gyökér, azaz sok-sok fával borított hegy. A hegy melletti völgyben több patak is folydogált. Vizüket felduzzasztva a kormányzat egy víztározót épített, s a környéken szét-szórta, tanyasi módon élő parasztokat egy helyre telepítette a tározó partján. Ez a falu lett az Egyes újtelep. Hvang Mangün neve tehát a falu létrejöttének jelképeként is felfogható.

A dalban emlegetett Sásszor mint ragadványnév azzal van kapcsolatban, hogy a név viselője napjában százszor is esik, tehát ügyetlen. Gyerekkorában gyakran huppant a földre, s a felvégen lakó tudálékos Hvang Akszu szerint ezt a problémát a kisagyban lévő egyensúlyközpont zavara okozza. Ha az emberek ilyen zajt hallottak, akkor rögtön tudták, hogy vagy az érett datolya vagy a gyerek Hvang Mangün pottyant a földre. Valaki egyszer megkérdezte a kicsit, napjában hányszor esik el. Azt tanácsolta neki, hogy számolja az elvágódás mennyiségét, ezzel is gyakorolhatja a matematika tudományát. Ezután esténként, ha rákérdeztek, Hvang Mangün az ujjain, sőt még a lábujjain is próbálta kiszámolni, hányszor esett el. De végül megunt, és egyre csak azt válaszolta, hogy sásszor, azaz százszor. Naponta százszor, hetente százszor, és havonta is ennyiszor. Ez volt ugyanis a legnagyobb mennyiség, amit képes volt felfogni.

A Csízvont mint ragadványnevet a pékség tulajdonosától kapta. Egy szép napon a tizenhárom-tizennégy éves kócos kamaszt az anyja elkülde a boltba, hogy vegyen a kukszu nevű tésztából. Ott már az ajtóban

mondani kezdte: *Kuksut aggyon csíz vonért*. A tulajdonos sehogyan sem értette, hogy mit akar, kérte, hogy ismétlje meg. Hvang Mangün megismételte: kuksu és a polcon levő kukszura mutatott, s még azt is mondta, hogy csíz von. A boltos csak akkor fogta fel nagy nehezen, mit akar, amikor a fiú kezében levő tíz vonos bankjegyet megpillantotta. Gyerekkorában Hvan Mangün bizony beszédhibás volt.

(...)

Akkor hajnalban Min, a városból falura költözött nyugdíjas meghallotta a rotációs kocsí pöfögését. Erre ébredt. A falu végéből hozta a szél a hangokat. Tőf, tőf, tőf – úgy látszik, az önindító makacskodik. Aztán egyenletesen nyugodttá vált a motor hangja, azt jelezvén, hogy minden rendben. Arra gondolt, a többiek is mind a kocsijukkal bajlódna, hogy indulhassanak a tünnetésre. De a többi gép néma maradt. Csak Hvang Mangüné hallatszott egyre gyengébben, ahogy távolodott. Min megfordult az ágyban, és aludt tovább.

Előző este Hvang Mangünnel beszélgetett.

– Hogy én miért nem veszek fel hitelt? Senki nem ad nekem. Bolondnak tartanak, ki vállalna kezességet? Úgy gazdálkodom hát, a magam erejéből, ahogy tudok. Sose halok meg, elélek én akár száz évig is!

Egy hét múlva tért vissza a faluba Hvang Mangün. A fia hozta a hamvait egy urnában. A kocsija is megjött – darabokban. Egy traktorra volt felpakolva a kettészakadt kasztni. Most már Hvang Mangün se tudná beindítani.

(...)

Hvang Mangün. Többet tudott a dolgok természetéről, mint egy tudós doktor. Az ég is derűtlen szikrázott, amikor megszületett, s a fák is lelkesen bólogtak. Ez az ember soha senkinek sem ártott, a föld fiának hitte magát, hiszen soha nem érezte kinnak a paraszti munkát. Ha baj volt, önzetlenül segített, ha az érdemeiről volt szó, mindenkit maga elé engedett. Anyjának egyetlen gyermekeként példamutató és engedelmes fiú volt. Mint apa okos, szelíd szavakkal és sohasem türelmetlenül vagy durván oktatta gyermekét. Ezt az embert tartották féleszűnek.

Természete szerint szerette az italt, a falubeliek ezzel a hajlamával magyarázták a szegénységét. Pedig ő mindenki másnál igyekvőbb volt, és igazi mestere a paraszti munkának. Szívesen dolgozott a rokonok vagy a dolgozni már képtelen öregek földjén is. Az örömmel végzett munka után felhajtott bizony egy-egy kupicával. Nem vált azonban az ital rabjává, ezzel csupán egy újabb élénkpirost kevert élete színpompás palettájára. És persze a földistennek is áldozott a rizspálínkával, bár az igazat megvallva nem a földet öntözte vele...

Akkor reggel, ahogy haladt a csigalassúságú kocsival, rajta kívül nem volt senki, aki követte volna a példáját,

nem is találkozott senkivel. Egyedül indult hát a mintegy negyven kilométerre levő járási központba, ahova a tüntetést meghírdették. Útközben kishíján elütötték a szárguldo autók. A szemét gyötörte a száraz tavaszi szélől felkavart por. Beborult és nagyon lehült az idő. Aztán esni kezdett. A kocsin nem volt fülke, ami az esőtől megvédte volna. Bőrig ázott és vacogott a hidegtől. Amikor a járási székhelyre ért, a tüntetésnek réges-rég vége szakadt, nem volt ott már senki. Anyjának megvette a halat, ugrált egy keveset, hogy felmelegedjenek elgémberedett tagjai, majd dacolva a sötétet és a hideggel hazafelé

indult. A kocsin nem volt hátsó jelzőlámpa, a többi autó nem láthatta rendesen, többször megint majdnem neki mentek. Minden egyes alkalommal félreállt, aztán neki bátorodva újra elindult a sötétben. Végezetül vaksin befordult az út melletti rizsföldbe, és a gép összetört. Ezért nem ért haza, ezért várták hiába. Ott maradt a roncs mellett, hogy vigyázzon rá. A roncs viszont nem vigyázott rá, nem tudta megvédeni őt a dermesztő hidegtől és a halálba rántó, gyötrő álmoságtól.

Osváth Gábor fordítása

CSEH KÁROLY

Hazatérő

úti makáma

*ott hol a fasor hava illong az úti kanyarban
(nagycsütörtök van épp reggel nyolc óra)
tárt szárnyú angyal földi helytartója
köszön haranggal falum temploma
is már felemelt fejű anyalúdként
csőről szürke-pirolón a tornya
latyakba sárba s tavaszi porba
temetett nappalainkból majd
így magasul fel a húsvét*

Tavaszelőn

*Hosszúra nyúlott telünkben hóembert:
bálvány emel néhány gyerek a kapufélfa előtt;
kipirosító böjti szelek fújdognak a Bükkről,
s illong már szinte olyan önfeledetten virul a hó!
Olykor elő-előbarnállik alóla, és sípol,
korát túlélve, fél tucat katángkóró,
akárha tragikus hitetlenségben
elsorvadt aggastyánjaink
kórusa lenne*

Határjárás előtt

Pozsgai Györgyinek

*Öklömnyi fürtökkel
virágzó cseresznyefa ága
ringott a kékben элем,*

*határjáráshoz
lehetett volna
jogarom,*

*s böjti szeleket átélte fehérét
nemhogy letörtem gallyastól –
ujjal is félve illettem:*

*Meg ne zavarjam a húsvéti kert
méhsongásban és harangszóban
szerelmeskedő angyalait.*

GYÖRI LÁSZLÓ
Fadrusz a keresztfán

Egy régi fénykép alá

*Látni a kín anatómiáját
megácsoltam Jézus keresztfáját.
Rugdalózó lábakkal, majomként,
fölmásztam rá, és láttam a hóhért,
éreztem a lándzsa merülését,
éheztem rá, étket nyert az éhség.
A test minden fájdalmát sóváran,
akár a sót, annyira kívántam.
Gyötört, kínozott az epedő hűség:
– Mint lépi át a halál sűrűjét,
milyen a test ama szenvedése,
melyről tudunk és nem tudunk mégse?
Mindhiába, tudtam a szívemben,
vetekednem nem jó, fenekednem,
színlelés van, álság a szívemben,
hogy övele nem jó vetekednem.
De a tökéleteset futottam,
sóvárogtam látni egyre jobban,
a legnagyobb látás volt az álmom,
azért csüngtem balga keresztfámon.
Nem verettem magam vasszögekkel,
kötöztettem ordas kötelekkel,
tövises ág nem borult a fõmre,
képzeldést raktam agyvelõmbe,
kínok tükre kélt a műteremben,
készült a kép: Fadrusz a kereszten.
Hamisság férge furkált szívemben,
sáragyagba azt kellene tennem,
férgem szobrát kéne megalkotnom,
mert a szívem a féregnek otthon.
Isten fiát mért kellett majmolnom,
alkothatatlant eleve hajszoynom?
Hamisság, dölyf, hiúság, gőgösség –
hírem-nevem ily bûnök őrizzék.
Lesz-e, aki bûneimért megszán?
Jézus a kereszten, Fadrusz a keresztfán.*

Csendélet

*Dunsztosüveg, celofánfény,
lekötve a láthatárral.
Rá egy gondolat békesség,
egy ághegynyi szűk madárdal.*

*A gyerekkor így nem romlik.
Volt-e benne, bármi zordon,
örökélet elegendő,
hogy el sohase romoljon?*

*Nincs ecetje? Nincs penésze?
A láthatár nagy gyűrűjét
hogyma lesodrom majd róla,
édes ízét, szép derűjét*

*rakhatom-e tányérkába,
hozhatom-e tielétek?
Nincs ecetje? Nincs penésze?
Íze hossza édes étek?*

*El van téve a gyerekkor.
Éppen olyan örök meggyszem,
mint amilyen anyámé volt,
amely most is tálba serken?*

*El van aszva, zsugorodva,
akár az elmúló csillag,
amely mikor elenyészik,
örök feketébe fullad.*

*Üresség és nem üresség
marad a helyén utána,
guggol a zárt idő alján
múló csillagunk homálya.*

Tükörkép

*Mintha siklanánk, mintha korcsolyáznánk
a sivatag nagy, befagyott tapon,
fölül mi húzunk új meg új barázdát,
úgy illeszt össze bennünket a nyom.
Alul fekete árnyékunk cikázik,
talán amely valóban mi vagyunk,
a foghatatlan, fény költötte másik:
igaz énünk, a jég tükrébe fült.
A láthatatlan harmadik valódibb?
A nagy tükörből majd csak kitudódik.*

Sok mindemből kimaradtam

Beszélgetés Győri Lászlóval

Mokány, barna ember. Elmondhatja Ady Endrével – vagy Kilencekbeli társa, Rózsa Endre Adyt parafrázáló verssorával –: *se híja, se hója hajamnak*. Csak a szakállát erezi egy-két fehér csík. Nem kell közelebből ismerni életrajzát, hogy arcáról egyszerre véljük leolvasni a paraszti származást és az értelmiségi hivatást. Kétféle gyötröttség, kétféle mosoly fut vonásain. 1942. január 29-én született a dél-alföldi nagyfaluban, Orosházán, mely négy esztendővel később nyert városi rangot. Az Eötvös Collegiumban Ágh István volt a szobatársa. 1966-ban szerzett magyartanári és könyvtárosi oklevelet a budapesti egyetemen. Szerepelt a Kilencek költőcsoport emlékezetes *Elérhetetlen föld* című 1969-es antológiájában. A csoportosulás tagjai közül neki jelent meg legelőször önálló verseskötete: 1968-ban, *Ez a vers eladó* címmel. A másodikra viszont, a *Tekintetre* (1980) tizenkét évig kellett várnia.

– Az *Elérhetetlen föld* – az első, hiszen 1982-ben napvilágot látott a második, hasonló című gyűjtemény is – negyven esztendeje, 1969 decemberében hagyta el nyomdát. 2009. december 10-én beszélgetünk: éppen tegnap vette át a Kilencek közössége az Uránia Nemzeti Filmszínházban a Bethlen Gábor-díjat, mely nyilván az eltelt négy évtizedre is emlékeztetve méltányolja akkori és azóta alakuló írói-költői teljesítményeket. Mindnyájan, külön-külön megkaptátok az érdmet?

– Igen, s nagyon örültem neki, hogy valamennyien személyesen vettük át, akik még tehetjük. Rózsa Bandi, aki a második legidősebb volt körünkben, nagyon korán, 1995-ben elhunyt. Tegnap mind a nyolcan ott voltunk, az is, aki pillanatnyilag tolokocsiba kényszerülve közlekedik. Nagyon szépnek találom az érdmet, a kontyos Bethlen elég közismert ábrázolásával díszítve. S megnéztük Csontos János portréfilmjét, amelyben mindegyikünkkel látható egy rövid kérdezz-felelek.

– Amikor egyetemi vizsgákon a diákok a Kilencekkel kapcsolatos kérdést kapnak, mindig számolgatni, sorolgatni kezdik, kik alkották e szerveződést. Ötig, hatig, hétig eljutnak, aztán tanári

segítséggel felsorolják mind a kilenc nevet. Az idők során mennyire szoktad meg, hogy a *Te neved mellett* – is – majdhogynem „eposzi állandó jelzőként” ott áll: „a Kilencek tagja”?

– Ezt a grundot, emberi-írói fiatalságunk grundját nem lehet elhagyni. Néha azon kapom magam, hogy én is szedegetem össze magunkat gondolatban: kik is voltunk együtt? Utassy József nevével kezdem – manapság általában az irodalomtörténészek is vele szokták kezdeni –, mert nekem a Kilenceket az „ősidőkben” Utassy, az ő tehetsége, tudatossága, érettsége fémjelezte elsősorban. A Kilencek közé tartozni mára súly is, meg fölemelő dolog is. Tudom: bizonyos körökben, bizonyos szemekben megemel odatartozásom ténye. A csoport formálisan már régóta nem működik – addig létezett, amíg az idő diktálta és lehetővé tette létezését –, ám virtuálisan manapság sem jelent keveset: önmaga örökségét és továbbadott szellemi hagyományát.

Jómagam könyvtárosként 1990-ben összeállítottam egy nagyon részletes, több szempontú bibliográfiát a Kilencekről. Az antológia-megjelenés negyvenedik évfordulójának közeledtével pedig előszedegettem régi levelezésünket. Én megőriztem a levele-

Topits Judit felvétele

ket, társaim jobbára nem. Kiss Benedek szinte el sem akarta hinni, hogy ő az ezerkilencszázhatvanas évek vége felé épp azt írta nekem levélben, amit írt. Ők általában személyesen találkoztak egymással, az élőszó és a telefon mellett nem volt szükségük levelezésre. A csoporttá alakulásban közvetlenül nemigen vettem részt, vidéken éltem, kellett a levélpapír. Írásban követtem, hol tartunk: kit szeretnénk még magunk között látni, ki szeretne közénk kerülni, miként packázik velünk a hivatal. Az előszedett levelezés, mondom, kissé féloldalas, azonban nem lehetetlen, hogy ha nem is évfordulós aktualitással, de később kiadvány válik belőle. Könyvtár szakot végzett, történész vonzalmú emberként illik elkészítenem. Amikor 1980-ban visszakérültem Budapestre, évekig én szerveztem a kilencek találkozóit Angyal János Endrődi utcai lakásában, ahol is évente díjat, a Kilencek díját adtuk egy-egy fiatal költőnek.

– Ma milyennek látod önmagadat azon a fényképen, amely *Ez a vers eladó* című bemutatkozó köteted hátsó borítójára került?

– A legkevésbé sem engem mutat az a jólfélsőség! Mintha szoborrá meredtem volt, úgy fotóztak le. Az összeszorított szájú keserűségem látszik. Hebehurgyább voltam, indulatosabb, vitriolosabb. A kötet címe sem vagyok ma már büszke. Túlságosan kihívó. Üres benne a fel-szólítás: „vegyétek, olvassátok”.

„Anyai nagyanyám és nagyapám, Győri Dani József a négy gyerekkel”

– Az említett fényképen még nincs szakállad. Állítólag a szakállt viselő és nem viselő férfiak lelkülete eltér egymástól.

– Én „szakállas lelkületűvé” váltam. Egészen ifjan is próbáltam nem borotválkozni, akkor kudarcot vallottam. 1983. augusztus 12-én született a harmadik gyermekem. (Az előző házasságomból két lányom van.) Feleségem azt kérte tőlem: ha fiú lesz, növesszem meg a szakállamat. Szakállasnak szeretne látni. Föltéve, ha jó lesz. Levente fiam megérkezett, én pedig beváltottam és tartom a szavamat. Egyszóval a fiam az oka.

– Az anyakönyv szerinti teljes neved: Győri László Vilmos. Honnan ered második személyneved, a Vilmos?

– Orosházán élénken élt Győry Vilmos evangélikus lelkész emlékezete, a templom előtti tér ma is az ő nevét viseli. Győrben született és tanult. Megjárta Pestet, Berlint, újra Pestet. 1862-től 1876-ig szolgált Orosházán. Sohase beszéltünk róla, de biztosan az ő tiszteletére kaptam a Vilmos nevet. Nem rossz irodalmi ómen. Kiváló egyházi szónoknak és értekezőnek számított. Tudott angolul, franciául, svédül, egy kicsit még szanszkritül is. Átdolgozta a Károli-bibliafordítás újszövetségi részét, népballadákat írt Arany János vonzásában. Legmaradandóbb irodalmi tette a *Don Quijote* máig el nem avult magyar fordítása. Részben korrigálva manapság is forgatják, nem-

régiben Benyhe János is élénk tette. Egyébként a névazonosság ellenére semmi rokoni közöm hozzá.

– Tősgyökeres orosházi családból, módos parasztfamiliából származol. A vallás fontos szerepet töltött be életekben?

– Nemigen. Egyik nagyanyám sokat forgatta a Bibliát, ám ő sem erőltette ránk az istenességet. Ha templomba ment, vele tartottam. Isten: egy szó volt számomra. Isten léte, a vallás később sem lett meghatározó kérdés életemben. A szüleim egyszerűen csak éltek, dolgoztak, különösebben nem figyeltek hitre, lelkészre, diplomára. Apám

„Apám, Győri Pál”

nemcsak harminc-negyven hold földön gazdálkodott, terménykereskedéssel is foglalkozott, sőt egy kis falusi fűszerüzlete is volt, – amíg el nem vették tőle, mivel az ötvenes évek elején nagyanyámmal együtt egy csapásra kuláknak nyilvánították, szinte mindene elűszott. Nagy Imre kormányra kerüléséig, 1953-ig igen nehéz négy-öt esztendőét éltünk át. Minden eshetőségre kész, taktikus figyelme és vállalkozó szellemű apám elszegődött messzire,

Nógrádba, a nagybátonyi bányába karbantartó lakatosnak, úgy tartotta el a családot. Amikor visszatérhetett, megint a földből éltünk. Próbálkoztunk mindenfélével, a szerződéses cukorrépa-, kender- és ciroktermesztés hozta a legtöbbet. Amikor 1960 januárjában Kardoskúton – ahol a földünk volt – megalakult a termelőlösövetkezet, apám is belépett, sőt hamarosan egy időre az elnöki tisztséget is ráruházták. 1956-ban a helyi gimnáziumban való továbbtanulásomat – holott a legjobb diákok egyike voltam – még megakadályozta a lokális gonoszkodás (egy osztálytársam áskálódó anyjának személyében), viszont 1961-ben mint parasztivadék kerültem Budapestre, az Eötvös Loránd Tudományegyetem bölcsészkarára. De persze kitűnő érettségivel, jó felvétellel.

– Amíg odahaza éltél, szeretted a paraszti munkát?

– Egyáltalán nem. Irigyeltem a többieket, engem a kapa elvont szenvedélyemtől, az olvasástól. Amikor kellett, persze dolgoztam én is, apám távollétében segitettem anyámnak. A vakációk idején sem volt kevés a nyári paraszti lecke. Olyannyira nem, hogy tízéves koromtól tizenhét éves koromig, évről-évre évnyitóig a földön hajladoztam. Ma már nem savallom (nem sajnálom): megtanított keményen, kitartóan dolgozni.

– Az Ez a vers eladó élén kiemelten álló, *ars poeticának* ható Dadogni, mondani így kezdődik: „Dadogni, mondani / mi fáj, hosszasan hordani. // Kukoricalanttal, bármivel / kiűtni, hogy mi kell. // Hajnalban, öt óra körül, / széna vagy fű közül...” Legfeljebb azt nem értem egészen, hogy a természet, a munka hasonlatai miért hozzák a versben előbb az estét, aztán az alkonyatot.

– Figyelmetlen voltam a szerkesztésben, kapkodtam. Fiatalon

megkísértett a folklorizálás, népdal-szerűség, archaizálás, még a tájnyelv is. A paraszti mindennapokat pedig néhány korai versemben megszépítettem. Pedig én kisebb-nagyobb kamaszként nem a földeken, a munkában tűntem ki, hanem az olvasásban. Otthon is volt néhány

„Anyám, Györi Dani Julianna”

könyvünk: Petőfi, Márai, Kassák, Tasnádi-Kubacska András. Apám vette, rendelte, bár nemigen forgatta, de írt, bár nem mutatta: verset, elbeszélést. Engem József Attila várt, meg a kék füzetem, amelyekbe első próbálkozásaimat írtam, igen komolyan, költőnek készülve. Sajnos nem akadt olyan segítő tanárom, olyan értő felnőtt, akinek haszonnal mutathattam volna meg e kísérleteket. Különösebben a szüleimet sem érdekelték a próbálkozásaim, mint ahogy később a publikációim, a köteteim sem. Nyugtázták, hogy Laci versei megjelennek.

– Imént idézett versedet rimes kétsorosokban írtad. Kedvelted ezt a formát. Amikor mi – pár évvel utánatok – a pesti bölcsészkarra kerültünk (történetesen 1968 őszén, meglehetősen bizonytalanságban: a fiúk közül a csehszlovákiai események miatt még azok is rettegtek a behívótól, akiknek katonakönyvében – mint az enyémben is – az a bejegyzés szerepelt: „békében alkalmatlan, háborúban szakszolgálatra alkalmas”), a ma-

gunk öröme és megerősítésére több versműsort szerveztünk a hajdani Egyetemi Színpadon. Úgy emlékszem, Takács Vera (később gyermekműsorok kiváló szerkesztője, rendezője a Magyar Televízióban) állította össze azt a Kilencek-estet, amelyben – kapaszkodj meg – még én is szavaltam. (Később önkritikát gyakoroltam, nem törtem előadói babérokra.) Élen él bennem a te műveid közül a Vörösrézharang, somfabot, husáng szegénylegényes, felkiáltójeles kiállása, kiáltása: „...Mit a zakó! föl se veszem. / Van egy lila pulóverem. // Úgy mondják, hogy más országból / szakadt ide egy ócskástól. // Hordták ugyan ketten-hárman / proletárok Angliában, // node semmi, az vigasztal, / széle-hossza mint az asztal – // Node semmi, odaadtam, / kit szerettem, annak adtam. // Mit pulóver! föl se veszem! / Van még egy-két egzáménem! // Mit a vizsga! csak ez a vers / találja meg, akit keres! // Ne mondja rá a szerkesztő, / gyöngye, mint a lélekvesztő: // erős ez, mint az ifjúság: / vörösrézharang, somfabot, husáng!” Tudtam kívülről, nagyon szerettem, magaménak vallottam e verset, a petőfis „Diligenter frequentáltam...” és a József Attilás Tiszta szívvel dacával. (Az Angliából érkezett „proletárpulóver” köré pedig olyan „nyugati” csomagot képzeltem, amelyet az 1956-ban külföldre távozottak postáztak haza olykor. Ma már tudom, a forradalom után bátyád is elhagyta az országot.) Meglepetésemre a költemény mégis csupán az Elérhetetlen földben lelhető fel, első gyűjteményedből és minden későbbi válogatásodból kihagytad.

–Várkonyi Mihály író egy ideig a Magvető Kiadónál dolgozott szerkesztőként. Éppen valami antológiát csinált, s Bella István engem is beajánlott. Elolvasta, és azt mondta:

gyöngye, mint a lélekvesztő. A Blaha Lujza téren rágyújtott egy előkelő cigarettára, és előadást tartott a marxizmusról. Elhittem neki, hogy gyöngye, hogy rossz, hiszen a Magvető szerkesztője mondja. Így hagytam ki mindenhol. Rajta kívül számos költeményem jelent meg folyóiratban, napilapban, amelyek aztán könyvbe sohasem kerültek bele. Egyébként a kétsoros forma mind a mai napig foglalkoztat. Működik ebben némi hagyománytisztelt, meg a saját indulásomhoz való hűség is. Érdekel a kétsoros rímek által rövidre zárt epigrammatikussága. Rímre háklis költő vagyok. A rím legyen eredeti, meglepő, képezzen nyelvi erőteret. Összefügghet ezzel a szonett iránti érdeklődésem is, és sok egyéb törekvésem, hiszen nem szoktam lehorgonyozni versalakoknál.

– Térjünk vissza még a szülőhelyhez, Orosházához, s búcsúzzunk el tőle. Illetve: benned miként él a település, kötnek-e még oda szálak?

– Már alig. Unokatestvéreim élnek ott. A temetőben halottaim nyugsza-

„Kétéves koromban bátyámmal, Palival”

nak. Túlléptem a kellemetlen emlékeken, a középiskola körülötti hercehurcán (a kényszerű hódmező-

reménykedések között éltünk a szemeszterről szemeszterre telő egyetemi időben. 1964 tavaszán a

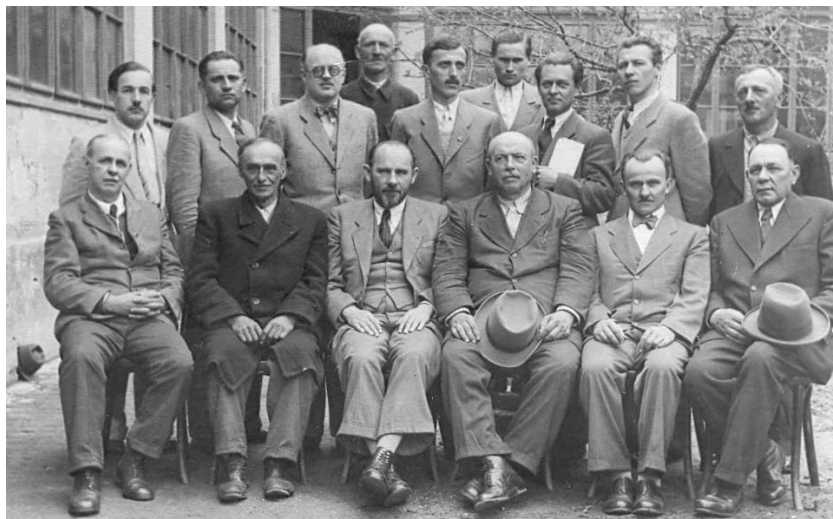
mintsem kérielt népi baloldali tudatot hallja ki belőle. Nem is baloldaliságnak nevezem. Huszonévesen izgága, kötözködő, helykereső plebejusként éltem és írtam. Első kötetemet – 1967. október 17-én, Kaposváron datált fülszövegében – Nagy Imre költő, kubikus [sic!], napszámos szegénylegény emlékének ajánlottam.

– Név és dátum akkori rejtett fészültségével, mementós áthallásával...

– Ösztönös proletár – vagy ahogy később írtam: porletár – elköteleződése utóbb szükségszerűen kopott, módosult, árnyalódott, hiszen magam is fokozatosan csillapodtam, érlelődtem. A verseim is nem csekély mértékben hangot váltottak, amiben egy hosszabb versszünet, írásszünet is közrejátszott.

– Ebben a pezsgésben nyilván könnyen beleszoktál Budapestbe. Az ugyancsak vidékről (de a Dunántúlról) felkerült Ágh István nyilatkozta nemrég (nem először), hogy ő már ifjan valósággal szerelmes lett Budapestbe.

– Velem hasonló történt, bár talán tartózkodóbban fogalmazom meg, s rendelkezem azzal az összehasonlítási alappal, hogy hosszan éltem kisebb megyeszékhely városokban: Salgótarjánban, Kaposváron, Tatabányán. Budapest nem egy város, hanem több. Szeretem sokarcúságát. Ahol már tizenöt esztendeje élek, az

„Apám a hódmezővásárhelyi sakkbajnok-csapatban, apám az álló sorban balról a második; az ülő sorban balról a harmadik Pákozdy Ferenc költő

vásárhelyi hónapok után mégis Oroszában lettem gimnazista). Érettségikor már szabadulni szerettem volna a városból. Körzetileg a szegedi egyetemhez tartoztunk – a felsőoktatásban akkor még érvényben volt a területi elv –, de eltökéltem, semmi áron nem megyek az egyik poros alföldi fészekből a másikba. Úgy gondoltam, hogy a tanulmányaimhoz, tudásvágyamhoz, tervezett hivatásomhoz szükséges feltételek – többek között a sok és minél nagyobb könyvtár – csak a fővárosban érhetők el, de főleg a nagyváros tágas szabadsága vonzott. 1960-ban a reményeim be is teljesültek: az ELTE hallgatója lettem, s az Eötvös Collegium lakója, az épületé, mert úgynevezett Eötvös kollégista, tudósnövendék, nem voltam. Kitágult körülöttem a világ, a költészetben is. Buzás Andor, Nagy István (azaz későbbi nevén: Ágh István), Péntek Imre, Konczek József, s különösen a fáradhatatlan Bella István – nem folytatom a névsort – alkotott körülöttem. Verspublikálás, alkotókör, saját (egyetemi vagy nem egyetemi) folyóirat, antológia, önálló kötet: vágyak, szándékok, akaratok,

Kortárs közölte verseimet, de én igazi első publikációmnak az Új Írás 1964. novemberi számában való megjelenésemet tartom. Furdalt kissé a lelkiismeretem, hogy nincs elegendő jó versem, mégis elég hamar összeállt első kötetem, amelynek megjelenését persze évek várakozásával kellett kibőjtölni. Ebben a kötetben „elsütöttem” minden olyan versem, amely akkoriban vállalható volt. A hang, a világkép, a szerkezet bizonyára emelt is az egyes művek értékén. Aki négy évtized múltán kézbe veszi a könyvet, valószínűleg az inkább érzelmi,

„Elsős osztályképem”

Kőbánya központja, mégis eldugott, kis, majdhogynem meghitten kedves utca. Családias, mégsem vidékies környék. A kilencvenes évek közepén egy interjúban, amely később könyvalakban is megjelent, el is mondtam, hogy mennyire szeretem az én Budapestemet.

– *Az egyetemi tanulmányok befejezését követően elhagytad a fővárost. Salgótarján után Kaposváron kaptál könyvtárosi állást.*

– Kényszerűségből. Ha állást biztosítottak és a közeljövőre valamilyen elfogadható lakást helyeztek kilátásba, a józan észnek engedve vidékre ment a fiatal diplomás (családos, családalapításra készülő) ember. A hatvanas évek vége Kaposvárjáról mindenkinek a nagy színházi felfutás jut eszébe. Amikor én oda kerültem, akkor állt küszöbön, majd ment végbe a Zsámbéki Gábor és az általa vezetett művészcsapat nevéhez

„Könyvtár szakos csoporttársaimmal 1960 őszén”

fűződő korszakos változás. Érkeztek a később országos hírnévre szert tett, ambíciózus fiatal színészek, rendezők. Egymás után szegődtek a társulathoz azok az írók, dramaturgok, akik általában Budapesten laktak, de bármikor egy pillanat alatt Kaposváron termettek. Máig emlékszem Molnár Piroska legendás alakítására a *Sirály* címszerepében. Emlékszem a korán öngyilkossá lett Kiss István színművészre. Emlékszem: Verebes István értelmiségi klubot szervezett, kérdezte, számíthat-e rám. A szín-

háziak közelében, mégis tőlük távol éltem, dolgoztam. Az volt az érzésem, hogy a kaposvári színházért az országos sajtó és a mindenhol összeverődő fiatal nézők serege jobban lelkesedik, mint maga a város.

Könyvtárasként rengeteg irodalomjegyzéket készítettem, *A magyar bibliográfiák bibliográfiájában* egy időben töméntelen tétellel szerepeltem, én voltam az egyik „nagy magyar bibliográfus”, legalábbis a számokat tekintve. Magánszorgalomból éveken át egy nagy cigánybibliográfia összeállításán dolgoztam, még a könyvtári cigánykérdésről is írtam egy tanulmányt, arról nem is szólva, hogy egy könyvre való cigány népdalt, balladát fordítottam le magyarra. Ellenben hiányzott a pesti levegő, a Hungária kávéház nyüzsgése, fontoskodása, az egyetemista évek esti élete, amelybe a

tanulás, a vizsgák rovasára is örömet belemerültünk. Vallottam – mostani felfogásomhoz képest más nyomatékkal vallottam –: a költő szőljon bele a világ dolgaiba. Erre akkori állomáshelyemen nemigen ígékezett lehetőség. A lokális folyóirat, a *Somogy* azt a benyomást keltette: hol megjelenik, hol nem. Előbb (1970-től) antológia volt, aztán szünetelt, majd (1973-tól) negyedévi szemlévé változott. Lassan lépegetett az igazi folyóirat-lét irányába. A legtekintélyesebb helyi költőt, a hatvan felé

közeledő Takáts Gyulát – a Rippl-Rónai Múzeum igazgatóját – nem respektáltam különösebben. És csak

„Két kollégiumi társammal 1960 őszén a Margitszigeten”

egyetlenegyszer váltottam vele néhány mondatot.

– *Könnyen meglehet, hogy egy teljes hónapig mindketten egyszerre időztünk a városban, és sosem futottunk össze. Pedig jómagam akkor már birtokoltam első kötetedet (még van most is), és mesélhettem volna az egyetemi színpadi szavalásról. 1969 júliusát néprajzos múzeumi gyakorlaton a Rippl-Rónaiban töltöttem, illetve terepmunkát végeztem Szennán, Buzsákon, Balatonfenyvesen, Tásán. Az első Holdra szállást is az egyik községben néztem televízió. Amikor bent tettem-vettem a múzeumban – az ifjúsági íróként is kedves emlékü Draveczky Balázs régész, vendéglátóipar-történész irányítása alatt –, Takáts Gyulával sajnos egyszer sem találkoztam. Nyáron inkább a Balatonnak, az írásnak, a képzőművészetnek élt. Számodra Takátsék nemzedékéből, a Nyugat harmadik nemzedékéből ki számított mértékadónak?*

– Illyés Gyula, Szabó Lőrinc, Vas István. Amikor első kötetem napvilágot látott, például Vas István írt róla. Lehet, hogy a könyvem egy kicsit árnyékba is került az *Elérhetetlen föld* viszonylag hamaros megjelenése folytán: arra irányult a figyelem, s hogy végre megjelen-

hetett az antológia. Kötetem kritikussai közül egyértelműen (a Takátscsal szinte egyidős) Vas István véle-

„Kati lányom”

ménye volt előttem a legfontosabb. Enyhén szólva nem mondhatnám, hogy agyondicsért, de megjelölt, s később egyre büszkébb lettem arra, hogy egyben megdicsért: ennek a fiatal költőnek van nyelvi ereje. Az *Ez a vers eladó* egyszerre takarított be méltánylást és okozott horzsolást. Kabdebó Lóránt segítő érdeklődéssel, bírálattal korán és kitartóan mellem szegődött, talán túl is becsült – ám ami igazán érintett, az Vas István szava. Összességében a visszhangtól lelombozódtam, évekig nem is írtam. A kicsi albérlet sem volt a legideálisabb. A kaposvári időszak végén, amikor lakáshoz jutottunk, majd – 1972-től – Tatabányán lélegeztem föl ismét. Néhány esztendeig, hiába törtem a fejem, egy ép sor sem jutott az eszembe. Csak kínlódtam.

– *Takáts és Vas mellett – a lehetséges hatásokat illetően – felmerül generációjuktól Weöres Sándor neve is. Továbbá Illyés Gyuláé, Juhász Ferencé, az Elérhetetlen föld előszavát író Nagy Lászlóé s másoké.*

– Nem vagyok különösebben tekintélytisztelő, mintakövető. Azt szeretem, ha én kalapálom ki a verset, én küzdök meg érte, előzmény, külső befolyás nélkül. Az említettek és nem említettek általában nem a lírájukkal,

inkább a személyiségükkel tettek rám (s a Kilencekből többekre is) kisebb-nagyobb hatást. Illyésre mint kikezdetlen szellemi, erkölcsi tekintélyre néztünk fel. Az ő verseit egyébként imádtam, a fölényes erőt, a simulékony, a biztos technikát. Weöres Sándor műveiből én hiányoltam a költészet – számomra – legfontosabb ismérveinek egyikét, a személyességet. Ami mesteri a költeményeiben, azt hidegnek találtam. Pilinszky János is csak rejtve élt bennem verseivel.

Nagy László (akárcsak Juhász és Váci Mihály) sokat tett antológiánkért, s némileg az öccsén,

Ágh Istvánon keresztül is élt a kapcsolat, bár alig találkoztam vele. Lenyűgöző képi ereje számomra negatív értelemben is jelentkezett: sorait sokszor mesterkéltnek kellett tartanom. Mint költő Juhásznak – és főképp Vácinak – többet köszönhetek, noha, mondom, én a siheder kezdetektől magamra voltam utalva, mestereket nemigen kerestem és nemigen fogadtam el. A műhelyt a saját nemzedékem jelentette, azon belül a csoport, melynek tagja lettem, s a mindenkori intellektuális környezetből a legközelebbi barátok, íróársak. Régebről, az Új Írástól Farkas László szerkesztő nevét, mai köreimből Péntek Imrét, Kiss Benedeket, a Balla Zsófia–Báthori Csaba költő, író házaspárt említhetem.

Tartom a kapcsolatot az *Elérhetetlen föld* szerkesztőjével, Angyal János kritikussal is. Varga Lajos Márton, Vasy Géza, Csontos János kezdettől vagy régóta kitüntető érdeklődést, segítőkészséget mutat a (mára virtuális) Kilencek iránt. Köszönet illeti őket cikkeik sokaságáért, alapvető könyveikért. Ugyanakkor sajnálom, hogy mostanra Vasy és Csontos „privilegiuma” lettünk, mert több közelítés holdudvarában

tárgyilagosabban, érzékenyebben helyezhetne el minket – együtt és külön-külön – a közvélemény, esetleg pontosabban helyezhetnének el magunkat, életművünket mi is.

– *A Kaposvárról Tatabányára történt átplántálódás lényeges változást hozott életedben és munkásságodban.*

– Kaposváron elmagányosodtam, elkedvetlenedtem. Jószerivel csupán Papp Árpád költő-műfordítóval értettünk szót. Tatabánya egészen más arculatú helynek bizonyult. Dinamikusabbnak, érdekesebbnek, még szellősebbnek is a maga szögleletességében. Kaposvárhoz fogható

„Luca lányom”

színházzal ugyan nem büszkélkedhetett, azonban összerázta például a sport. Kézilabdázókra, súlyemelőkre emlékszem. A labdarúgókra is természetesen, igaz, nem voltam meccsre járó. Baráth Lajos íróra, aki ügyes, mozgékony közösségi emberként forgolódott, a sportban is otthonosnak számított, maga is focizott, csapatot szervezett.

– *Ha nem tévedek, a Vértesszöllősi Fürgék elnevezésűt. A tokaji írótáborban mindig szívesen sorolta a sikereiket, a góljait.*

– Tatabányán olyan íróbarátokra leltem, akikkel máig nem szakadt meg a kapcsolat. Faludi Ádám, Kakuk Tamás ma is azon a tájékon él

és dolgozik. Komoly tehetség, szívós vitatkozó volt a korán elhunyt Vaderna József. A Budapesthez való közelségnek – és az elnyűhetetlen Sárándi József fáradozásainak – köszönhetően az én alma materemből, a pesti bölcsészkarról olyan pályakezdők kötődtek a helyi irodalmi periodikához, mint Csaplár Vilmos, Szilágyi Ákos és mások. Valóban volt mihez kötődni. Payer István főszerkesztő menedzser-érzékenységgel futtatta fel az 1969 tavaszán indult Új Forrást, elérte a megjelenések számának növekedését, bölcs organizátorként rangos szerzőgárdát toborzott, nyitott szellemiséget katalizált. Ez a tradíció Monostori Imre főszerkesztősége alatt folytatódott, folytatódik, gazdagodik. 1980-ig éltem Tatabányán. Itteni könyvtárosságom végén az iskolai könyvtárak látogatása, felmérése volt a munkám. Egészen elkanászodtam, kiszállás helyett szépen otthon maradtam, a munka nem szaladt el. (Egyébként könyvtárosi éveimet *Szoros betűrend* címmel egy hosszabb memoárfélében meg is írtam a Kortársban.) Végeredményben szerettem ott élni, sok jó emlékem van róla. 2002-ben, hatvanadik születésnapom évében is ők – Monostori, illetve a József Attila Megyei Könyvtár – fogadták be, adták közre válogatott verseim *Bizonyos értelemben* című gyűjteményét. Arról nem ők tehetnek, hogy e könyv megjelenése után kissé megsértődtem a fogadtatásán. Néhány kritika ugyan megjelent róla, de többet vártam volna tőlük, egy kis felfedezést, ami akkor is elmaradt. „Ezeknek én nem vagyok hajlandó több verseskötetet csinálni!” – ezeken valamiképp a magyar irodalom

egészét értve. Persze, a verset nem lehet a lélekben, az értelem forgásában hagyni, csak írtam tehát, de azzal, hogy többet én aztán...!

– 2009 ünnepi könyvhetén, amikor A rabbiánus kecsketartó című kispróza-kötetedet mutathattam be sajtótájékoztatón, magánmegjegyzésként odasúgtad: verseskönyvet nem adsz ki többé. Amit én akkor úgy értelmeztem, hogy egyáltalán nem írsz többé verset. S alig telt el két hét, megjelent az Élet és Irodalomban lírad eddigi legkiemelkedőbb darabjainak egyike, az Éveim enyve. „A tarkón a maszk, vagyok sajgó haraszt / az én sárverte hazámból. / Szégyen nem rogyaszt, kevélység nem dagaszt, / sorsom tűröm igazán jól. // Búsán olvastam, hogy aki elmúlt hatvan, / öregember már; ha nem vén. / Vagyok hatvanhat, az idő elaggat, / ragadok éveim enyvén” – peregetek a szakaszok a Balassi-strófára emlékeztető lüktetéssel. Aztán egy vers-

„Réka unokám”

óvatosságra intett a tény: az utóbbi időben sokkal gyakrabban jelentkezél prózával. A rabbiánus kecsketartó emlékezései, tárcanovellái, mikroelbeszélései mellett elegendő 2005-ös önéletrajzi regényedre, A kései édenre utalni.

– Prózát könnyebb írni, mint verset. Legalábbis nekem sokkal könnyebben ment. (Volt, aki azt mondta: – Ne sértődj meg, te prózaírónak születél. És nem is sértődtem meg tőle.) Annak ellenére, hogy nincs történeteszővő fantáziám: nem tudok cselekményt kitalálni. Tehát A kései éden sem regény igazából. Ahogy írom az eleje tájt: „fölszólítottak”, nem is egyszer, a visszapillantásra: „Lassan megöregszünk, én is, de te is. Mielőtt mindennek vége, írd meg a gyerekkorodat legalább. Azt a világot ma már alig-alig ismeri valaki, ha te nem teszed meg,

örökre elsüllyed, nem tud róla senki – mondta egyszer egy régi jó barátom”. Végül el is szántam magam, hogy – „veritékezve, mint egy napszamos”, s nem is elsősorban az irodalom kedvéért – belevágok az „emlékiratba”. Annyi gyakorlatra,

„Levente fiam jogi doktorrá való avatásán édesanyjával”

csokor a 2000 című folyóiratban. A 2009-es esztendő búcsúzása is előhívott belőled egy nagyszerű költeményt, a Fadrusz a keresztfánt. A könyvhetén nem vettem egészen komolyan, hogy hátat fordítasz a költészetnek, de elgondolkodtatott,

tapasztalatra támaszkodhattam, hogy – a magam örömére, a magam fiókjának – mindig is írtam ilyen-olyan epikát. Már tizenhat évesen is. A prózához alkalom szükséges, esetleg kötelezettség az írásra, s akkor fut ki a kezem alól. Néha a humort is jobban fel tudja itatni, mint a vers.

– „Ültem a számítógép előtt” – írod, épp emlékezésregényed e neki-gyürkőzés-passzusában. Tollak című versed viszont egy „konzervatívabb” íróalkalmatosság iránti vonzalmadról tanúskodik: „Golyóstollak, töltőtollak / öröklétet szavatolnak, / már azzal, hogy betűt rónak. // Konzerves dobozban állnak / vetve hátukat egymásnak / készen arra, hogy írának. // Némelyike bár karistol, / hanem azért az is csak toll, / valamikor írhat még jól...” Igaz, végül oda torkollik a (fülemben az időződő Arany János hangját is ütemező) gondolatsor, a toll-tercinácskák ere, hogy „Új zselések, öreg tollak, / benneteket félretollak, / öröklétbe, porba vonlak. // Kinyílik a számítógép, / arra írom, amit rónék, / s ha vírusok eltörölnék, // memóriám ha megőrzi, / amit ki tudtam betűzni”. Kár lenne a tollakért: szép a kézírásod, sajátyszerűek a hurkolások, hol szorosan kötöd, hol szétszalasztod a betűket. Egyszerre kiegyensúlyozott és vibráló a betűvetésed.

– A számítógép nélkülözhetetlen munkaeszközöm lett, az írói munkában is. De változatlanul nagyon szeretem a tollaimat. Nagy tollgyűjteménnyel rendelkezem, s pillanatnyilag a zselés tollra esküszöm. Ha kinn, a vadszőlős nógrádi szatlinkben írok, a munkához jobban is illik, kéznél van a toll.

– Tollal vagy számítógéppel – ma miként írnád körül költői, írói énedet?

– Egy ellentmondás feszít, dolgoztat, mely visz előre, ám hátráltat is. Nekem voltaképp nincs állandó, szilárd költői, írói témám, prog-

„Utassy Józseffel és feleségével, Zsókával”

ramom: mindig változtam. Változott a hangulatom, a világhoz való viszonyom, így majdnem öt évtized irodalmi munkáján belül legfeljebb három-, öt-, tízéves kisebb periódusaim érződnek egységesebbnek. Holott igényelném a határozottabb kontúrt, a kisebb egységeket is, és főleg az egészsét, melyet létrehívtam.

Változásomat, s vele írásaim változását nagyrészt az okozta, hogy régebben elrántott, elvitt a szó, fegyelmezetlen voltam a versben, ahogy fegyelmezetlen a gondolkodásban, a viselkedésben is. Ez már a múlté, megállapodtam, lecsillapodtam. Arra is más szemmel nézek, amit írok; eleve másképp írok. Kezdeként hangosan beszéltem a versben; ma már nem. Mert nem szükséges.

Egykor erősen foglalkoztatott, mi is a modern költészet, mi a lényege, sajátossága. Próbáltam igazodni, de a mintakövetésre való hajlandóság híján nem tudhattam beállni egyetlen sorba sem. Utassy Józsefet már a Kilencek-kezdetekkor – sőt, még nem is létezett a Kilencek – azért tiszteltem, mert mindig csak a maga eszének, szívének engedett versírásakor (még a petőfis beütés sem hatás volt nála). Manapság intellektuálisan töltött, mégsem gondolati lírát igyekszem kiformalni, mely reflexív természetű, létközel, s

képeit nem az egyetemesbe, hanem a sejtelmesbe növeszti.

– Lehet, hogy a költőnek nem kenyere az ilyesfajta önjellemzés, de oly tömören, találoan fogalmazol, hogy kérlek – megköszönve a beszélgetést –, folytasd!

Rájöttem: a vershez – személyessége, szubjektivitása ellenére – nem tartozik hozzá a hétköznapi értelemben vett őszinteség. Ifjan még „őszintén” írtam, ez a tudott-öntudatlan szándék vissza is vetett egy időre. Rájöttem arra is – részint az előbbiekkkel összefüggésben –, hogy a vers: külső dolog. Attól impulzív, hogy közvetett. A vers – az vers. A vers kezdetben, megalkotásakor nem én vagyok. Épp a megalkotás eredményeként válik eggyé velem, amikor gond, gondolat, indulat, hangulat már szervesen, összeforrvá beleépült. Ekkor azonosulunk, a vers meg én, s a vers alkalmassá lesz arra, hogy felőle közelítem meg magamat. Nem én válok verssé, hanem a vers válik az énemmé. Ebben az állapotában átadó (már nem mondom, hogy eladó) másoknak, az olvasóknak. Az egész folyamatot nem misztifikálok. A vers munkaigényes. A versen, a versért nagyon sokat kell dolgozni.

Tarján Tamás

JÁNOSI ZOLTÁN

Az átölelt Mindenség**Tornai József költészetének
multikulturális és archaikus korszerűsége**

1.

A részekbe fogódzó, a pars, a töredék meghittségét valló, a parányiban otthont és védettséget kereső látásmód mellett mindig élt az emberek szemében a nagyobb távlatok vágya: a teljesség arányaira a tekintet függesztő mérték. A Veinemöinen énekétől, a Gilgames-akarattól, az *Edda* méreteitől elmozdulni képtelen, a szíve dobbanását a csillagok mozgásához, a Föld lélegzetéhez, a folyók hullámvázához mérő ember mozdulata. Aki örökké nyugtalan a töredékek között, nem érzi jól magát a részletek csonka díszleteiben, s annál otthonosabban mozog a földön és a költészetben, minél inkább a mindenségbe tör. S azért zsarolja, fagatja és ingerli a mindenséget, mert önmagát egyszeri tükröképének véli, akihez nem illik a szűkre varrt ruha, a gondolkodás egyedi történelmi korszakokba zárt vagy sztereotip mértékei.

Aki Tornai József költői arcába tekint, annak szemébe egy ilyen ember alakja sugárzik át. A tágasság otthonná fogadására ösztönzi életművének olvasóit. A gyermekkorában Dunaharaszti folyóparti füzeseiben indiánt játszó Tornai József nyolcvanesztendőskora után is ugyanolyan kíváncsisággal tekint a kitinszárnyán az égboltot megcsillantó jánosbogárra, a modern művészetelméletekre, a neo- és posztkolonialista filozófiákra, mint egykor szünyogoktól összecsiszított, mezítelábasan. Indián szabadságát: gondolkodása függetlenségét, hatalmas olvasottsága mellett abban is megőrizve, hogy sohasem érdekelték a tekintélyek, a kordivatok. Degas, Van Gogh, Matisse, Bach, Ravel, Händel, Kodály, Bartók, Juhász Gyula, Sinka, József Attila, Nagy László, Juhász Ferenc, Csoóri Sándor, Vas István, Tagore, Camus, Rilke, Schweitzer, Günther Grass, Juhani Peltonen, Jarkko Laine, Kurosawa Akira – s a népdal, a parasztváza és az eszkimó sirató költészetének ebben az egyetemes terében szervesen érnek össze egymással. A centizgető méterrúd-darabkák mellé mindig odafeszítve a mindenség és az istenek mértékeit, az alázat fegyelmét s műgondját. S odaillesztve Tornai költészetét az ezredvég egyik óriási áramlatához is.

A világkultúra huszadik s immár huszonegyedik századi mozgásainak mind sokrétűbben felénk sugárzó fényében ugyanis egyre bizonyosabb, hogy az a költői irányzat, amelyik Adytól, József Attilától Sinkán át

Kormos, Nagy László, Juhász Ferenc, majd a *Hetek* és a *Kilencek* költészetén keresztül napjainkig újabb és újabb, s mind tágulóbb látókörökben kapcsolta bele poézise formálásába az archaikus-mitologikus-folklorikus nemzeti és világirodalmi hagyatéket, nem elszigetelt, zsákutcaszerű vagy periferikus-marginális, töredékes kísérlete a magyar irodalomnak. Hanem olyan – történetileg Balassitól indukálódó – nagyszabású vonulata, amely egyre több és nyilvánvalóbb esztétikai értékponton és egyre szélesedő geográfiai terekben érintkezik az egyetemes kultúrával. A posztmodern gondolkodásnak a globális világ peremeire figyelő újabb tekintetéből, a multikulturalitás és a neokolonializmus irodalomképéből éppúgy vektorok húzhatók hozzá, mint a Magyarországon is egyre kiemelkedőbb szerephez jutó kulturális antropológia és a nem hagyományos, a nyugati eredetű (hanem a latin-amerikai vagy akár az afrikai) irodalomelméletek vagy -koncepciók felől.

A szélesebb témát vizsgáló új tudományág, a jelen színvonalára ért kulturális antropológia az irodalom és az antropológia viszonyában a maga tárgyát a mélyebb kultúra és az ember kapcsolatának vizsgálatában jelöli meg. E tudományos önmeghatározás alapján az irodalomban is megképződő antropológiai fordulat (*anthropological turn*) egyik kiemelkedő indukálója a magyar irodalomban Tornai József életműve. Szinte teljes alkotói teljesítménye: esszéi, fordításai és költeményei is generálói ennek a szélesebb ívű folyamatnak. A világkultúra érzékenyen figyelt folyamatainak és belső ösztönzéseinek késztetésére már a hatvanas évek végétől bátran kilép abból a zártabb kulturális horizontból, ami a magyar írók hagyományosan körülveszi. Az idő és a tér legkülönbözőbb szeleteiben született kultúrák hagyományát tükröként az európai és a magyar tradíciók elé állító Tornai a multikulturalitás, a „másik” és a „máshol” világainak civilizációs és irodalmi tapasztalataiból éles kritikát is fogalmaz meg így a konzervatív, szűkítő (az egyik részről csupán a belső, a másíkról a nyugati mágnesekhez tapadó) kultúra- és irodalom-felfogással szemben. Amíg esszéiben erőteljesen irányítja rá a hazai gondolkodás figyelmét a nem európai és az archaikus tudat örökségére, és ennek ma is fontos világképi és művészetformáló motívumaira („*Hodály fölött csillag lobban el*”, *Levél a nyárfa csúcsáról*, *Harc a csodamalommal*, *Hét strófa Miodrag Pavlovićről*, *Veress Pál bálványai*, *A modern művészet választása stb.*), addig a világ primitív népi költészetéből adott nagyszerű válogatásával (*Boldog látomások. A világ törzsi költészete*, 1977) újabb fehér foltot tüntet el a magyar kultúra esztétikai-etnográfiai-kultúranropológiai ismereteinek térképéről, és e távoli világok embertani, poétikai, nyelvi üzeneteit is közvetlenül hozzáférhetővé teszi.

Az idegen költészeti és nyelvi-kulturális világok meghódítását Tornai József alapjaiban a „bartóki” eszmények szellemében, azok Magyarországról is elérhető egyetemes alapjainak kiszélesítése érdekében, egy kronológiailag és geográfiaiilag is gazdagabb emberkép körülírása céljából, igazi kulturális missziót beteljesítve tette meg. S a maga jellegzetes poétikai arculatát – a nemzeti állapot és történet bemérésekor is – ennek a nagyobb igénynek az arányaihoz igazította. Versei egyik meghatározó rétegében alkotóként mutatta fel az archaikus kultúrákra támaszkodó „új egyetemesség” eredményeit. Az ember antropológiai természetének s egyetemes történetének mértékét avatta költői tájékozódása fő irányzékává.

Lírájának egyik jelentős verscsoportja az eleven poétikai megvalósulása annak az archaikum- és folklórszervesítő költői törekvésnek, amit a szerző esszéinek egyik nagy vonulatában olyan meggyőzően, széleskörű kulturális és antropológiai ismeretek birtokában körvonalaz. A *Csillaganyám, csillagapám* (Gondolat Kiadó, Budapest, 2004, 2008) összegyűjtött verseinek három kötetnyi anyagában az első rezdüléseitől napjainkig kísérhető nyomon költői arcképének ez a meghatározó vonásrendszere. Legelső, még inkább csak a folklór felszínén lebegő verbális emlékekre figyelő kötetektől (*Paradicsommadár*, 1959, *Az égigérő föld*, 1962, *Aranykapu*, 1967) a *Miért sírnak a metaforák?* (2001), *Drága nyelvem, zöld lebegés örülete* (2002), *A legszebb szavak* (2003) és az *Én népem, népem...*, *Galaktikák asztalánál*, *Ikarusz paródiája* (2007) című utolsó ciklusaiig bámulatatos gazdagságban izzik át formáin, képein és gondolatain az archaikus és a primitív örökség. Azok az évezredek emberi útjain kristályosodott tudattartalom-korpuszokulák, amelyeknek alkotó fölemelését, poétikai és etikai átörökítését Tornai József a XX–XXI. századi európai ember létet rázkódtató krízisével szembehelyezhető erőnek tartja.

Az archaikus és folklórmodellek ezért nem egyszerűen stiláris vagy gondolati archetípus-kifényesítések Tornai verseiben, hanem – ahogyan korábban leginkább Weöres Sándor, Nagy László, Juhász Ferenc, Kormos István, Szilágyi Domokos, Kányádi Sándor, Kiss Anna esetében – léttörvény-kutató és jelen-analízáló „ráéneklések” azokra az elemi mintákra, amelyek a mai költőkhöz gyakran már akár másodlagos, tercier vagy ezeknél is összetettebb áttételeken jutottak el. Tornai verseinek e jóval a szakralitás tudatformái előtti erőteréből – évtizedekkel az általa különösen kedvelt távol-keleti vallások, főképp a buddhizmus világképe mögött – animizmusok, mágikus látomások, hiedelmek, zoomorf, tériomorf képzetek, archaikus hitlélmények,

figurák, rítusok kavarodnak elő. Ezek jó része az etnográfia vagy a mítoszkutatás tudományosan is pontosan ismert eleme, más részük a lefordított primitív, illetve törzsi mítoszok és költészetek kútjaiból került át versvilágába. Ismét más részüknek forrását a nagy, archaikus emlékeztető eposzok (így a *Kalevala*, a *Gilgames*) vagy a már meghatározható verbális folklórformává vagy műfajjá kövesedett szövegtípusok (ráolvasások, siratók, népdalok, spirituálé-előzmények) adják.

Tornai „archaikus” verseiben a történelem, a nemzetproblémák, a szerelem, a halál, az Isten és a személyiség belső útja s a kor alapvető filozófiai és más kulturális kérdéseinek témakörei az Adyéra emlékező teljességben jelennek meg. Témái hasonlóak a közvetlenebb szemléleti és kortársaiéhoz: a Szécsi Margit, Csanádi Imre, Csoóri Sándor műveiben megjelenő témavilághoz, de az archaikus és multikulturális nyitás nála jóval erősebb.

A kor irányzataiban sokfelé kinyíló életelemző akaratnak ehhez az erőit messziről szívó, „archaikus” centrumához Tornai poétikája a magyar és a világlíra kortárs és korábbi törekvéseinek számos tapasztalatát építi. Csak közelebről tekintve rá elődeire: Vörösmartytól, József Attilától, Szabó Lőrinc-től Illyésen, Nagy Lászlón, Juhász Ferencen át a paraszt prózaíró Veres Péterig, s Baudelaire, majd a szürrealisták párizsi lélegzetétől T. S. Eliot, Pablo Neruda, Dylan Thomas csillogásáig szervesít impulzusokat költészetébe (*Juhász Gyula az Alföld szívében*, Szabó Lőrinc, József Attila, *Illyés tengere*, Kassák hold-koronásan, *Mint Adyban*, József Attilában, *Veres Péter-énekek*, *Az ezüsthaltott*, Nagy öregek az Életfán, Baudelaire: *Hattyú-csillagkép*, Mr. T. S. Eliot *tésztafőz*, *Gottfried Benn mérge*, *Egy elképzelt Trakl-vers*, *Hemingway nyara*). S mellettük filozófusok, zenészszerzők, képzőművészek üzeneteit is versei gondolati atmoszférába vonja. Emlékeztető példái élményközvetítő nyitottságának a *Sztravinszkij: Le sacre du printemps*, *Virulás és fény* (Ravel), *Beethoven nyolc boldogsága*, *Händel és Bach*, *Bartók*, *Degas-nak*, *Van Gogh-nak*, *Matisse-nak*, *Delacroix*, *Monsieur Braque*, *Szervátiusz Tibor szobrai* című versei. Az archaikus üzenetek ezek hatásaival együtt lényegülnek poézisében érzékeny személyiség- és kortükkörre. Képalkotásában is minduntalan felizzik, esszéiben pedig fogalmi síkon is lépten-nyomon megnyilvánul, hogy a szerző szorosan lépést tart a művészetekre vonatkozó új értelmezésekkel, s figyelemmel kíséri a kor több tudományos diszciplínája, főképpen a filozófia, a mítosz- és valláskutatás s a fizika legújabb felismeréseit.

Tornai József szellemiségének e gazdag szövésű rendjében a meghatározó elvi alap mégis az író élet-és emberszemléletének az – a kortársaihoz képest – szokat-

lan, messzi időhorizontokat átsugárzó, „meghosszabbított” antropológiai tengelye marad, amely az európai művészeti gondolkodás ehhez képest (általában) viszonylag szűkebb időben és térben mozgó keretein (és jobbára csak a klasszikus ókortól mérő kultúrtörténeti korszakain) áthatolva embertanilag is a teljesebb kulturális időhöz alakítja a maga paramétereit. (Vagyis azokat a szó szoros értelmében *antropológiai* minőségűvé teszi.) Teljes írói-műfordítói-gondolkodói karakteréből következik ez: a „hosszú” embertani szemléleti tengelyt éppúgy építi fel a primitívekre irányuló fordítói érdeklődésének tapasztalataiból, mint a mítoszelméleti, az ősköltészeti, az antropológiai, a filozófiai műveltségéből és a magyar és az egyetemes kultúra „bartóki” ösztönzéseinek szélesebb hullámverésű művészeti örökségéből. A huszadik század második harmadától az afrikai, a latin-amerikai és az ázsiai költőknél, íróknál (Leopold Senghor, Birago Diop, Nicolas Guillén, Pablo Neruda, Alejo Carpentier, José María Arguedas, Miguel Ángel Asturias, Mario Vargas Llosa) műveiben nyílik meg ekkora fénylésekkel az őstörténeti távlat.

Ez a távoli világokra irányuló reflexeket megjelenítő, az időben és a térben egyszerre kiterjedő alkotói irányulása a hatvanas évektől kristályosodik, erősödik költészetelméleti programmá. Ennek a szellemi kitörésnek az etnográfiai és művészetelméleti bázisát rendkívül sokrétűen hordozzák írásai. Elméleti téziseit és poézise karakterét többek között „Bachofen, Morgan, Fraser, Malinowsky, Birket-Smith, Lévi-Strauss, Kerényi” „néprajzi forradalma”, Picasso néger plasztikái, Henry Moore azték szobrászatra figyelő tekintete, García Lorca, Octavio Paz, D. H. Lawrence, Dylan Thomas, Miodrag Pavlovič költészete, Bartók, Kohán György, Samu Géza művészete távlatából fogalmazza meg. Fogalmi síkon a *Boldog látomások* előszavában érdeklődésének ezt a mély irányulását az író ekként rajzolta körbe: „Az első afrikai néger énekeket megismerve, fordítgatva, lassanként beláttam, hogy nem írhatom tovább saját verseimet sem, amíg meg nem tudom: mi történt a költészet, a líra ősmúltjában. Nemcsak a négerkében, az eszkimókéban vagy a szibériai népekében, hanem a föld minden táján élőkében.” Az elemi szövegmodellek eredményezik nála az olyan asszociációkat, amelyek az avantgárd, különösen a szürrealizmus eszközeire emlékeztetve, történeti mélységükben jóval túlmutatnak az avantgárd stílusirányzatok időérzékelési körein. André Breton híressé lett „Asszonyom haja rőzsetűz” sora mellé (*A szabad társulás*. Weöres Sándor fordítása) Tornai így teszi oda az óceániai halász szemszögéből a hasonló motívumra irányuló képzettársítást: „hajad gyékényladik, / kátrányos szigony, mellembe harapó./...// feketén kinyíló vaskapu, / néger templom.” (*A bálványok neve*)

2.

A folklór és a primitív költészet üzeneteinek alkotó fel-emelése a mítoszintegrációval együtt folyamatosan alakul ki a szerző kezdő ciklusaiiban. Fiatalkori költészetében Tornai eredendően heterogén kulturális elemekből építkezve tapogatózik az emberiség kultúrájának ősi impulzusai és hagyományai felé. (*A nyárfa este, Szállva a sötétség felé, Csupasz mellel, Az ember belül üres*) *A Szállva a sötétség felé* soraiban a kalevalai ismétlődő formák és a betűrímek magyar népdalemlékekkel keveredve hozzák felszínre az archaikus versalkotás gyakorlatának üzeneteit. Az *Égigérő föld* viszont már arról ad számot, hogy a nagy történelmi távolságokba villanó képzetek mögött a szerzői személyiségnek a tudatosan felnagyított, megsokszorozott létidejű, prehisztórikus történelmi alakmása áll: „harmincezer éj / száműzése és sóvárgása /a szememben.”

Az *Időtlen idő* kötettől (1969) jelentősen megsza-
porodnak az archaikus „poétikai” tartományokból kiemelt motívumok, formai és metaforikus tényezők versvilágában. A *Neander-apám* című munka – a könyv elejéről – a már korábban is megnyilatkozó atavisztikus emlékezés, prehisztórikus érzékenység nyomatékos kivetülése. A költemény második szakasza éppen ezért úgy hat, mintha egy primitív versszövegéből vagy akár az ősköltészetből került volna át Tornai művébe. S nem csupán imitációs, felszíni elemekre összpontosító archaikus szöveg bontakozik ki az olvasó előtt, hanem gondolkodástörténeti összegzés is. A közvetlen látványt, a természet- és létértelmezést a mítoszi-mágikus látásmóddal egybejátszó „primitív” bölcsesség a műben a kezdetleges művészet, a primer létanalízis és a korai, bontakozó filozófia szemléletét és grammatikáját hordozza.

*A madár röpkölése a tojás
a madár röpkölése a hal-uszony,
a madár röpkölése: a tenger.*

A *Görög tánc*, ugyancsak az *Időtlen idő* kötetből azért emlékeztető mű, mert a folklórnak nem csupán verbális, hanem motorikus-rituális-vizuális elemeket is fellobbantó, a szöveggel és zenével egybeoldó terepéről emeli fel a műteremtő modellt. Ez a tánc – mint Bartók meghatározásában a népdal – az archaikus görögségre nézve sem más, mint „a természet része”, annak mintegy az emberi kultúrába történő „átkoncentrációja”. Az archaikus ember szinte médium-szerepben közvetíti, transzformálja a versben a természet erőit, üzenetét. *A virágos föld titkai* című költemény az addigi pálya egyik legerőteljesebb szintetizáló pontjaként már globá-

lis létélményt közvetít. Tornai József e – Pablo Neruda-i természetű és poétikájú – „Canto General”-ja az elemi létmámor teremtő erőit és az életérdekű szolidaritás parancsát az egész föld minden népére kiterjesztve fogalmazza meg, a „teremtő” akaratának felidézett szavaival. Miközben az emberi boldogság, a szerelem és a békesség esélyeinek homo mensuráit vázolja fel. Ez a vers már nagyszabásúan jelzi azt a folyamatot is, amelynek során az archaikus és primitív tapasztalat a részjelenségek felől Tornai költeményeiben a szintetikus, átfogóbb jellegű történeti, társadalmi és kultúrhistoriai összegzések irányába tör. A multikulturális érzékenységgű, egyszerre a geográfiai távolságokba és a költészet ősmúltjába kinyúló, humanizáló tendencia különösen a hetvenes évek elejétől erősödik fel munkásságában, majd a nyolcvanas évek elejétől hozza meg átütő eredményeit. A szintézisre tekintés a *Kiszakadva* (1972) és a *Naptánc* (1975) köteteken át bontakozik tovább, s a *Veres Péter-énekek* ciklusban

(1981) éri el belső alakulástörténetének egyik csúcsát. A szintézisek irányába táguló utat olyan egyedi művek tükrözik közben, mint a *Zsoltár*, *A boroszlói nyaktiló*, az *Én vagyok a te társad*, a *Sasok*, a *Tél van*, majd a *Naptánc*, a *Tornai-vér* és *Az otthontalanság elégiája*. Közülük a *Zsoltár* számmisztikát is hordozó kilenc sorának tökéletes „ösköltészeti” hangnemben született haláléneke-imitációja a magyar költészet Tornai József előtt járó, sűrítő jellegű archaikum-integrációjának értékeit is visszatükrözi.

*Ó, nap, mihez kezdjünk
láb nélkül és kar nélkül,
fül nélkül és orr nélkül,
szem nélkül és száj nélkül,
ágyék és tapintás nélkül,
fal nélkül és tető nélkül,
kapu nélkül és út nélkül,
isten nélkül és halál nélkül,
sírás és látomás nélkül?*

Felvinc, Levétel a keresztről

Az *Én vagyok a te társad* egyszerre filozofikus, mitologikus, képi-képzeti és logikai archaikussága a megformálásban epikus ruházatot kap, azaz a „történet” (sőt a mitológia egyik alapszűzséjét adó úgynevezett „kereső” történet) elemi kereteit ölti magára. Az archaikus műfaji-műnemi tagolatlanság hasonló módon jelentkezik Tornai fiatalabb kortársai közül Kiss Anna és Oravecz Imre költészetében. is. (Tornai verse érzékletesen rámutat arra is, hogy Oravecz Imre hopi-verseinek magyar líra-történeti előzményeit milyen irányban lehet keresni.) A példázat, a sorselemző gondolat a gyakorlatilag „metaforaláncként” működtetett „eseményeken” át szól a műben. Tornai Józsefnek az archaikum, a primitív szövegek és a multikulturalitás iránti érzékenységet, és e típusú integrációját az egész életpályán erősen és szervesen egészíti ki a magyar, az európai és az egyetemes történelem aktuális folyamatainak mély és szigorú költői értelmezése.

A huszadik századi magyar sorskérdések megszólítása hol az archaizáló poézis, hol a korszerű gondolati líra nyelvén meghatározó elemeit képezik ennek a versvonulatnak. A *Veres Péter-énekek* ciklusban a társadalmi gondolat és az archaikus emlékezet összekapcsolása átütő jelentőséggel történik meg.

3.

Amikor Tornai József a *Veres Péter-énekeket* írja, már napvilágot látott a világ törzsi költészetét lefordító nagy gyűjteménye (1977). Annak minden elméleti és gyakorlati tapasztalata összegző érvénnyel sugárzik át erre a ciklusra, amely 1981-ben jut el az olvasók elé. A versciklusnak éppen azért van átütő ereje és a pályán is csúcspontszerepű, komplex archaikus hangoltsága, valamint a Veres Péter-i életút egészéhez illeszkedő arculata, mert az író életét, művét történetileg a magyar folklórt is szülő, már-már ösköltészeti eszközökkel méri. S mindezzel szinkroniában a magyar népi kultúrával rokon elemeket is feltűntető primitív tudatvilágú népek poétikai nyelvén közelíti meg. Ezzel egyszerre egyetemesíti-globalizálja

Veres Péter mélyről induló pályájának ívét és arányait, s hozza a magyar paraszti világ, sőt a teljes magyar lét közelébe az egzotikus népek és a távoli történelmi idők szemléletét, stílusát, sőt léttipológiai párhuzamait.

A ciklus anyaga negyven versből áll, s jó egyharmaduk a Tornai-típusú ősköltészet-imitáció igen erősen koncentrált műveként nevezhető meg. (*Öregapám, Föld-nemző ember voltál, Sír-szívű, gyere vissza, Mikor te szántottál, Megtagadtad a törvényt, Szegény voltál, mint én, Ha visszajössz, Végre megszólaltak a bennszülöttek, Csak aki táncolt már, Hallgatnak rólad, A kerek egész-embert, Neked erős körmöd van, Egyre több az elmondhatatlan, Utolsó zsolár*) Az archaikus réteg gazdagsága és szintetikus természete miatt ez a versanyag ugyanakkor nemcsak Tornai pályáján jelent az archaikum kezelésében határozott fordulópontot, hanem a magyar líratörténet számára is e kultúrantropológiai tendencia nagy értékét adja.

Ezt a vonását tudatosíthatja az a párhuzam is, hogy a ciklus egésze mint egységes kompozíció és mint a „hős” mitikus képekben megragadott megörökítése több elemében emlékeztet García Lorca *Torreádorsiratójára*. A folklorisztikus-primitív források alkalmazásában Tornai ugyanakkor éppen ellentétes irányban jár el, mint a spanyol költő. Ő nem „fölfelé”, a modernség irányában stilizálja az archaikum esztétikai erőit, hanem éppen ellentétesen, „lefele”, az archaikus, az ő- és primitív, a törzsi költészet tartományaiiba. Az egész ciklus műfaji karaktere összességében így egy nagyívű „pogány” rituális siratóének több elemből (siratás, felidézés, feltámasztás, mitizálás, tánc, személyes fájdalom-kifejezés stb.) összetett szerkezeti-szemléleti keretét adja. Ráadásul olyan művészi intuíciónal készül, hogy némelyik darabja beilleszthető lenne Rákos Sándor, Képes Géza, Bodrogi Tibor vagy maga a szerző bármelyik, egzotikus népek kultúráját magyarra ültető fordításkötetébe.

A Weöres Sándor – Tornai József – Oravecz Imre költői életművében létrejövő archaikum-szervesítő vonulat egyik (a taxonomikusan mitizáló) irányára is élesen rámutató darab, a *Föld-nemző ember voltál* a kultúrhérosz és a demiurgosz legfontosabb tipológiai vonásaival ruházva fel verzhősét (a primitív értelemben vett) „műfaji” szempontból egyszerre vetít rá egyetlen – a hőst megjelenítő – poétikai képernyőre siratóéneket, dicsőítő éneket és archaikus teremtménysz-komponenseket. Ebbe az archaikus fényekkel átsugárzott esztétikai sűrítménybe kódolja bele aztán a szerző a magyar paraszt sorstapasztalatának társadalmi körülményeit és lázadó tragikumát. S ezt az időpárhuzamosító kettősséget a ciklus darabjain át végig megőrzi, és

egymásba tükrözteti. A *Sír-szívű, gyere vissza* a halotthoz szóló könyörgés, a ráolvasó bájolás típusdarabja lesz, valóságos „feltámasztó” ének. („Sír-szívű, gyere vissza, / eső-szemű, gyere vissza, / rét-koponyájú, gyere vissza.”) De nem egyszerűen egy másik emberhez, a „hétköznapi halotthoz” szól ez a könyörgés, hanem egyszerre a „törzsi közösséget” megtartó mítoszhős-értékű szellem(iség)hez, a közösség középpontjához is. S az archaikus létközeg messziről eredő stigmái mind nyomatékosabban itatják át a magyar paraszti valóság villanásszerű felidézéseit.

A Veres Péter-személyiség kultúrhéroszi megrajzolása a vázolt mitizáló impulzusok erővonalaiából következően is a ciklus egyik legdominánsabb archaizáló eszközét adja. Ilyen tűnik fel a *Mikor te szántottál* („Mikor te szántottál, / a húsunkat szántottad, / az évszakokat, az időt szántottad, / lovaiddnak Eső és Szél volt a neve”), a Világügylő Férfi emlékét magába rántó *A nagy gyász-ének* („a földön átlátó elment tőlünk, / a tűzfal-arcú fogta botját”), a metamorf heroikus képességeket, az ember zoomorf, tériomorf átalakulásának hitét és emlékét megidéző *És volt, hogy nem szóltál hozzánk* („csak úszkáltál a roncsok körül, / csizmás hal, / szétmázolt bajszú hal”), *A kerek-egész embert*, az *Örök anyaggá váltál* („örök napvörösléssé, / örök pusztai éhséggé váltál, /.../ örök nemzőerővé, / örök földkeringéssé váltál”) és a *Neked erős körmöd van* soraiban. Primitív, egzotikus vagy történelem előtti népek mítoszaiban vagy mitológikus énekeiben hallhatók meg olyan sorok, amelyekből a Tornai-típusú archaikus mítoszképző gondolkodás tipológiája feltárul. Ezek egy részébe a sámánszerep átörökítésének az apa-fiú szerepbe fogott gesztusai csendülnek át (*Egyre több az elmondhatatlan, Ha visszajössz*), más részükben a föltámasztás akaratának mágikus rítusai élednek újjá (*Most már bevallom, Most téged hívlak, Sír-szívű, gyere vissza*); egy harmadik csoportjukban pedig az emberi-művészi példa mitikus erejének felerősítése kap főszerepet.

Széleskörű és multikulturális mágikus-mitikus utaláshálózatokba ékelődik tehát Veres Péter történelmi (és kultúrtörténelmi) szerepének tudatosítása. Az író – történelmi szerepéhez hűségesen – egy szélesebb emberi közösség koncentrált szellemi érdekképviselőjeként fogja föl. Akin keresztül ez a csöndre kényszerített társadalmi-szociológiai népesség képes volt egyáltalán megnyilatkozni a világnak.

*Most téged hívlak,
mezítlábas, kis ember,
ezer éve föltűrt vászongatyában,
gatyából kihúzott ingben,*

*csak te tudtál mindenki lenni,
mindnyájunk nyelvén okoskodni,
otthoni kézmozdulatokkal
mutatni az országházra és az ekére*

A másik ráutaló gesztusával viszont már azt tudatosítja, hogy az alávetett népi közösségből előlépő történelmi figura az európai és az egyetemes civilizáció színvonalán van jelen a nemzet sorsában. Ebben a minőségében követel népének helyet az időben, s cselekvése mítoszi arányainak is ez adja az alapját. A *Mint Adyban, József Attilában* szakaszaiban úgy tekint Veres Péterre, mint egy gyarmati sorsból érkező, harmadik világbeli hősre. „A paraszt veled földi eszével, / az ember veled a mindenséggel / ébredt világra és föllázadt” sorok a szenegáli fekete Leopold Senghor vagy a kecsuák nevelte José María Arguedas meghatározó írói törekvéseinek európai analógiái. („jöttél félbe-repedt kapával / s Európa beszélt a száddal / a bibe-ganás ugaron.”)

A *Végre megszólaltak a bennszülöttek* szintén ezt a harmadik világbeli (gyarmati, félgyarmati) aspektust erősíti föl. Ez a vers nemcsak poétikai szempontból, hanem történelmi állapotában is egy szintre hozza a magyar vidék kismizettjeit a gyarmatokon élő törzsi vagy más primitív közösségekkel. A versben Veres Péter a primitívságban, szegénységben hagyott nép Európához s a mindenséghez beszélni képes, eleven médiumává nő.

A *Veres Péter-énekek* záróverse (*Utolsó zsoltár*) a primitív hiedelmek képi világát idéző archaikus halálének. A címén kívül minden szakrális utalástól mentes költemény az elnevezés címkéje alatt finnugor, indián vagy afrikai gyászénekekhez hasonlít, miközben – egyszerre archetipikus és filozofikus módon – a „túlvilág” mítikus-mágikus transzcendenciája felől igazolja a Veres Péter-i sorsvállalás értelmét.

*Viszi a fagyos rönköket,
de az embert csak nézi:
a teljes nagy tüzet
a halál és a sötétség.*

4.

A költői pálya ezt követő mintegy három évtizedében még tovább nyílik és gazdagszik az archaikus impulzusok nyomán született versek mennyiségi és szellemi tartománya. A *többszemélyes én* (1982), az *Ádám és Éva oltára* (1987), a *Megcsókolom a szomszéd folyót* (1988), A szerelem szürrealizmusa (1991), a *Pünkösdi lobbanás* (1993), A sikoltozó rózsza (1995), a *Minden, ami virágzik* (1998) az *És beszakadt a táj* (1999) versanyagától az utolsó periódusokig, a *Miért sírnak a metaforák?*

(2001), *Öregség és halál* (2001) s a *Legszebb szavak* (2003), majd a további kötetekig olyan, az archaikum, a folklór és a primitív költészet s a mindenkori jelen idő között átszikrázó műveket teremtve, mint a *Ha nem volna népdal, Csillag-apám, csillag anyám, Illyés tengerre, Halálfa, Vér mögül lecsattanó villám, Óda egy parasztvázához, Holdnál messzebb emlék, Jönnek majd a virág-álmok, Nyílhegyek, Vőfély nem volt, se hold, se nap, Spirituálé* (azt mondták...), *Nagy öregek az életfán, Szellem, ki gyúrtál engem...*, *Darwin előtt és Darwin után* című alkotások és az „indián sorozat” darabjai (*Indián feleség, Indián a két feleségéről, Indián az elérhetetlen feleségéről, Indián a hold csöndességét kéri*). S ezek a versek, legbensőbb gondolati lényegükben mind azt fogalmazzák újra, amit *Az én legelvontabb Énem* így fejezett ki: „Európai vagyok, de az én istenem / nem a keresztény Atya, nem is a mohamedán / vagy a júdeai Teremtő; / talán az indiánok Nagy Szellem / vagy a hindu Világlélek az én legelvontabb Énem.”

A szerző tudatosító szembesítései alapvetően a véleménye szerint még ma is tartó szellemi evolúció szolgáltatásának igényéből származnak. Az ezt a kiteljesedést gátló erők negációjában, a szűkített idő- és térdimenziókkal szemben konstruálódik egészzé a mítoszt-mágiát-realitást-történelmet magába szervesítő szemléletvilág. Ezért jelenkora magyar társadalmának kínzó alapkérdéseit vagy a távolabbról szemrevételezett nemzeti sorsot vallató művein is jelentősen átüt az archaikus mérték és időrendi tapasztalat (*Álmod egy népről, Emese álma ölyűvel és folyóval*). S ezen a tradíciókra, legendákra, történelemre, nemzeti és szociális problémákra, változásokra érzékeny prizmán át is meghatározóan tűnnek át a fejlődő országok, a harmadik világ költészetével rokon fények.

Az *Elaludnom nem lehet* című művet, amelynek poétikai alkatát néger spirituálé átemelése szabályozza, az teszi különleges értékűvé, hogy példaszerűen illusztrálja a folklórmodellek műköltészetre ható ösztönzési mechanizmusát. Azt a tovagyűrűző inspiráló metódust jeleníti meg, ami a századok mélyéből (a „folklorizmus” ívéen) a magasabb kultúrába jutó primer modellt egyszerre őrizve és modulálva, műről műre görgeti tovább. Másodlagos, harmadlagos, majd sokszoros változatokat és újabb indukciókat képezve gyűrűzik tovább az egykori alapotívum a népkulturális hagyatékból. Az ember és a fa spirituálé-ritmikára írt közös, szimultán dala a létérdekeket védő egyetemes erők szellemével létesít mágikus kapcsolatot a versben. A mű megszületését a természetet letaroló barbárság elleni tiltakozás motiválta: a költő lakóhelyéhez közeli fiatal kőrisfa folytonos megcsónkolása. „Ötször vagy hatszor próbálta meg az életet a kőris: mindig megvárta az ismeretlen gyilkos, amíg a kis leveles ág húsz-

harminc centis lesz, akkor tépdeste le, de többől... Ilyen várakozás közepette jutott eszembe Weöres régen megcsodált verse: *A kő és az ember*. Alcíme ez: *Amerikai néger spiritual song*. Egyszer hallottam efféle spirituálé ütemezéssel, ismétlésekkel előadni. Latinovits Zoltán volt a tökéletesen beleélő »énekes«. Az ő hangját is újraéltem, míg a köriscsemete panasza fölhangzott” – szólnak a vers születésének dokumentációját rögzítő sorok.

*Elaludnom nem lehet,
elaludnom nem lehet.
Virrasztok a kőrisáért,
hogy letépik rossz kezek.
Szólt a kis fa: én is ettől reszketek,
szólt a kis fa: jaj, letörnek rossz kezek.
Elaludnom nem lehet.*

Az Észak-Amerikába rabszolgának hurcoltak panaszdalának, a spirituálé műfajának XVII. századi előzményeiről Yehudi Menuhin az alábbiakat írta: „Az afrikaiak már az európai gyarmatosítók megérkezése előtt kifejlesztettek egy harmóniarendszert, ami bizonyos értelemben hasonlít az európaihoz, a ritmus afrikai értelmezése azonban példa nélkül áll. A bonyolult lüktetést sok játékos hozza létre, éspedig úgy, hogy egy adott, általában hosszú időegységen belül mindegyikük szigorúan ragaszkodik a maga sajátos alosztásához.” Tornai Józsefnek az ember és a fa önerősítő spirituálé-ritmikájára írt szimultán dala a létvédő erők szellemével lép – Menuhin gondolatát is igazolva – lélektani kapcsolatba:

„Igazuk van az afrikaiaknak: a zene mágikus, kapcsolatba hoz a múlt és a jövő szellemeivel.”

A tiltakozás erejéhez és identitásához szövi meg másutt is a múltból, az emberi előidőkből, a földkerekség távoli pontjaira mutató kulturális és szociális, mintegy „antropocentrikus” szolidaritásból a maga költői paradigmájának alapmintáit. S ez eredendően áll szemben a felszín, „a héj” relativizmusával, a radikális kommunikációképtelenség, „a magára maradt nyelv” programjával.

A szerelmes és erotikus versek kiterjedt csoportja sem egyszerűen élménylíra nála, hanem az emberlét primer érzékiségig tekintő mindenség-analízis. Teljesség-igényű és megrendítő távlatokat egymásba kapcsoló világképének egyik kulcsa. (*Én vagyok a te társad, Ölelése ablakán*) Életművének az archaikus értékekre hangoltság, a nemzet és Európa sorsának értelmezése mellett egyik legnagyobb kihívása az ember két arca: a férfi és a nő. Ám nem csupán a nő és a szerelem s az erotika villámlása vonzza, ezt Tornai meghagyja legnagyobb mestereinek: a modern magyar nyelvre általa lefordított Baudelaire-nek és Adynak. Az asszony alakján, ahogyan önmagán át is, ő megint csak a mindenséget fürkészi. A mindenségre kötözött zsinegeket tépi le, amikor a történelemben a szerelemre és a testiségre rakódott béklyók ellen, saját neveltetése ellen is lázad. Az asszonyok, a kultúrák, a történelem és a történelem előtti idők emberre néző mindenség-mozdulataiban, az örökké változóban forogva találja meg legtisztább önmagát. (*Csillagapám, csillaganyám*)

Az archaikus tudat látásformáiba történő behelyezkedés, vagy az erre való emlékezés több más kései művében is olyan erős, hogy (s szintén Ady archaikus karakterű látomásaira emlékeztető erővel) akár prekulturális, civilizáció előtti létélményt is képes (szinte az emberre válás kezdetéről) reprodukálni (*Nem jöhetsz be, A halál-istenek*). A *Félig-isten, félig bálvány-ösünk*, az *Őskép* és a *Mindenek ősanja* című verseken archaikus hiedelmi élmények, a primer mítoszokból felszakadt ősfürigék tűnnek át, hol archaikusan megformált, hol Ady isten-képeihez

hasonlóan ambivalens, az emberi világot többféle módon megítélő arccal.

Az archaikumba történő intellektuális mélyre szállás, és ott a vele történő teremtő-átalakító játék olykor olyan „atavisztikus” dalt is eredményezhet, mint a *Teremtett és nem-teremtett* versfüzér első darabja. Ebben a költői személyiség – nem-

hogy a történelem –, egyenesen a szárazföldi biológiai lét előtti állapotban, szokatlan „állat-alakoskodásban”: halacska képében jelenik meg. S noha az archaikus vagy természet-közeli népek dalaiban az effajta dezant-

Magyarvista, Szent Miklós lecsendesíti a tengert

ropomorfizáció korántsem ritka, a prehistorikus létállapot imitációja e dalszerű, s szinte az egész élet szerelmi vágyakozását allegorizáló versben olyan tökéletes, mintha maga (a lírai alany szinonimájaként álló) halacska szólalna meg a létezés természetbe kódolt dinamikája és tragikuma nevében.

*Cikázó mennyhalacska vagy:
ha már ívtunk a part alatt,
el is felejtlek hirtelen,
s várlak újra a vizeken.*

Tornai József számos művén a nagy archaikus eposzok kultúremléke is felismerhető nyomot hagy; így Gilgames és Enkidu vagy Orpheusz és Eurüdiké története (*De próbálj visszahúzni egy halottat*). A fejlettebb ókori kultúrákból megjelenik az *Odüsszeia* (*Odüsszeusz öregkora*) is. A *Kalevala*-élmény többszörösen is meghatározó mind tematikai, mind stílári szinten (*Lemminkeinen*).

A szerző „archaikus verseinek” többségében nem önmaga tartalmi és formai kereteit reprodukáló archaikus vagy primer szövegimitáció születik tehát, hanem a korai emberi tapasztalat, asszociációs világ és nyelv vetül rá szelektív, stilizált módon a mai ember egyes létköreire és poézisére. Tornai költészete, legmélyebb szerkezetében tehát kitágult időkoordináták képi-gondolati anyagából töltekező, a maga metaforikus hangoltsága ellenére is intellektuális líra, amelynek egyik mérőpólusa az antropogenezis hajnalán (a másik a folytonos jelen áramlásában) képződött meg.

Az ilyen szintézisre irányuló elvonatkoztatás gyakran olyan erős, hogy többféle archaikus mezőt (kort, szemléletípust, hiedelemkört, műfaj-kezdeményt) sűrít egyidejűen magába. A Szepesi Attilának ajánlott *Ó minden élőlény és emberállat* című alkotás például totemisztikus „poétikai” eszközökkel leltározó, a felsorolt állat-egyedekben a föld animális struktúráját kirajzoló szerkezetet mutat. A lények totemisztikus karakterű szintetizáló sorolásával a dicsőítő és a diadalének ötvözetében fejezi ki – szinte civilizáció előtti „himnuszaként” (azaz mágikus beszédként) – elragadtatását a föld gazdagságát reprezentáló állatvilág iránt. A műegész az emberi hitvilág univerzális antropológiai képleteit kódolva magába a több ezer évet átfogó kulturális erőterrel fejez ki elemi tiltakozást (ahogyan *A Föld orgyilkosai* című alkotás is) a jelen természetrombolásával szemben.

Az archaikumból elvonatkoztató erő, amely sokszor a különböző mítoszok, hitelemek, folklór-villanások közös vonásait absztrahálja lényeghordozó sűrítménnyé, Tornai kései költészetében gyakran poézissé emelt

mítoszkonzentrátumot teremt. Ez a formálási mód Weöres Sándor, Nagy László, Kormos István, Kiss Anna, Nagy Gáspár, Oravecz Imre egyes műveihez hasonlóan hozott létre költemény-eszenciát Tornai József költészetében is (*Vörös korong*).

*Temesd el a te vörös korongod
gyöngyragylóhéjjal ásd meg a sírt
hulló csillagból állítsd a fejfát és
várj meg mert visszajövök*

*A vörös korong fölkel és lezuhan
naponta magasra száll és lezuhan
várd meg mert visszajön
a te vörös korongod.*

Tornai József mágikus irányítúje észak helyett tehát az emberi lét nagy időbeli távolságaiba, a történelembe mutat. Ennek mágikus pontjait keresve mutatója körbeforog a földgolyón, kultúrák, népek, egykori és mai világok, rejtett archaikus zugok szellemi földjeit járja be. Hogy azok tapasztalatainak elvonatkoztatása és jelenbe szűrése segítségével ösvényeket nyisson – nemcsak versei, hanem esszéi révén is – egy karakteresen fölvázolt magyar költészeti útnak és multikulturális érzékenységnek. Ez a „világzene” törekvéseire emlékeztető irodalmi modell a maga univerzális forrásokat feltükröző erejével a magyar költészetben egy századok óta emelkedő s a kortárs világirodalom számos jelenségével homológ irodalmi hullám egyik sajátos változatát is magas színvonalon jeleníti meg. S meglehet, igaza van a pályakép vázolóinak, hogy Tornai József, életútjának kanyarulatai miatt „költőként »lemaradt« a fényes szelek koráról is, meg az 1953 utáni újabb hullámról is” (Vasy Géza), s Juhász Ferenc és Csoóri Sándor kortársaként sajnos csak későn, 1959-ben jelent meg az első kötete, irodalomtörténeti távlatokat kereső gondolkodóként és költőként mégis célba ért. Olyan kulturális törekvéseknek, főképpen a modern, az interdiszciplináris kulturális antropológiának vált az elvonatkoztató elmélet és a költői s műfordítói gyakorlat révén is közvetlen alakítójává, amelyek az egyetemes kutatások mai erőterébe kerülve mind tisztábban mutatják fel életművének értékeit a tudomány és a művészet hazai jelzőrendszereiben. A mának adott üzeneteiben a teljesebb világ, a teljesebb emberi örökség fénye él. Egész életműve monumentális kontraszt ezért a perc, az év, az évszázad s e „villámsújtotta kor” kicsinyes rémuralma, korlátai és tekintélyei ellen, a zsugorodó emberség és az ember mégis örökké táguló szellemi nyitottsága nevében.

TORNAI JÓZSEF

Győzelem a győzelem fölött

Győzelem a kétségbeesés fölött
Győzelem a haláliszonyat fölött
Győzelem bomló testem fölött
Győzelem a szorongás fölött
Győzelem a nemlétem fölött
Győzelem a libidó-korszak fölött
Győzelem az erdő utáni éhség-szomjúság fölött
Győzelem a gondolkodás büntette fölött
Győzelem a történelem semmije fölött
Győzelem a misztérium misztériuma fölött
Győzelem az átúszhatatlan éjszakák fölött
Győzelem a lehazudott gyávaság fölött
Győzelem baráti csalódások szégyene fölött
Győzelem a föld magmájáig érő reménytelenség fölött
Győzelem az elvesztett és visszalopott idő fölött
Győzelem meg nem született verseim fölött
Győzelem a régi, átkozott szeretők fölött
Győzelem beteg szívem fölött
Győzelem a meg nem maradás fölött
Győzelem fölösleges életem fölött
Győzelem a gyerekkor visszahipnotizálása fölött
Győzelem a szenvedés fölötti győzelem győzelme fölött
Győzelem a győzelem fölött

Székelyderzs, Saulus megtérése (részlet)

**„felvet, mint az ár,
s mélybe húz,
mint az ólom...”** Mezey Katalin
Válogatott versei
Magyar Napló, Bp.,
2008.

Költőként a legismertebb, de több műfajban is kipróbálta tehetségét, és mindegyikben figyelemre méltót, jelentőset alkotott. A hat kötetnyi vers mellett írt regényt, kisregényeket, drámát, gyermek- és ifjúsági könyveket, ismert műfordító és fiatal pályakezdők istápolója. Évtizedek óta részt vesz az irodalmi élet szervezésében és irányításában.

Mezey Katalin a legendás Kilencek csoportjának tagjaként az *Elérhetetlen föld* (1969) című versantológiával indult. Legújabb verskötetét Vasy Géza – a csoport munkásságának legjobb ismerője – gazdag versanyagból válogatta, hű képet nyújtva vele a lírikus költői világáról. Az ismert irodalomtörténész alapos értelmező és eligazító utószavában abba a változó történelmi-társadalmi valóságba helyezve értelmezte a verseket, amelyben keletkeztek, megkönnyítve azok megértését és átélését. Azáltal pedig, hogy keletkezésük időrendjében vette górcső alá a köteteket, mód nyílt rá, hogy e versvilág sokszínűségét, tematikai rétegződéseit, a gondolati és kifejezésbeli árnyalódás gazdagodását, valamint a népköltészet felől induló lírikus kifejezetten intellektuális költővé érésének a folyamatát is érzékeltesse. Ez utóbbi tény viszont arra kötelezi az olvasót, hogy szellemi erőfeszítéseket tegyen a művek elmélyült befogadására.

Mezey Katalin első önálló kötete (*Amíg a buszra várunk*) 1970-ben látott napvilágot. A második (*Anyagtanulmány*, 1978) megjelenéséig – a körülmények hatalma folytán – nyolc évet kellett várnia. A korabeli honi politikai berendezkedésnek ugyanis – mint minden totalitárius uralomnak – legfőbb célja, mindennél előbbre való érdeke a status quo fenntartása, meghosszabbítása volt. Ezért minden új hangot, ha mégoly kevésbé tért is el a regnáló hatalom kánonjaitól, gyanakvással fogadott, és potenciális ellenséget látott benne: „A hatalom asztalhoz ül, (...) Mindenkre komolyan néz, / mindenki ránevet. / Nincsenek nála fegyverek, / mégis, legyen eszed. // Ha ellentmondasz most neki, / arcán zavar fut át. (...) De másnál kész a bókolás. / Azt figyel, dicséri. / Elmegy. Nem ismer. Elfeled. / De utadat kiméri.” (*A hatalom asztalhoz ül*)

Mindazáltal példa nélkül való – állapítja meg az utószó írója –, hogy „egy önszerveződő írói csoport mindegyik tagja a szakmában maradjon, nevet, elismerést szerezzen, életművet építsen.”

Korszakos jelentőségűnek érezvén, Vasy Géza a múlt század elején Nagyváradon megjelent *A Holnap* antológia mellé helyezi az *Elérhetetlen földet*, és „a huszadik század legfontosabb pályakezdőket bemutató gyűjteményének” tekinti. Ami utólag igazolódni látszik a Kilencek nyitott életművében.

Mezey Katalin válogatott verseit olvasva olyasféle érzés tölt el, mint amilyen a kolozsvári gyökerű, európai rangú Árkossy István festőművész képei előtt is átjár. Érzem a szellem felszabadító erejét, ám miközben szivacsként szívom magamba a versekből felém áradó üzeneteket, enyhén borzol is valami. A festőművész – bevallottan, akartan – elidegenítő effektusokkal dolgozik, hogy „megzavarja” a nézőben ígéretesen csírázó elzsongító (szépség)-élményeket, mert – mint vallja – a mögöttünk hagyott s még inkább az új század igencsak a harmóniavesztéseknek, a globalizálódó idegenségnek, a se szeri, se száma disszonanciáknak a kora.

Mezey Katalinnál a költőnek a világhoz való viszonyulási módja az, amin olvasóként fel-felkapom a fejem. Közelebbről azzal, ahogy esetenként „megkarcolja” a dolgok simának tetsző felületeit, arra kényszerít, hogy csöndben továbbgörgessem magamban magvas gondolatait.

Jelzett kölcsönviszonyban az ego hangsúlyos ugyan, de nem túldimenzionált. Benne éppoly fontosnak tűnik az, milyennek látja ő maga a világot, mint az, hogy mit vél a világ őrá. A viszonyulás ismérve az alkotóban munkáló moralitás. Értékelvű szemlélettel van dolgunk, hisz a művész nemcsak tudomásul vesz, beletörődik, elfogad, hanem szelektál, minősít – értékítéletet mond a létezőkről. Az én és a világ kölcsönviszonyában mindig a *humánium* a döntő kritérium: „(...) Háromszáz éve hányadik bolond vagy, / akit a hármas eszme megdobogtat? (...) Pedig utálod a mindenkori, ravasz / »Öfelsége Rebellis Társaságát«, / aki szélvédett hatalmi zugolyból / felelőtlen kelleti bátorságát.(...)” (*Önarckép vályúval*)

Minden életmegnyilvánulásunk valamilyen struktúrában történik, zajlik. Tudva ezt, a költő figyelő tekintetét ernyedetlenül a távlatokon tartja. S miközben a teljességet keresi és az emberibbet áhítja, a van és a legyen, a létező és a kellő, a valóságos és az ideális kettős univerzumában ingázik oda-vissza. Ez minden igaz alkotó sorsa: „Október. / Egy éve már, / hogy nem siratlak. / A fel nem oldott fájdalomba / belekövültél. // Így hordozlak egészen. / Emlékezés nem mosta el a homlokod. / A jelen voltál, / feleszmélésem kezdete, / s az vagy bennem már / mindörökké. / Hiába változol.” (*Október*)

A meg nem valósult szabadság a maga objektivitásában természetesen nem létezik, de a történelmi szükségyszerűség jegyében álló idea a költőben csillapíthatatlanul továbbél és hat: „Ötvenhatban megperzselődünk, / hatvannyolcban bekormozódtunk, / nyolcvannyolcban lángra gyulladtunk, / dereng a horizont alattunk. // Adjá Isten, hogy örtűzképpen / lobogjunk a keleti égen. / Fényünk kitarson virradatig, / míg a szabadság megadatik.” (*Imádság*)

Sokszínű költői világ ez. A mindennapok örömei, gondoljai-bajai, a kis életek apró-cseprő rezdülései, a história nagy horderejű eseményei, a baljós, tragikus végkifejletű történelmi konvulziók épp úgy részét képezik, mint az érzelmek színváltó világa, a reménynek, hitnek, az élet értelmének, a létezésnek (lét és nemlét) filozófiai mélységű kérdésfelvetései.

Közhely, hogy az ember egyszerre értelmi és érzelmi lény. Néha szentül hisszük, hogy az élet lényege az affektívban rejlik. Ilyenkor a sodró erejű érzelmek könnyűszerrel maguk alá gyúr(hat)nak minden egyebet.

Mezey Katalinnál is fontos szerepet játszott az érzelmi elem, főleg alkotói korszakának korai szakaszaiban: „Jaj, nékem, fordított Kőműves Kelemen, / palotám falait növelő szerelem, / vertvasú csákányom hiába emelem, / felszökken, felépül Dévavár ellenem. (...) // Bonthatom vágyaim köfehér falait, / üzhetem, hiába, építő hadait, / az ész most kicsi úr, kicsi úr, nem segít...” (*Fordított Kőműves Kelemen*)

A heves érzelmi kitörések azonban idegenek tőle. A szerelem próbája egészen szokatlan is lehet: „Kosár cseresznye közt / leld meg a szám nyomát / a harapásom is / a kásahegyben, / kezem nyomát, / erdő-alja levélen, / kazal hajam / széldúlta fellegekben.” (*Ismerj rám*)

Dacára a szünet nélküli tusakodásoknak, harcoknak, a mai ember mintha kiszolgáltatottabb, kisémmizettebb volna, mint elődei. Tömérdek kudarcral a vállunkon, a bizakodást, a reményt lassacskán csak kikezdi a kétely. Rádöbbenünk: a világ nem váltható meg, az Ember sorsát lehetetlen jobbra fordítani. Ám mielőtt végképp abbahagynánk a csatározásokat, valahonnan előbukkan az ítélet-erejű felismerés: nem adhatod fel! *a gonosznak ellent kell állani.* Mert a sátáni fenéségek bűzös tenyészetéből váratlanul újabbak ütnek fel fejüket, a Rossz természetében rejlik, hogy sarjadékaiban minduntalan újratermelődik. Ezért még a *gyors mennybemenés*nél is fontosabb a lankadatlan küzdés. (*Ha Krisztus még egy esztendőig megér*)

Mezey Katalin képzeletét gyakran ragadják meg az élet jelenségei, viszont a mególy jelentéktelennek tűnő dolgokat is képes átfogó érvényű gondolati asszociációkba rendezni.

Ilyen megszokottnak tűnhet az anyaság fogalma és a család intézménye. De amit mai világunk nagyképpen lekicsinyel, leszól: az anyaság szentsége és a család intézménye mégiscsak a társadalom alappillérei. Ami Mezey Katalin ilyen tárgyú verseiben elsőként ragadja meg a figyelmet, az a sorok közül kisugárzó felelősségnek a gondolata. Mert nemcsak önmagunknak tartozunk felelősséggel; felelősséggel kell viseltetnünk azért a közösségért, amelyből vétettünk, s amelyhez tartozónak valljuk magunkat. Azért a közösségért, amely a fokozatosan elidegenedő „népek hazájá”-ban mégiscsak végső menedékünk. És a holnap magyar társadalmáért is mindenekelőtt mi vagyunk a felelősek. Vagy tesszük a kötelességünket a honnal, a nemzettel, egymással szemben és fennmaradunk, vagy az ostoba önzés lassan ölő mérge fog végezni velünk!

A gyermek számára az édesanya jelenti a legfőbb oltalmat. Mennyi szeretet, féltés árad a következő sorokból is: „(...) mit kéne tennem, / hogyha ez a hang, / az ég gyomrában korgó repülő, / földrengést jelentene, / tüzet, vizet / vagy bombazáport, (...) / Miközben a legjobb rejteket / s a túlélés esélyét számolom, / azon fogadkozom, / hogy nem halok meg, / mielőtt felnavelem őket, ...” (*Semmi több*).

Hogy sok a gond, a vesződség velük!? No igen, de az igazi boldogságot is jöttükkel, tőlük kapjuk. „(...) A párnán kúszik / fölfelé, / mint hegymászó / a hófehér havon, / átszellemülten, / már a csúcs előtt. / A paplan rég / lemaradt valahol. / Ráterítem. / Orrát a fehér / puhaságba dugja, / mosolyog. / Célhoz ért.” (*Három alvó*)

Az időleges és az örök, a lényegtelen és a jelentőségteljes összetartozásának és antinómiájának megkapó példája a költő édesanyjához való viszonyának felvillantása az élet legdrámaibb pillanatában. Anno, amikor apró gyermekként gyakorolta be magát az anya-szerepbe, a költő csupán játszadozott. A gyermeki játék következmények nélküli, nem hordozza magában a felelősség súlyát. Felnőttként viszont, íme, most élesben kell „eljátszania” ugyanazt a gondoskodó, gyöngéd, gondviselő szerepet a magatehetetlen, idős édesanya fájdalmait enyhítendő, életének utolsó – a transzcendenst előrevetítő – szakaszában. Megindító szerepcsere. „Játszunk anyámmal, / ő az én kisbabám, / bepisil, bekakil, / s én tisztába teszem, (...) // Játszunk anyámmal, / lassú, nagy folyam, / lassan folyó üveg / a délutánunk.” (*Játszunk anyámmal*)

A súlyos beteg édesapa rajza is belénk vésődik: „Érezte a halálát. Tágra nyílt szeméből / kétségbeesést olvastam: – Meghalok! / Zokogás robbant ki tüdejéből – / a tehetetlenség iszonyított. (...) //

Zokognom kellett volna a kinyíló, / végső, fekete szakadék felett.” (*Apám utoljára*)

A múlt évtizedek a valamikori élénk koloritokat fokról-fokra sötét tónusokkal telítik, terhelik. A látvány komorul. Bizonyos életkoron túl észrevétlenül mellénk szegődik, elhessenthetetlen konok árnyként követni kezd a hiábavalóság érzése. Az arccal mások felé forduló poéta egyre gyakrabban néz magába, feszülten töpreng, megválaszol(hatat)lan kérdések felett őrlődik: ki vagyok én, mi végre vagyok a világon? Ismét és újfent megsuhintja az elmúlás jeges szele: „A szél süvit. A kétségbeeséstől / fuldokolsz, föl kéne ugranod, (...) / Szédülve kelsz föl, reszkető kezeddél / tapogatod a szekrény-falakat, / lámpát se gyújtva, nehogy rád találjon / ami elől épp mentenéd magad. / Ó, lélek pestise, romlékonyságtudat. / Megleljük valaha az orvosságot?” (*Ez marad*)

A beindult folyamat leállíthatatlan. Kitörölhetetlenül belénk eszi magát a kétely: mi értelme van, van-e értelme az életnek? „(...) A lánc egyetlen láncszemének lenni, / a nincsből jöve, s oda visszatérőn, (...) // van-e kajánabb csapda a tudatnál? / van-e fájóbb a lét-nemlét sebénél, / melyet gyógyítani jobb gyógyszerre vágnál / az egyedül létező létezésnél? (...)” (*Credo*)

Kétségek elől menekülve a költő kopogtat a hit ajtaján. Biztonságot keres. Szólongatni kezdi a... Kit is?: „Higgyek a tudhatónál tudatlanabb jelekben? / vagy a folyvást szétfoszló tudományban? / önmagukat cáfoló tételekben? / Higgyek az anyagelvben vagy a misztikában?” (*Credo*) Hol a végső Ok, a nyugalmat hozó Bizonyosság!?... A határtalan magányba beleborzong porszemnyi lelkünk. Nem! Nem! Az ész itt kisfiú: „(...) Nem tudok mást, mint hogy nem tudom / a választ: mi, miként és mért vetett fel / a nemlét tengeréből” (*Credo*)

Bizonyosság helyett azonban a sorjázó kérdések újabb bizonytalanságok felé lendítik a kérdezőt. „(...) Élet, halál, elvész-e a határod / vagy félelmesebb szakadékká mélyül? / Kérdések kérdése, a véretem kívánnod, / vagy rálelek a feleltre végül? (...) // Az, amit megsejteni mégis képes vagyok / felvet, mint az ár, s mélybe húz, mint az ólom.” (*Nappal és éjszaka*)

Megnyugvást, nyugalmat csak a kételyt nem ismerő feltétlen hit hozhat: „Boldog, // akinek nem rongyos a lelke, / de fényes, mint a nehéz selyem, / aki hiszi is, amit mondott, / akit nem zsarol a félelem. // (...) akinek a szemén kifénylik, / hogy süt benne az Isten napja, / akinek lelke nehéz selymét / magasságos szél lobogtatja.” (*Boldog*)

Aniszi Kálmán

Derús pusztulás László Noémi:
Papírhajó
Ráció, Bp., 2009.

László Noémi ötödik verseskötete válogatás az elmúlt tizen-négy év verseiből. Bár a költő még csak a harmincas éveiben jár, ez a gyűjtemény mégis jól tapintható és izgalmas lelki, szellemi, formai vándorutat rajzol ki. A legkorábbi versek mintha meseversek volnának, amelyek egy szelíd, de mégis izzó, lüktető varázsvilág tablóját festik föl és dolgozzák ki zugait eleven, szinte hallható és tapintható képekben. Fantáziák, káprázatok, álmok határán kavarognak ezek a versek, még csupán sejtetik azokat a távlatokat, amelyeket majd a későbbiek járnak be igazán. Lelki rezdülések, hangulatok: egy-egy jelenet, epizód sziluettje feslik föl – híradások egy húsz körüli lány ocsúdásairól, találkozásairól szerelemmel, önmagával és a versírással magával. A korai Nonó valahol belép a versebe és valahol, ahol neki tetszik, kilép: elhagyja a kicsalogatott versfonalakat. Hol precíz műgonddal, hol lazább szerkesztéssel találkozunk, sok korai vers inkább magáról a létrehozásáról, a szavak igézetéről és versformák próbálgatásáról szól.

A következő ciklusig négy-öt évet ugrunk az élettörténetben és a *Befejezetlen múlt* versei már egy egészen más, izmosabb, megfoghatóbb, koncepciózusabb líra-csomaggal szolgálnak. Ezek a költemények sokkal több súlyt, anyagot, sőt, bölcsességet cipelnek. A költő mintha megérett, felnőtt volna a verseiben már eddig is felsejlő lényeglátó megfigyelésekhez. Ebben a ciklusban bontakozik ki igazán az a pimasz, autonóm és erős, mégis ízig-vérig női hang, amely igazán karakteressé teszi László Noémi költészetét. Ezekben a versekben egy olyan lírai én hangja szól, aki folyamatosan reflektál magára, az elmúlásra és a kellő öniróniával fordul az élet bökkenőire, kudarcai felé. Azonban talán éppen precíz és kíméletlen lényeglátása miatt mégis „pimasz” könnyedséggel bánik a lelki a csapásokkal és a világ dolgaival általában. A legsúlyosabb létkérdések és a hétköznapiak legsúlytalanabb rutinja kéz a kézben jár ezekben a versekben: „Miközben nálad romba dőlt a díszlet, / az volt a gondom: kell-e liszt a babba. / Sütött a nap, a fellegekben éltem, / nem súgta semmi: most maradsz magadra.” (*Rövidzárlat*)

Ez a könnyedség sokszor közönybe fordul, azonban ez jótékony közöny, amely élni segít, begyógyítja a sebeket, leveszi a vállunkról annak a felelősségnek a kényszerét, hogy mindent kontrollálni, érteni, befolyásolni akarjunk. A nonói tanítás híradás arról, hogyan lehetünk otthonra a világ ránk nézve közömbös törvényszerűségeiben, és hogyan tanulunk rá lassacskán arra, hogy megbarátkozzunk az érzelmek, a kapcsolatok

kifürkészhetetlenségével. „Nem figyel arra senki: hogyan is folytatod. / A babonáról egyszer le kéne mondanod. / Megérkezik a holnap, minek elébe menni. Nagy lavinák omolnak. / Nem figyel arra senki.” (*Manír*)

Az utolsó költeményekben tovább éleződik ez a minden szkeptikus ironikussága ellenére domesztikáltan szenvedélyes realizmus. A legújabb ciklusban egy lazán fatalista, egzisztencialista líra bontakozik ki, ahol nem érteni és befolyásolni akarjuk a velünk történő események kikerülhetetlen következményeit, csupán regisztrálni – ez az egyetlen felelősség, amit magunkkal szemben – ha úgy adódik – vállalhatunk. Azonban ezt a perspektívát mindvégig kifinomult és humoros önirónia kíséri: „Kart karba öltve állok szeszen / eltett emlékeim között a véggel. / Egyikünk doboz gyufát szed elő, / és kipróbáljuk, melyik hogyan ég el.” (*Gyújtogatás*)

Ebben a világban, Nonó szavaival, az ember derűsen pusztul, mert a fájdalmai nem felemésztik, hanem az ember itt – Emmanuel Lévinas francia filozófust idézve – „a fájdalmaiból és az örömeiből él”, abból táplálkozik, ami Van. Amennyiben az ember képes a világ személytelen törvényszerűségei szempontjából saját magára tekinteni, ez a perspektíva megvédi attól, hogy túlzottan komolyan vegyen bármit, kivéve talán a halált, amely az utolsó ciklus verseiben gyakran felmerül témaként, valahogyan Dsida Jenő szellemében: „A nagy halál színe előtt / elhallgatnak az apró halálok / s a szelíden égő szépség urnájában / némán hamvadok el. / Ó, hogy szétfutnak a szerelmek ősszel, / nevem milyen félálomba mosódik / s a vonalak, miket felrajzoltam, / milyen eltűnő vonalak!” (Dsida Jenő: *Eltűnő vonalak*)

László Noémi versei továbbviszik ezt a szellemi, versfaragói örökséget, azonban fel is vértéződnek az elmúlás gondolatával szemben. A *Lámpagyújtás* című vers kivételes metafizikai mélységgel beszél ember és világ, ember és halál viszonyáról. A lírai én olyan külső perspektívából tekint magára, amelyből mintegy részévé lesz, betagozódik a külvilág (erő)tereibe, és amely nélkülöz önsajnálatot, hiúságot vagy félelmet, mind-

eközben mégis rezonál azokra az érzésekre, amelyek megszületnek benne: „Holdbéli táj, sehol egy ismerős. / Mintha kivágott filmkockában állnék. / A jelenet nélküllem lesz velős: / nem vet ruhámon ráncot fény és árnyék. / Az utca rendje így tökéletes: / a sugarak fésűfoga hibátlan. / A sötét hézagokban rejtjeles / üzenetek arról, hogy ott sem álltam, // arról, hogy éppen nem is létezem, / a térben zümmögő egyensúly él, / imádom,

így hát zokon sem veszem / hogy ahol kezdődöm, ott véget ér / kontraszt és él és drámai hatás, / még csak a kép kerete sem vagyok, / rejtett hiány esetleg – semmi más – / közönyös ürbe nyúló fésűfog. (*Lámpagyújtás*)

A perspektívának ez a váltogatása hozza létre többek közt azt a különös atmoszfé-

rát, amely egyre inkább érezhetővé válik a költő verseinek olvasása közben.

József Attilánál találkozni ezzel a fajta bölcsességgel, éppen ott nincs ennyi derű a pusztuláshoz. Ha Nonó szigorúban gazdálkodna a szavakkal, akkor megkaphatnánk ezt a nagy elődöt nőben és nyeglében. De a költő nem Pilinszky pipettával cseppenként adagolt kinyilatkoztatásain nevelkedett. Azonban ez a sokszor kiütköző stílárius hanyagság és tartalmi következtetlenség tökéletesen egybecseng azzal a Semmivel farkaszemet néző bátor és nemtörődöm pimaszsággal, amit a versek egyébként sugároznak.

Nono verseiben az ember, mint egy kertben, bóklászik, otthon érzi magát, leheveredik ebben a keserűdes, sajgó, de mégis könnyű világban, majd egyszerre a világ feltárult szövete közt találja magát – bepillantást nyer a törvény felfeslett szövedékébe, ahol a látás tapintással történik és a dolgainkat összetartó láthatatlan érzet láthatóvá válik. László Noémiből sokszor a próféta szól, aztán mint egy lusta nebuló, sorsára hagyja próféciáit – hadd vigye őket annak az metsző igazság-morzsának a lendülete, amely megihlette őket. Ettől kapják meg a versei azt a hol fájó, hol felemelő könnyedségüket, amely egyszerre rázza meg és vigasztalja is meg az arratévedt olvasót.

Pintér Judit Nóra

Homoródkarácsonyfalva, részlet a Szent László-legendából

Mire az erő? Szálínger Balázs:
M1/M7
Versek 2003–2009
Magvető, Bp. 2009.

Némely régi költők szívesen hitték, hogy a mindennapokban kiteljesülni remélt szabadságeszményüknek a szépség szabadságával kívánatos párosulnia. E tűzembe-ekkel szemben a korszerű jégemberek többsége azzal is beéri, hogy a magasztos fogalmakat megtornáztassa a lealacsonyítás (gúny, ironia) technikájával. A szépség, melyet a régi költő a morál pompás gyümölcsének kívánt, vagy a morál, ami a szépségből következett, mára szinte antik mező. Nem kisérszt műanyag-flórával takarva. Igen, az *ars* sosem volt híjával a meglepetéseknek.

Kár, nem kár: a régi (mint valaha nevezték: a romantikus) irodalmárok ideje lejárt. Akarásaik, lázadásai, elegáns gesztusai, szerelmük és nyomorúságuk: az emlékezet tárgyai, közben pedig az ember szájtátva látja: a lant annyi mestere, már csaknem fizikai síkon is, egyre-másra inkarnátust mutat, ám az ő-s-attitűd másolata mögött új akarásokkal él, dolgozik, finoman imperializál. Micsoda kívánása ez a régi vágású kvalitásnak! „Nem rossz játszani mint a hely bohóca / Sztárok s érdemesült nagyok közt, / Fesztetten vigyorogni, mintha vinném / Jobb- s baltollnokok életunt keresztjét (...) S látszik: isteni könnyű most a rossznak.” (*Centrál*)

Amikor ez az imperiális típus rádöbben, hogy az idol az ő számára csupán bronz, az ő-s-új szépség utáni sóvárgásában talált, küldött tantételekbe kapaszkodik. Elmosván a határt látszat és lét között, szabad a hódítás. Szálínger Balázs lírája éppenséggel a nagyság meredélyét méregeti. Távol a férfias érénytől, divatosan nyit teret („Akit kellett, azt mind eltapostam”), hogy beérjen az élet, forrjon fel egy fakó nap, s lám: máris alkonyul. A nap hanyatlásán pedig a sztoicizmus vagy az ironia időnként fel-felpislákoló halvány fénye sem segít. Szálínger a maga történetére (sorsa kockavetéseiből és a maga tanultságából összeálló történetre), a történelemre és kivételes mesterségbeli tudására alapozva versel; többnyire a szellemből csíhol esztétikumot, csodásan képlékeny magatartással. Írásaiból egyként kiolvashatni az erkölcs utáni sóvárgást, a tetszelgő nihilizmust, avagy a hazaszeretet egy sajátságosan degradált változatát: „Mert ha elhagynám ezt a medencét, / Könnyen lehet, hogy vissza se néznék.” (*Turizmus*)

Ha egy kész verskötetben van értelme a növés szónak, az *M1/M7* a végpontjára jutva tökéletesen szembeszegezódik mindazzal, ami a könyv elején még kurázsinnak olvasható. „S addig látszik érénye és a szándék, / Amíg én ülök itt, a jó sarokban.” Íme a szellemtől jussul kapott biz-

tosság és lélekbátorság. Ha ez Szálínger Balázs, ő az is, aki szerint „nincsen szükség újabb férfiakra.” Amint e hamis verdikt megpecsételődik, attól fogva a versalanyban egy felbomló, homályos érzékenység munkál; nem az eszményekben, nem a történelemben, nem is a saját történetében, hanem tükör előtt él; akár emberi tekintetek tükre előtt. S mivel a tükör (a közönség figyelme) bármikor másra szegeződhet, mindegyre tanúsítania kell, hogy tapasztalása mennyire érdekes valóság.

Szálínger tehát azt mustrálja, ami a szemé előtt van. És afölötti tanácstalanságában, hogy az artisztikum játékszabályainak betartásán kívül ritkán képes a betű garabonciásává válni, mindent megtesz azért az esztétizmusért, mely a verset: a szerző egymásra következő arcait szent jelentőségteljességgel igyekszik felruházni. Feledvén az árnyalatokat, kijelent és cáfol. Gyökeret keres, és gyökeret metsz: de melyik mozdulatából is érződik elemi erő? A dühöngő reménytelenség („álmaidon dicstelenül / idegenek hóbortja ül”) és a fukar remény („Hívtalak, hogy védj a váram / mert te többre vitted nálam”) előbb-utóbb kimerítik egymást. Az ellenszer a flexió; a vers úgy hajlong, hogy mű is legyen s egyben magyarázata is a műnek. Nem, nem kell azt hinni, hogy a flexió irodalma feltétlenül a semmibe fut. Sőt: az efféle irodalom szereti összeszedni magát, egyaránt igénye a fontosság s a játék, s jellemzően az örök rálicitalás hevíti. Szálíngernél (noha versei nagyfokú argumentációval és artikulációval ígérnek a különleges horderőt) alig-alig jut szóhoz öröm, fájdalom, szenvedély, amelyet ne tenne (többé vagy kevésbé) ingataggá a gúny, a lekicsinylés. Ha játszani támad kedve, a kigyötört humort nem az olvasó, a tévedés kacagja le. Bizony, a *Sport* című versben például az, amit Széchenyiről ír: „S ugrott, sosem féltve a testét / Kurta szavára a főnemesség” – jelentős félreértése a dolgoknak. Ha Széchenyi kurta szavára anno csak egyszer kétszer is tényleg ugrik a főnemesség, bizonyosan egy épültebb hont lakhatna a mai polgár.

Ami különben az épületességet illeti, az *M1/M7* könyvtestnek remek konstrukció: a prologussal és a háromlábú struktúrával. Már pusztán a könyv szerkezeti feszessége miatt is úgy vélné az ember, hogy e lapokon felhőkből leereszkedő vagy földből előtörő gondolatokkal és képekkel kell farkasszemet néznie; ehelyett kénytelen megtorpanni az értés küszöbén: mintha Szálínger hőse éppen csak körvonalaizni kívánná közérzetének valódi távlatait. Azzal együtt, hogy a poétikailag képzett költő egyénien fogalmaz, úr az ígén, a verseiben megszólaló hőst mintha csakis a beszélhetnék ingerelné. A reménynek az a szerény eszköze, ami ennyi: beszélek, tehát vagyok. Elegendő ez az üdvhöz? S ahhoz az új küzdéshez, amelyet a könyvvégi mestermű előlegez?

Kelemen Lajos

Ezüstből az aranyat Erdei Lilla:
Veszélyes helyek
Stádium, Bp., 2009.

Erdei Lillát, az akkor még tizenéves prózaíró írásából úgy ismertem meg, mint aki képes felülemelkedni és túlmutatni a mindennapokon, szárnyal és szárnyakat ad, még ha röptünkben nem is a tiszta levegő szabadsága, hanem a zuhanás rettenete az, ami lenyűgöz. Tehetsége megdöbbentett, kitartása és akarása ámulattal töltött el. (Aki szűkszavú bevezetőm hitelességében nem bízik, könnyen utánajárhat: az egyéni írói világ szokatlanul gyors tempójú kibontakozását eddig három, a Stádium Kiadó gondozásában megjelent prózakötetében követhetjük nyomon – *A halálművész* [2003]; *A Nap gleccserei*, [2007]; *A vendég* [2008].) Új volt, friss, s mi kevesek, akik kézből kézbe adtuk könyveit, olvasása közben ismeretlen világok felfedezésére indultunk. Mégis, habár az új évezredre, mint új lehetőségeket rejtő, nyitott és még nyitottabb korszakra kéne tekintenünk, s ekként gondolkodnunk művészetéről, irodalomról (vagyis arról, hogyan rángathatnánk még ki abból a mocsárból, melybe mostanra nyakig belesüllyedt), sokáig azt tapasztaltuk, írásai kevés értő olvasóra találtak.

Ha igaz volt ez a prózájánál, fokozottan igaz lehet a versnél – új kötete, a *Veszélyes helyek* (Stádium, 2009) ugyanis immár versek gyűjteménye, s megjelenésének évében a szerző még mindig csak huszonkét éves! Előre bocsátom, ha kézbe vesszük e könyvet (márpedig nem csak kézbevételt, hanem alapos elmélyülést is érdemel), el kell felejtenünk a kánonokhoz való fűrészt, s olykor – lássuk be – terhes ragaszkodást. Hamar rá fogunk jönni, Erdei Lilla versvilágában (mert világot teremt, ehhez nem fér kétség) nem bukkanunk sem bejáratott, hosszú időt kiszolgált – bár bizonyos, sápadt fény alatt olykor kissé avíttasnak tűnő – régi holmikra, sem a legújabb divat neonzöld színeiben csillogó csebecséire. Akkor hát miért is szerethető ez a költészet? – Nyilvánvaló, hogy épp ezért.

Mert miközben nem akar a szépség, a báj, a kellemes halványrózsaszín lugasait idéző szelíd fényeiben tetselegni, ahol a – művészetet páholyból figyelő, s alkalmi kilátójától is egyre távolabbra kerülő – mai kor embere oly szívesen időz, a világ, amit létrehoz, mégis hasonlatossá válik egy valódi rózsalugashoz: szagos, színes, tövise szúr. Vagyis: fogható, látjuk, mert láttatja magát, önmagunkra ismerünk benne, mert tükröt tart elénk. A tükör pedig, mint tudjuk, csak akkor nem torzít, ha mindenre nyitott szemmel nézünk bele, ha előt-

te őszintén kitárulkozunk. Erre azonban a szembenézők mikrotársadalmának „tagjai” közül is csak kevesen képesek. Mert ugyan melyikünk merné papírra vetni például a következő sorokat? – „(Mikor nem vagy itt / megszagolom / a zoknidat / a tükörre lehelek / és azt játszom hogy / az a te sóhajod / bagózom hogy szájad / ne legyen keserű / várákozás vagyok / a te halovány / képmásod csupán / a Szűz akit majd / nagy ünnepi dagály / emel poklodba / és ránt egedbe / ha eljön az idő / hogy étked legyen / és egyen belőled / kannibál szentáldozásban – / de addig csak vár / és ritkán fürdik / mert olyankor / szembesülnie kell / bizonyos testréseivel / melyek nem hasonlítanak / a tiedre.)” (*Éhezés*) Lássuk be, mi itt, a huszonegyedik század elején, erős várákozásunkban a művészet, a költészet megújulására (nemhogy megújítására) túlságosan sóbálynokká váltunk ahhoz, hogy akár csak gondolatainkban is moccani mernénk efféle sallangoktól (karácsonyfadíszek, tollboák, üres arcokat rejtő pipereszek...) mentes megnyilvánulás felé.

A kijelentésektől pedig egyenesen félünk, legtöbbször csak kérdezni merünk, azt is minél halkabban, nemhogy magától értetődő módon egyfajta ősről jövő (mintha csak önmagából táplálkozó) természetességgel rögtön válaszokat adjunk. Mert Erdei Lilla ezt teszi, s e cselekvő erő hinni tanít minket, hinni a költészet eredendő, titokzatos, kevesek által ismert forrásából merítők igazában. – „Négy lovam volt: / Láng / Mersz / Irgalom / Árny. / Szekerem felborult / Láng vízbe fült / Mersz elfutott / Irgalmat barbárok vágta le. / Csak Árny maradt. / Bejárjuk együtt / a pusztulás / néma völgyét – / éjszín sörényébe fonom / kihúlt ujjaim.” (*Quadriga*) Van-e ma a hátat fordítók, s van-e ma a szembenézők között olyan, aki ne érezné e sorokban azt a mélyről feltörő, gejzír-robbanású magabiztosságot (kiforrott hang!, tömörre csiszolt, éles képek!, költészet a javából, még hozzá három prózakötet után!), ami csak kevesek sajátja? S van-e, aki ne látna be: ami a versben szóló költő saját múltja, jelene, az a mi, közös jelenünkkel, s egymástól távoli, egyenként magányba burkolózó jövőnkkel egyenlő.

Erdei Lilla nem a sokak egyike, nem egy tehetség a száz közül. A jövő hangja szól belőle: megtiport, csúfá tett jelenünk jövőjéé. Nagy teher van rajta, a kiválasztottak terhe: billog és glória. Mert „Az alkímiában az utolsó előtti lépés / ezüstből hozni létre az aranyat” (*Legenda*). Eljött az idő, mikor azt várjuk tőle, hogy a színezüst forrás, melyből újra és újra merít, egy-egy csobbanásnyi vize aranyra váltson.

Rózsássy Barbara

Képirók Toronyzene (antológia)
Szerk. Kárpáti Kamil
Stádium Kiadó – Új
Átlók, Bp., 2009.

Egy könyv, amely nem szorul kritikára. Pontosabban bírálattá tárgya nem lehet, olyan tökéletes. Formai bravúr, tartalmában kincsesház. Pesterzsébeti költő, Kárpáti Kamil a szerkesztője, mégsem versantológia a kötet, hanem album, képzőművészek keze láttamoz vízzel minden oldalt, lapot, domináns jegy a freskó, a festmény és a művészfotó, de a cím a legelvontabb művészeti ággal is asszociál: *Toronyzene*. Azt hinné az olvasó, mikrovilágról kap tudósítást, hisz Pesterzsébet (nevezték Erzsébetfalvának, Pestszenterzsébetnek, a tizenkilences vörös terror idején Leninvárosnak) jelenleg a főváros XX. kerülete, de ha el akar mélyülni ebben a gazdag művészvilágban, egyfajta *Ki, kicsoda?* szótárat kell szerkesztenie magának, hogy el tudjon igazodni a név-tengerben. Nemcsak a nevek sokasága okoz gondot. Az alcím – *Reneszánsz* – jelzi a partatlanságot, a korszakokon, az időtereken átnyúló törekvést, azt, hogy a posztmodern akarnokok által lepusztított romvilágunkba tizenöt írástudó, hét képzőművész és öt művészfotós (Gí két csoportban is szerepel) át akarja menteni a művészi szépet, az eszményt, a képet.

Szerencsére fiatal költőnk, Szentmártoni János tanulmányírára adta a fejét (*A madárember. Csillag Tibor és a pesterzsébeti reneszánsz*), és ez a remek kalauz segít áttekinteni, asszimilálni mindazt, ami Pesterzsébeten 1945 óta történt úgy, hogy közben portrét készít egy alig ismert, nagy lírikusról, Csillag Tiborról, jelen idővé varázsolja a középkori reneszánszt, és azt egybeolvasztja „a XX. század klasszikussá érett avantgárd eredményeivel”. Nem kis teljesítmény! Közben sorsok, emberek és nemzedékek tragédiái vonulnak a szemünk előtt. A rémséges világháború után – szent örületben – írók, költők, festők akarnak Pesterzsébeten új „Aranykort” teremteni, de három évig sem tartott a káprázat – idézem Szentmártonit – „*napiját Rákosi rémséges éjszakája elborította szívükben*”, Kárpáti Kamilt hét és fél évre, Csillag Tibort két és fél évre börtönözték be, mivel reneszánsz imádatukban tiltott határátlépésre vetemedtek, Itáliába akartak szökni. Pusztult itt az ember, robbant szilánkjaira a tehetség, a testben, lélekben, tehetségben robusztus festőt, Gaál Imrét (jelenleg az ő nevét viseli a pesterzsébeti galéria) a kilátástalanság, a szesz és a mértéktelen munka pusztította el negyvenkét évesen, Béri Géza öngyilkos lett..., és folytatni lehetne a szomorú felsorolást, ötvenhat is tizedelt (Zsombok Timár Györgyöt bezárták): nincs pontos leltára a veszteségeknek.

Az album azonban nem egyéni sorsok leltára, az *Átlók* és az *Új Átlók* társaság művészetét kívánja rögzíteni az örökkévalóság számára. És itt már elkerülhetetlen kiemelni hatot a névtengerből: Gaál Imre festő, Kárpáti Kamil költő, Rátkay Endre festő, Csillag Tibor költő, Czétényi Vilmos festő, Juhász Sándor képzőművész, költő a hatvanas évek elején *Átlók* néven baráti társaságot hozott létre Pesterzsébeten, amelynek célja eredetit (és nagyot) alkotni az ókori görög gondolkodók és a középkori reneszánsz művészek bűvöletében, és természetesen a jelenkor európai áramlataiba is bekapcsolódni. „Nem tudok még egy művészeti csoportról, a magyar kultúra történetében – írja Szentmártoni János –, amelynek tagjai olyan egységes mitológiát tudtak volna teremteni barátságukból, gyermekkori emlékeikből, szűkebb pátriájuk történelméből, mint az Átlók, s mindezt úgy, hogy soha nem maradt ez a mitológia provinciális, az első pillanattól kezdve egyetemes, Gaál, Kárpáti és Rátkay esetében pedig monumentális is egyben.” Az esszenciális kérdés éppen ez: a maradandóság és a mulandóság. A provinciális és az egyetemes. Kérdések hosszú sora kígyózik előttünk: miért nem él legalább az országos köztudatban Rátkay Endre négy olyan kongeniális festménye, mint a *Shakespeare (Calendarium, részlet)*, *Találkozunk 2000-ben (Calendarium, részlet)* Dante és *Beatrice (Calendarium, részlet)* és a *Búcsú a menyasszonytól*? Mindhárom képen egyértelmű a reneszánsz ember életöröme, heroizmusa, méltósága, a szecesszió dekorativitása és erotikacentrizmusa és az avantgárd korlátokat áttörő indulata, anélkül, hogy pillanatig is elhalványulnának a szerző egyéni stílusának jegyei. Miért nem zárandokolnak ezek a Szent Erzsébet főplébánia templom színes ablaküvegeinek megcsodálására? Két híres szentünk, Erzsébet és István tetteit, legendáit teremtette újjá itt Gaál Imre! Egyiken igazi kuriózum, a gyermek-Erzsébet rózsakötényes csodatétele és II. Rákóczi Ferenc feleségének, Hesseni Amáliának ősanja látható többek között, másikon a Szent Jobb egyedülálló ábrázolása, Szent István-kori történelmünk különböző tablói, jelenetei között. (Kárpáti Kamil értő esszé tanulmányt írt szerencsére Gaál Imre „ismeretlen” remekművéről.) Miért nem közismertek Nagy Sándor freskói, üvegablak-festményei? Miért nem tudunk többet Juhász Sándor fantasztikus galériájáról, freskóiról, biblikus alakjairól? Gyurkovics Tibor nagy jövőt jósolt neki egykoron, „a magyar piktúra nagy darabjainak” nevezte legtöbb alkotását. Czétényi Vilmos, ugyancsak pesterzsébeti képzőművész (a főiskolán Bernáth Aurél tanítványa) hihetetlen rajztudásával, szobrászatot imitáló „*plasztikus modellálásával*” (Rózsa Gyula) zavaró túlzás nélkül: világielenség lehetne.

A névsor nem folytatható, mert végtelen, a fájó „miért?” azonban sorjázik és torlaszokban rakódik le bennünk.

Miért nem tud többet a világ Pesterzsébet művészetéről? Miért nem hallszik be a „toronyzene” legalább a Nagykörútig? Azért, mert külváros? Lehet „provincialis-musra” ítélni nagyformátumú alkotókat csupán, mert néhány kilométerrel távolabb éltek, élnek a központtól? Az írott szó terjedését szerencsére nem gátolják olyan mértékben falak, tárlattermek, mozaikok, ablaküvegek, mint a freskókét, festményekét, ezért az albuma szerkesztett versek, prózaszövegek más kiadványokban is megjelenhetnek, és eljuthatnak az olvasókhoz, Báger Gusztáv versei például német, angol, francia nyelven is. Különös örömmel bukkan az olvasó a Janus óta számunkra kedves lírai műfajra, a panegirizsre. Mivel a művészcsoporthoz tagjai minden pillanatban érezték a fészkek melegét, a közös munka, a közös szórakozás boldogságát, ezért olyan önfeledt versbeszéddel szóltak egymásról, mint a régi görögök. A fél-szeg, törékeny alkatú Csillag Tibor például harsány hangon, bugyborékoló örömmel magasztalja barátját, Gaál Imrét a *Barátság* versében: „Én is, ki, míg ifjú valék – s nem is kellene

ezt régmúltba tennem, / s az ifjúság arany patakja zuhogott rám, / micsoda bámulattal néztem a bálványt a hegytetőn! / Gaál Imre volt az ő neve.” Pindaros is írhatta volna. Visszapillantó tükörben is megjelenik ez a titán-ember, Szentmártoni János *Galambok a galériában* – Gaál Imre emlékének című látomás-sorozatában, bizzarr költő-galamb-festő metamorfózisában a konkrét világból absztrakt fogalmak kavalkádjá lesz, egyetlen folyamat követhető nyomon csupán, a különös túlvilági, hátborzongató nyomozás: „követve tovább füsttagyó nyomod / e bulgakovi boszorkány-úton, / ráleltem lángoló szobraidra / – fordított fák közt, gyökerek szórta / homok-esőben álltak, velük én, / egy lángban.”

Rózsássy Barbara üdítő, nyugtató verszenéje a *Vészkiáratban* a népköltészet 4/2-es ütemezését imitálja, Janus Pannoniust idézi, ritmusában Arany Jánost („Királyasszony kertje, / kivirult hajnalra...”), és joggal teszi ezt, mert a verset eszményképeknek, *Gínek és Kamilnak*, vagyis a Kárpáti-házaspárnak ajánlja. Ez a panegirizs már sokkal elvontabb, áttételesebb: „Úgy indulok útnak, / ahogy letelepszik, / Padovára este. / Bennem a sötétség / súgva

bontja szárnyát, / mintha volna angyal / – pedig csak az éj hív, / hullámszik a mélye, / akár tenger-múltam.”

A pesterzsébeti művészek csoportjának két kulcsfiguráját, Kárpátiné Lőkös Margit fotóművészt, a Stádium Kiadó vezetőjét és Kárpáti Kamil mindenest köszönti a hálás tanítvány, hisz költői kibontakozásának médiuma volt a Stádium Fiatal Írók Köre, az Új Átlók Művészeti Társasága, és természetesen a Stádium Kiadó.

Az album próza anyaga érthetően szűkre szabott, de tartalmaiban nem kevesebb. Életrajzi kislexikon is kongeniálisnak nevezi Kirják Miklós *Haláltánc* képsorát, amellyel Erdei Lilla *Végidő* című novelláját illusztrálta.

A képírás tökéletes, lényegében mindegy, hogy Erdei félelmetes pestis-történetét olvassuk-e, vagy Kirják csontváz alakjai, madárfejű emberei, kecskén lovagoló boszorkányai, döngeselyűi miatt borzongunk. Olyan az összhang szöveg és kép között, amilyen hajdan a magyar képzőművészetben Madách Imre *Az ember tragédiájának* tablói és Zichy Mihály híres illusztrációi között megvalósult. A másik pró-

Székeltyderzs, Szent László és a kun küzdelme

zaszöveget, Csernák András *Narciss*-szát helyszíre miatt csak megemlíjük. Utolsó betűig hű marad a címhez: teljes a feltárulkozó nyitottság, a végső határig hatoló önboncolás.

Az album, az *Átlók* és az *Új Átlók* művész társaságnak, festőknek, költőknek, prózaíróknak kivételes ízléssel, szak-tudással összeállított, könyvbe zárt tárlata. Méltó emlékmű az elköltözötteknek, és biztatás az újaknak, a fiataloknak, akik szép számmal vannak jelen. Ez a remény. Erdei Lilla versei és elbeszélései, Viola Szandra „felelős önteremtő” munkája, Szentmártoni János hiteles szava, versbeszéde, közéleti szerepvállalása reményt ad arra, hogy a fiatalok, a huszonévesek, a harmincévesek messze hangzó toronyzenéjére jobban odafigyel a világ. Legalábbis ez a mi kicsi magyar világunk. S ha az sem? Akkor marad a végső vigasz, a Báger Gusztáv *Új Átlók – Meditáció* című verséből választott idézet hallatlanul szép kérdése-gondolata: Hová vezet az Úr kedvéért és a magunk örömére, lelkünk üdvére lejtett tánc tüze, heve? „A befelé táncolás öröme, Uram, / közelebb visz-e Hozzád?” Költői a kérdés.

Hegedűs Imre János

HERMANN RÓBERT

Negyvennyolcas történetünk mai állásáról

II. rész

A negyvennyolcas témájú művek ismertetésének második részében erős válogatásra kényszerültem, ugyanis a fennmaradt tételek száma kétszerese az előző közleményben feldolgozottakénak. Így nem írtam külön a Kossuth- és a Deák-évforduló azon kiadványairól, amelyek nem kötődnek szorosan a forradalom és szabadságharc történetéhez, viszont szerepeltettem őket a bibliográfiában. Ugyanígy jártam el azokkal az összefoglaló vagy tanulmánykötetekkel, amelyek ugyan a korszak fontos kérdéseit tárgyalják, de nincs közvetlen kapcsolódásuk 1848–1849 történetéhez. Bizonyára vannak olyan kiadványok, amelyek elkerülték a figyelmemet; ezért ez úton is elnézést kérek az érintett szerzőktől.

Albumok, díszművek

A Kossuth-évforduló talán legszebb kiállítású munkája a *Kossuth Lajos, 1802–2002* című album, amelynek bevezető tanulmányát Szabad György írta. Magát a kötetet Cs. Lengyel Beatrix szerkesztette, és az ő munkáját dicséri a képválogatás is.

Kossuth Lajos 1802–1894 címmel, *Kossuth Lajos és kortársai* alcímmel jelent meg az a kötet, amely Kossuth hat meghatározó kortársához (Batthyány, Deák, Széchenyi, Görgei, Teleki, I. Ferenc József) fűződő kapcsolatát, valamint Kossuth képzőművészeti ábrázolásainak főbb vonásait, illetve a népdalokban róla alkotott képet mutatja be.

Hasonló szerkezetű és tematikájú a *Batthyány Lajos 1807–1849* című, valamilyen oknál fogva tartalomjegyzék nélkül maradt emlékalbum. Ebben az első független felelős magyar miniszterelnök Széchenyihez, Deákhhoz, Kossuthhoz, István nádorhoz, Görgeihez, Szemeréhez fűződő kapcsolatáról, illetve képzőművészeti ábrázolásairól olvashatunk.

Saját utamat jártam címmel Batthyány Lajos miniszterelnök életének dokumentumaiból, az életút főbb helyszíneinek és eseményeinek képeiből Molnár András és jómagam adtunk közre egy albumot. A kötetben nem csupán a hazai köz- és magángyűjtemények, hanem a bécsi Kriegersarchiv, illetve a Museum der Stadt Wien egyes darabjai is megjelentek.

Népszerűsítő munkák

Martin József Március *idusától az aradi Golgotáig* című, *Lapozgató az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sajtójából* alcímű munkája 74 pillanatképet tartalmaz a nagy év történetéből, amelyek 1998–1999-ben a Magyar Nemzet, illetve a Népszava hasábjain jelentek meg. Jó tólal megírt, nagy tájékozottságról árulkodó, izgalmas eseményleírásokat és portrékat kapunk a kötetben.

Forráskiadványok

Szánom-bánom, de az előző részből az én figyelmetlenségem miatt maradt ki Rabati Magda kitűnő dokumentumösszeállítása Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna, a szabadságharc tábori főápolónője, s általában, a Kossuth család életéről. A kötet nem csupán a már korábban kiadott forrásokat teszi közzé, hanem Kossuth családtagjainak korábbi kiadatlan leveleit is.

Nem annyira forráskiadvány, inkább reprint Szabó Béla *Honunk státuszjogi állása* című közjogi munkája, amelynek első kiadása 1848-ban jelent meg; most *A Magyar Jogtudomány Klasszikusai* második darabjaként látott napvilágot. Várjuk a folytatást, hiszen az 1848–1849-es magyar könyvtermés jelentős része ma már csak antikvár árveréseken, súlyos tízezrekért szerezhető be.

Tanulmánykötetek

A Vas Megyei Levéltár öt konferenciájának, köztük az 1998. évi, *Adatok 1848/49 és utóélete Vas megyei eseményeihez* című rendezvényének az előadásait tartalmazza a Vas Megyei Levéltári Füzetek. 9. kötete Söptei Imre, Tilcsik György, Molnár András, Katona Attila, Bajzik Zsolt és jómagam tanulmányaival.

Az MTA Veszprémi Területi Bizottsága által 1998-ban Veszprémben szervezett konferencia előadásait tartalmazza a *Tanulmányok az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából* című kötet. 13 hosszabb-rövidebb, felerészben a szűkebb régió, Veszprém, Zala és Győr megyék történetéhez kapcsolódó tanulmányt olvashatunk. Különösen üdítő, hogy viszonylag sok közöttük a művelődéstörténeti-néprajzi jellegű munka.

Az *Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918* címmel Szegeden 1998-ban rendezett konferencia anyaga azonos címmel Sarnyai Csaba Máté szerkesztésében a METEM Könyvek 29. darabjaként jelent meg. A tizenhárom tanulmányból kettő reformkori, három pedig 1848-as témát dolgoz fel: Csorba

László Danielik Jánosnak az egyházi vagyoni jogi természetéről alkotott nézeteit elemzi, Zakar Péter a radiális párt szerepét mutatja be, Sarnyai Csaba Máté pedig a katolikus püspöki kar által támogatott autonómia-elképzelést tárgyalja.

Népek, hősök, emberek címmel rendezett konferenciát 1999. január 29-én három váci közgyűjtemény; ennek anyagát tartalmazza az azonos című kötet. Olvashatunk a szabadságharc váci kultuszáról, a szabadságharc tisztikáráról, a lengyelek szerepéről, az 1849. július 15–17-i váci csata orosz értékeléséről, valamint a korszak négy, Vác történetében jelentős szerepet játszó személyiségéről, Görgeiről, Ivánka Imréről, Degré Alajosról és Hajnik Pálról.

Az 1998–1999. évi makói *Honvéd Emléknapok* konferenciáinak előadásait *A szabadságharc 150. évfordulója 1998–1999* címmel a Makói Múzeum Füzetek 95. számaként veheti kézbe az olvasó. Bona Gábor a szabadságharc hadseregéről, Csikány Tamás a főhadiszíntér hadműveleteiről, Pelyach István a szerb–magyar viszonyról és a nemzetiségi kérdésről, Ságvári György a honvédsereg egyenruházatairól, jómagam a megtorlásról írtunk a kötetben.

A honfoglalás és az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharc évfordulójára címmel jelent meg a tizenharmadik Magyar Őstörténeti Találkozó és a hetedik Magyar Történelmi Iskola előadásait és iratait tartalmazó kötet. Ennek 1848–1849-es tanulmányait többnyire szakszerűség jellemzi, bár egy részüket hosszabb-rövidebb formában már másutt is olvashattuk. Külön kiemelendő Rainer Pál Poeltenberg Ernő aradi vértanú családjáról és leszármazottairól írott tanulmánya.

A *Közlemények Székesfehérvár történetéből* sorozat I. köteteként jelent meg az *Akit szolgáltatok, egy árva hon volt...* című kötet, amely az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én Székesfehérváron rendezett tudományos tanácskozások előadásait adja közre, Székesfehérvár és Fejér megye 1848–1849-es történetének város-történeti, politika-, had- és egyháztörténeti vonatkozásairól.

A Petőfi Irodalmi Múzeum által szervezett konferencia anyaga – Kemény Zsigmond nagy munkájának címét idézve – *A forradalom után* címmel, *Vereség vagy győzelem?* alcímmel jelent meg. Ebben elsősorban eszme- és irodalomtörténeti tanulmányokat olvashatunk a témáról. A nemzetközi szerzőgárda nem csupán a magyar, hanem az általános európai helyzettel foglalkozik, így módon Magyarország 1849 utáni helyzete is némileg más megvilágításba kerül.

A Jogtörténeti Szemle 1998–1999. évi számaiban megjelent 1848-as tematikájú tanulmányokat adja közre *A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténészek 1848-ról* című kötet. Az összesen huszonhét tanulmányt tartalmazó kötet teljes áttekintést nyújt a

korszak jogtörténeti vonatkozásairól, azon belül az európai és a magyar jogfejlődés viszonyáról, a köz- és magánjogi viszonyok átalakulásáról, a nevezetes jogi aktusok (áprilisi törvények, október 3-i manifestum, trónváltás, trónfosztás és Függetlenségi Nyilatkozat, nemzetiségi törvény) létrejöttéről.

Függetlenség és modern Magyarország 1848/49 címmel látott napvilágot a Magyar Történeztudományok Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Olvashatunk a schwechati csatáról, a felső-tiszai hadtest működéséről, az 1849. tavaszi hadjárat egy elfelejtett fejezetéről, a Pest alatti harcokról, a magyarbarát románokról, a délvidéki hadjáratról s a szabadságharc szereplői közül Kacs Kovács Lajos képviselőről, Répáshidi Mihály tábornokról, Nátly Józsefről, a szabadságharc postaigazgatójáról, az államfői intézményrendszer alkotmányjogi szabályozásáról, a szabadságharc hadiiparáról, valamint Alsó-Fehér vármegye bánya-vidéki esperesi kerületének történetéről.

A Tiszafüredi tanulmányok Füvessy Anikó által szerkesztett 4. kötet *Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből* címmel négy tanulmányt tartalmaz e fontos tiszai átkelő történetéből. Borus József a település 1848–1849-es szerepét tekinti át, jómagam a tiszafüredi „zendülésként” elhíresült fővezérváltást dolgoztam fel, Vadász István Kiss Pál honvéd vezérőrnagy életét mutatja be, s szintén ő tette közzé a tiszafüredi nemzetőrök névsorát.

Ünnep – hétköznapi emlékezet címmel *Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén* mozogva rendezett 2000-ben konferenciát a Hajnal István Kör–Társadalomtörténeti Egyesület. Ennek V. szekciója *A forradalmi megemlékezés jubileumi konstrukciói* címmel a forradalom és szabadságharc emlékezetét idézte fel. A tanulmányok közül kiemelendő Erős Vilmosé Szabó István történész 1848–1849-cel kapcsolatos munkásságáról, Erdész Ádámé a dualizmus kori Békés megyei negyvennyolcas kultuszról, Gajáry Istváné a Don Carlos 1867. évi bemutatójáról és Ölveti Gáboré a debreceni 1848–1849-es megemlékezések történetéről.

Erős Vilmos válogatta *A harmadik út felé* című, Szabó István történész kötetben meg nem jelent cikkei, tanulmányait, valamint a pályafutására vonatkozó dokumentumokat tartalmazó vaskos kötetet. A kötet első, *A debreceni újságíró* című fejezete Szabó öt, 1848–1849-es tárgyú korai tanulmányát tartalmazza. A forradalom és szabadságharc centenáriusának történetéhez igen érdekes (és elszomorító) adalékokkal szolgálnak az 1948–1949. évi dokumentumok, amelyek Szabónak „az új undokok” által a szakmából való részleges kiszorítását mutatják be.

A 2000. évi Széchenyi-konferencia előadásait tartalmazó, *Széchenyi Magyarországa és Európa* című kötetben a tanulmányok többsége a reformer Széchenyivel, azaz elsősorban az 1825–1847. közötti időszakkal foglalkozik. Pelyach István Széchenyi 1848 tavaszán játszott szerepét mutatta be, Egyed Ákos a Széchenyivel kapcsolatos 1848. évi erdélyi várakozásokról írt, Deák Ágnes pedig a Széchenyi-mítosz 1850-es évekbeli születéséhez nyújt új szempontokat és adalékokat. Fenyő István Eötvösnek a Habsburg-monarchiáról 1848–1850 között alkotott nézeteit elemzi.

A 2002. évi Kossuth-évfordulón tartott konferenciák közül többnek az előadásai is megjelentek összegyűjtött formában. *A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében* című, Kiss Gábor Ferenc és Zakar Péter által szerkesztett kötet öt tanulmányt tartalmaz: jelen sorok írójáért Kossuthról, Perczelről és a szerb kérdéssel 1849 tavaszán és kora nyarán, Marjanucz Lászlóét a bánági románok 1848 tavaszi magatartásáról, Miskolczy Ambrusét Kossuthnak a zsidóemancipáció ügyében elfoglalt álláspontjáról, Petrusány Györgyét Kossuth és Nicolae Bălcescu kapcsolatáról, valamint Zakar Péterét a pozsonyi Hazafiúi Egyeletről.

A Magyar Történeti Társulat által Debrecenben rendezett Kossuth-konferencia előadásait tartalmazza az általam szerkesztett, *Kossuth Lajos, a magyarok Mózes* című kötet, Pajkossy Gábor (*Kossuth és az 1832–1836. évi országgyűlés*), Katus László (*Kossuth és a nemzetiségi kérdés*), Gergely András (*Kossuth és a német egység*), Urbán Aladár (*Kossuth a Batthyány-kormányban*), Orosz István (*Kossuth Lajos az úrbéri kárpótlásról 1848–49-ben*), Frank Tibor (*Az emigráns Kossuth és a politikai marketing születése*), Csorba László (*Kritika és kultusz: az öreg Kossuth Turinban*), valamint jómagam (*Kossuth és a magyar hadügy 1848–49-ben*) tanulmányaival, s az 1992–2006 közötti Kossuth-irodalom válogatott bibliográfiájával.

Békés megye Kossuth-konferenciájának előadásai *A magyar függetlenség jelképe* címmel Erdész Ádám szerkesztésében láttak napvilágot. Pajkossy Gábor Kossuth 1832–1841 közötti pályaszakaszát, Erdmann Gyula az 1840-es években játszott szerepét, Erdődy Gábor az 1847–1867 közötti évek fő vonásait, jómagam a hadsereg-szervezésben játszott szerepét, Erdész Ádám pedig a Békés megyei Kossuth-kultuszt mutatta be.

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei I. füzetében négy tanulmányt és egy forrásközlést olvashatunk. Témánk szempontjából a legfontosabb Pajkossy Gábor Kossuth 1848. márciusi felirati beszédének forrás-problémáit bemutató munkája, amelyből kiderül, hogy a konzervatív sajtóban a beszéd olyan részei is megjelentek,

amelyek a kéziratban és a többi sajtótudósításban nem szerepelnek.

Hosszú időn át minden igyekezetem hiábavaló volt, hogy (bármelyik érintett felekezet könyvesboltjában) megszerezsem a 2002-es *Kossuth és az egyházak* című konferencia előadásait tartalmazó, azonos címmel megjelent tanulmánykötetet, amely Kertész Botond szerkesztésében 2004-ben látott napvilágot. Végül e tanulmány írása közben egy antikváriumban bukkantam rá. Fabinyi Tibor az evangélikus Kossuthról, Zakar Péter Kossuth egyházpolitikai nézeteiről, Sarnyai Csaba Máté a katolikus felső klérus autonómiaigényével kapcsolatos állásfoglalásáról, Fazekas Csaba Kossuth házasságkötésének egyházjogi vonatkozásairól, Gáborjáni Szabó Botond a debreceni reformátussághoz fűződő kapcsolatáról írt. Berényi Zsuzsanna Ágnes Kossuth szabadkőművessegével, Erdmann Gyula a reformellenzék megszervezésében játszott szerepével, Závodszy Géza Kossuth egyik írásának terminológiájával foglalkozott. Szabad György Kossuth egyik, a felelősségről szóló bibliai példázatát elemezte, Miskolczy Ambrus pedig Gyulay Lajos naplójának Kossuth-képét vette górcső alá.

A *Kossuth Lajos, a szó művésze* című kötet tíz tanulmánya Kossuth stílusművészetét elemzi. Olvashatunk a kötetben Kossuth retorikai tanulmányairól, szónoki stílusának romantikus sajátosságairól, az „illőség” stíluselvéről rétori gyakorlatában, a zajos éljenezés kiélezésének művészetéről, körmondatairól, a képszerűség szerepéről szónoklataiban, vagy szavainak a korabeli naplók és emlékiratok által megörökített hatásáról.

Az Erdélyi Múzeum Egyesület Kossuth-konferenciájának anyagát közreadó, *Kossuth Lajos és Erdély* című kötetben Egyed Ákos Kossuth 1848–1849-es erdélyi, azon belül székely politikáját, Dávid Gyula Petőfihez való viszonyát mutatja be, Kötő József pedig Kossuth és a színház kapcsolatáról ír.

Az erdővidéki Baróton tartott Kossuth-konferencia három előadását tartalmazza a *Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján* című kötet. Egyed Ákos Kossuth és a székelyek 1848–1849. évi viszonyát, Csikány Tamás Kossuth 1849. május–júniusi katonapolitikai döntéseit elemzi, Kónya Ádám pedig a sepsiszentgyörgyi Kossuth-kultusz történetét mutatja be.

A makói Honvéd Emléknepok 2002. évi előadásait adja közre a *Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezete* című kötet, amelynek szakmai szempontból legérdekesebb és legértékesebb darabja Süli Attila tanulmánya Dobsa 1848–1849-es szerepéről, azon belül szabadsapatparancsnoki ténykedéséről.

Európai Magyarországot! címmel jelent meg a 2002-ben Debrecenben *Kossuth Lajos és a modern állam kon-*

cepciója címmel rendezett országos jogtörténeti konferencia anyaga. A tizenhárom előadásból egyedül Thomas Henne-é foglalkozik kimondottan 1848-as témával (Az 1848–49-es forradalmak európai dimenziói), a többieknél áttételesen vagy érintőleg jön csupán elő a nagy év története.

Felszedek utamban minden fegyveres népet címmel, L. Balogh Béni szerkesztésében jelent meg az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyei eseményeit és szereplőit bemutató tanulmánykötet, amely nagyjából a korábban a Limes hasábjain megjelent írásokból válogat.

A hazai XIX. századi hadtudomány jeles kutatója, Ács Tibor két tanulmánykötetet is publikált. A *Haza, hadügy, hadtudomány* című kötet hat tematikus egységben közli az írásokat. Az elsőben a XIX. század eleji magyar hadügy és hadtudomány főbb jellemzőiről szólókat olvashatjuk, a másodikban a reformkor néhány jelesebb hadtudományi gondolkodójával (Széchenyi, Kiss Károly, Tanárky Sándor, Mészáros Lázár, Raksányi Imre) ismerkedhetünk meg. A harmadik részben a forradalom és szabadságharc hadügyéről és hadtudományáról, a negyedikben a XIX. század második felének magyar hadtudományáról szóló tanulmányok kaptak helyet. Végül két fejezet foglalkozik a XX. századi magyar hadtudomány jellemzőivel és változásaival.

A másik, *A reformkor hadikultúrájáról* című kötet három tematikus egysége közül az első a reformkori magyar hadügy és hadikultúra jellemzőit írja le, a másodikban az előző kötetben is bemutatott hadtudományi gondolkodók munkásságát tárgyalja (néha szövegszerű azonoságokkal). Végül az utolsó tematikus egység Kisfaludy Károly, Batthyány Lajos és Petőfi reformkori katonáit mutatja be.

A kompromisszumok embere címmel a Gordiusz sorozatban látott napvilágot három tanulmány Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Jómagam Klapka pályakezdését tekintetem át 1849. január 9-i hadtestparancsnoki kinevezéséig, Urbán Aladár a székely határőri katonaság 1848. májusi segítségül hívását mutatja be, Borsi Kálmán Béla pedig – a kötet közel kétharmadát kitevő munkájában – Klapka személyiségjegyeivel s a román-magyar tárgyalásokban játszott szerepével foglalkozik.

A címben foglalt évszám ellenére 1848-cal csak áttételesen foglalkozik a kitűnő debreceni művelődéstörténész, Bényei Miklós tanulmánykötete (*Művelődési törekvések az erdélyi reformországgyűléseken 1834–1848*). Ugyanakkor a kötetben igen hasznos összefoglalót olvashatunk az erdélyi országgyűlés szerkezetéről, a határőrök gyermekeinek (így pld. Gábor Áronnak) az iskoláztatása útjában álló akadályokról s az ezek lebontására tett kísérletekről.

Ress Imre *Kapcsolatok és keresztutak* címmel a horvátok, szerbek és bosnyákok nemzetté válásával kapcsolatos tanulmányait adta ki. Szűkebb témánk szempontjából különösen *A magyar–horvát konfliktus összetevői 1848–49-ben*, illetve az *Ilija Garašanin magyarpolitikájának nemzetközi háttere (1848. március – 1849. február)* című tanulmányai fontosak, amelyekből egyértelműen kiderül, hogy a nemzetiségi konfliktusok kitöréséért és elmérgesedéséért – szemben a korábbi évtizedek „köldök-néző” gyakorlatával – szakmailag indokolatlan csupán a magyar felet vádolni.

A Karl Vey által a vajai Vay Ádám Múzeumnak ajándékozott grafikai gyűjtemény néhány kiemelkedő darabja kapcsán, az azokon ábrázolt eseményeket mutatják be *A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében* című konferenciakötet egyes tanulmányai, Ullrich Attila a szabadságharc pénzügyeiről, Kedves Gyuláé az 1849. július 2-i komáromi, s a magamé az 1848. október 30-i schwechati csatáról szól.

A Deák-émlékév alkalmából rendezett konferenciákon viszonylag kevés szó esett a forradalom és szabadságharc éveiről. E szempontból kivételt képez *A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig – Deák Ferenc emlékezete* című, a Göcseji Múzeum konferenciáinak anyagát közreadó kötet, amelyben Zakar Péternek Gasparich Kilit tábortól, Deák Ágnesnek Deák és a passzív ellenállás viszonyáról, Pap Józsefnek a magyar megyei tisztikarok személyi kontinuitásáról és diszkontinuitásáról, illetve Foki Ibolyának a zalai városi igazgatás rendezésének problémáiról szóló tanulmányát olvashatjuk.

A szabadságharc kormánybiztosának és a Szemere-kormány külügyminiszterének emlékére halála 150. évfordulóján szűkebb pátriájában, Baranyában a Baranya Megyei Levéltár rendezett tudományos konferenciát. A *Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete* című kötet tizenkét szerzője között egy horvát történész is található. A tanulmányok áttekintik Batthyány reformkori, 1848–1849. évi és emigrációs pályafutását. Egyedül délvidéki országos biztosságának története hiányzik a kötetből – ezt – szánom-bánom – jómagam nem írtam meg.

A Batthyány-émlékév tiszteletére tartott konferenciák közül a Zalaegerszegen 2007. szeptember 12-én tartott emlékülés hét előadásának tanulmányra kibővített változatait tartalmazza a *Pártvezér, miniszterelnök, vértanú* című kötet, amelyet Molnár András szerkesztett. A Legfelsőbb Bíróság volt elnökének számárságokat tartalmazó megnyitóját leszámítva olyan tanulmányokat olvashatunk, amelyek alap kutatások eredményeit közvetítik. Különösen érdekes Fónagy Zoltán *Batthyány Lajos gróf bécsi tanulóéveinek szellemi háttere (1821–1826)* című tanulmánya, amelyből kiderül, hogy a korábbi szakiroda-

lom feltételezéseivel szemben Batthyány aligha a Klinkowström-féle bécsi nevelőintézetben ismerkedett meg a felvilágosodás és a liberalizmus eszméivel; az intézet szellemisége ezekkel szöges ellentétben állt. Molnár András Deák és Batthyány kapcsolatát elemzi, Mezey Barna Batthyáynak az 1843–1844. évi felsőtáblai börtönügyi vitában játszott irányító szerepét mutatja be. Béres Katalin a Batthyányak és Zala megye reformkori és 1848–1849-es kapcsolatát tárta fel, jómagam Batthyány és Csány László viszonyáról írtam. Barna Attila és Horváth Attila tanulmányai a Batthyány elleni felségárulási per jogi vonatkozásait mutatják be.

Öt szerző összesen hat tanulmányát tartalmazza a Csikány Tamás által szerkesztett, „...siessünk kedves magyar hazánkot megoltalmazni” című, *Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban* alcímű kötet. Urbán Aladár tanulmánya a székely katonaság 1848. májusi segítségül hívásának történetét, Demeter Lajosé ennek néhány háromszéki vonatkozását mutatja be. Egyed Ákos a székely határőrség szerepét foglalja össze az 1848–1849-es szabadságharcban Batthyány Lajos felhívásától a fegyverletételig. Kedves Gyula a 14. (1. székely) határőrezred 1. zászlóalja, illetve a Magyarországra vezényelt székely huszárosztály, a kötetet szerkesztő Csikány Tamás a 15. (2. székely) határőr gyalogezred 1. zászlóalja hadi krónikáját írta meg. A kötetet tucatnyi okmány közlése teszi még hasznosabbá.

Az 1849. július 20-i turai lovasütközet emlékére 2008. július 21-én Turán rendezett emlékkonferencia előadásait „Verekedni az utolsó emberig” *A turai lovasütközet 1849. július 20.* címmel, Rosonczy Ildikó szerkesztésében a Magyar Napló jelentette meg. A kötet első része az ütközet előzményeit, lefolyását, következményeit és résztvevőit bemutató tanulmányokat tartalmaz Hajagos József, Csikány Tamás, Rosonczy Ildikó, Kovács István, Pelyach István és jómagam tollából. A második, nem kevésbé fontos részében Heltai Bálint, Hertelendi Kitti, Suba Attila, Boda Zsuzsanna, Magyar Sándor és Basa László az ütközet irodalmi, helyi és katonai hagyományait tekintik át. A harmadik részben e sorok írójának összeállításában és fordításában harminchét, az ütközet előzményeire és lefolyására vonatkozó dokumentum található.

A Batthyány-emlékévhöz kapcsolódóan, annak ürügyén jelent meg *A Drávától a Lajtaiig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* című kötetem, amely a Dráva-vonal szervezéséről, a pákozdi és a schwechati csatáról, Nagykanizsa felszabadításáról, a Sopron és Vas megyén átvonuló horvát hadoszlop elleni hadműveletről, valamint Perczel Mór 1848. októberi fegyverszüneti tárgyalásairól szóló tanulmányokat tartalmaz.

A korszakkal foglalkozó történészek közül az elmúlt években többeknek is jelent meg önálló tanulmánykötete. Gergely András *1848-ban hogy is volt?* című munkája Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből tartalmaz tanulmányokat, különös tekintettel a német egységmozgalom és a magyar forradalom összefüggéseire. Csak remélni tudjuk, hogy előbb-utóbb a szerző e tárgyban írott nagydoktori értekezése, illetve annak kibővített változata is elkészül és megjelenik.

Spira György *Vad tűzzel* címmel jelentette meg tanulmánykötetét, amelyben remek értekezéseket olvashatunk Jellačić pákozdi hadijelentéseiről, Puchner altábornagy 1848 őszi ténykedéséről, Haynaunak a főváros bevétele tudatú beszámolójáról, Görgei első emlékirat-kísérletéről, Vörösmarty Görgei-ellenes verséről vagy a Kossuth-címerről. Az azóta elhunyt szerző utolsó kötete *Széchenyiről* címmel nem csupán a legnagyobb magyarról szóló írásait adta közre, hanem a függelékben Spira munkásságának teljes bibliográfiáját is olvashatjuk.

A Csetri Elek *Együtt Európában* című tanulmánykötetében az erdélyi reformkor gazdaság- és technikátörténetén kívül olvashatunk a fiatal Széchenyi szabadságfelfogásáról, a naplóíró Gyulay Lajosról, a politikai és gazdasági reformer Wesselényiről, valamint az erdélyi unió végrehajtásának problémáiról. Miután a kötet az I. sorszámot viseli, reménykedjünk abban, hogy a közelmúltban elhunyt szerző tanulmányainak II. kötete is megjelenik.

Egyed Ákos *Erdély metamorfózisa a hosszú XIX. században* című, kétkötetes tanulmánygyűjteménye a Szerző elmúlt két évtizedes munkásságából ad válogatást. Az első kötetben Széchenyi, Kossuth, Deák és Wesselényi 1848. évi Erdéllyel kapcsolatos nézeteiről és tevékenységéről olvashatunk, egy külön tematikai csoport kimondottan Erdély 1848–1849-es történetét tárgyaló tanulmányokat tartalmaz, köztük pl. a román történetírásnak a magyar forradalomról és az 1848-as magyar–román viszonyról alkotott nézeteit tárgyaló fejtegetést. A második kötet első tematikai egysége az 1848–1849-es évi székely kérdés, illetve a székelyföldi eseménytörténet tárgykörébe tartozó írásokat ad közre, de legalább ilyen érdekesek azok a személyes valóságok, interjúk, amelyekben Egyed Ákos történész működéséről, az 1848-as témához vezető útjáról szól.

A szabadságharc ismert-ismeretlen lengyel szereplőinek állít emléket Kovács István „*Egy a lengyel a magyarral*” című kötete. Remek portrékat olvashatunk a szabadságharc lengyel vértanúiról, a Bem ellen merényletet elkövető Ksawery Kolodziejiskiről, Jan Aleksander Fredro hőstetteiről, a bárcai ütközet ismeretlen részleteiről. A szerző két másik esszékötetében (*A barátság anatómiája. Első könyv. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról; Két örökéletű tölgy. Adalékok a*

magyar–lengyel barátság történetéhez) további, a szabadságharc lengyel szereplőivel, a lengyel légió haditetteivel kapcsolatos írásokat találunk.

Az egyik legfrissebb tanulmánykötet *Batthyánytól Kossuthig* címmel, *Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén* alcímmel Urbán Aladárnak az elmúlt két és fél évtizedben megjelent had- és politikatörténeti tanulmányaiból ad válogatás. Olvashatunk a Hunyadi- és Zrínyi-szabads csapat megalakulásáról, a Mészáros hadigőzsről, az Országos Honvédelmi Bizottmány megalakulásáról és kezdeti működéséről, Vasvári Pál „Fővárosi csapataról”, Batthyány és Vidos József 1848 őszi Vas megyei működéséről, Kossuth alföldi toborzóútjáról, a szegedi olasz foglyok Kossuth általi kiszabadításáról s Kossuth első kormánybiztosáról, Újházi Lászlóról.

A különböző tanári ünnepi kötetek között is jó néhány olyan látott napvilágot, amelyben a forradalom időszakával foglalkozó tanulmányokat találunk. A negyvennyolcas kutatások doyenjét, Urbán Aladárt az elmúlt években két ilyen kötettel is köszöntötték tanítványai, kollégái és tisztelői. *A Magyarhontól az Újvilágig* című kötet ötvenéves tanári jubileumára, a *Két világ kutatója* 80. születésnapjára jelent meg.

A források bővületében címmel huszonhat tanulmányt tartalmaz a Katona Tamás 75. születésnapjára megjelent kötet. Miután az ünnepelt munkásságának nagy része is 1848–1849-hez kapcsolódik, érthető módon a tanulmányok döntő többsége is ezzel a két évvel foglalkozik. Nagyobbrészt hadtörténeti tanulmányokról van szó, de több, a szabadságharc külügyeit vagy a külföld 1848-as Magyarország-képét elemző tanulmányt is olvashatunk.

A XIX. századi magyar hadtudomány és hadtörténet fáradhatatlan kutatójának, Ács Tibornak a 75. születésnapjára készült *A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak* című ünnepi tanulmánykötet. A tanulmányok többsége hadtörténeti jellegű, ezen belül olvashatjuk Mészáros Lázár Kossuthoz intézett leveleinek közlését, egy összefoglalót a 15. huszárezred megszervezéséről, egy tanulmányt a honvédség megszervezésének alapjául szolgáló tervezetről.

Manapság, amikor a magyar-szlovák viszonyt annyi aktuálpolitikai probléma terheli, kimondottan üdítő olvasmány Demmel József „*Egész Szlovákia elfért egy tütajon...*” című, a 19. századi Magyarország szlovák történelméről szóló tanulmánykötete. Demmel nem igazságot akar osztani, hanem bemutatja, hogy a konfliktusban mekkora felelősség terheli az egyes feleket. A kötet első része a reformkori, a második az 1848–1849. évi, a harmadik az 1867–1914 közötti időszakra vonatkozó tanulmányokat tartalmazza. A negyvennyolcas tanulmányok egyike a szlovák értelmiség előtt álló lehetőségeket és utakat, a második egy trencsényi képviselőválasztás történetét mutatja be.

A szabadságharc zászlaja alatt című vaskos kötet az 1848–1849-es forradalom partiumi és bánási vonatkozásait tárgyalja. Az összesen negyvennégy írást három nagyobb tematikai egységbe csoportosította a szerkesztő, Dukrét Géza. Az első tematikai egységben a eseménytörténeti írásokat, a másodikban a szabadságharc neves-névtelen személyiségeinek életrajzi vázlatait, a harmadikban a térség 1848-as emlékhelyeinek és emlékműveinek krónikáját olvashatjuk.

A Maros megyei magyarság történetéből című tanulmánygyűjtemény második kötetében hat 1848–49-ről szóló tanulmányt is találunk. (Ezek terjedelme a kötet kb. felét teszi ki.) Egyed Ákos az erdélyi magyarság reformkori történetének fő vonásait vázolja fel. Léstyán Ferenc az erdélyi római katolikus papságnak az 1848–1849-es eseményeken játszott szerepét mutatja be. Bíró Dónát a Szászrégenben és vidékén történt eseményeket, Gagy Zoltán a marosvásárhelyi 12. honvédzászlóalj szervezőtörténetét írta meg. Szabó Miklós a segesvári ütközetben hősi halált halt Zeyk Domokosról ad életrajzi vázlatot. Gaál Kornélia Marosvásárhely 1848–1849-es magyar műemlékeit veszi számba.

Az 1993 óta minden évben megrendezésre kerülő Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásából válogat a *Magyarország legerősebb bástyája Komárom* című kötet. Hajagos József Török Ignácról, Kedves Gyula a komáromi menlevélről, jómagam Jókai menlevelének legendájáról, Kiss Vendel az erőd 1849. tavaszi ostromáról, Csikány Tamás pedig az 1849. július 2-i herkálypusztai lovassági ütközetéről írt. (A többi szerzőből nem sikerült kéziratot kiimádkozni.)

Id. Szinnyei József emlékezete címmel Gazda István készített válogatást Szinnyei művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásából. Ebben olvashatjuk a jeles bibliográfusnak az 1848–1849. évi magyar sajtóról szóló tanulmányát.

Összefoglaló munkák, kisonográfiai

Az egyik legfontosabb munka szerzője nem magyar, hanem orosz személy, de elsősorban egy magyar szerzőnek kell köszönetet mondanunk a fordításért és a sajtó alá rendezésért. Ivan Ivanovics Oreusznak az 1849. évi orosz intervenciók hadtörténetéről írott munkáját *Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben* címmel Rosonczy Ildikó fordította, rendezte sajtó alá és a bevezető tanulmány is az ő munkája. Miután az orosz levéltárak idevágó anyagát egyelőre még nem nagyon kutatta magyar kutató, az eredetileg 1880-ban megjelent „hivatalos” orosz összefoglaló magyar nyelvű megjelentetése komoly szolgálat a szabadságharc hadtörténetével foglalkozók vagy az iránt érdeklődők számára.

A szabadságharc hadtörténeti historiográfiájának egyik legkiemelkedőbb darabja Olchváry Ödön *A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken* című, eredetileg 1901-ben megjelent monográfiája, amelyet 2009-ben az újvidéki Forum Kiadó adott ki reprintben. Noha Olchváry levéltári anyag nélkül, csupán az addig megjelent feldolgozások, emlékiratok, hírlapi cikkek alapján írta meg munkáját, gyakorlatilag máig sem veszített frissességéből és érvényességéből, s a délvidéki hadműveletek feldolgozásában a magyar hadtörténetírás azóta sem sokat lépett előre.

Címével ellentétben nem annyira helytörténeti munka, sokkal inkább regionális történeti összefoglaló Limpár Péter és Görföl Jenő közös kötete: *„Pacsirtaszót hallok megint”*. A kötet nagyobbik része Limpár Péternek a Felvidék 1848–1849-es hadtörténetét bemutató 100 oldalas tanulmánya, amit kiegészít Görföl Jenő 30 oldalas, a felvidéki 1848-as emlékhelyeket bemutató fotó-összeállítása.

Csikány Tamás *Hadművészet az 1848–49-es magyar szabadságharcban* című akadémiai doktori értekezése egyelőre még csak a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem egyetemi tankönyveként jelent meg, de reménykedünk, hogy előbb-utóbb civil kiadó is megjelenteti. Ebben az 1848–1849. évi szabadságharc egyes eseményeinek és eseménysorainak bemutatásán keresztül vizsgálja „a katonai vezetés hadászati és harcászati szintjének, emellett a várharcok vezetésének, illetve az akkor még sajátos, ma már nagyon is általánossá vált kisháború vezetési rendszerének a XIX. században általánosan elfogadott elméletének gyakorlati megvalósulását”. Nem a szabadságharc hadtörténetét kívánta megírni, hanem katonai-szakmai elemzést ad a korszak hadászati-harcászati elveinek 1848–1849-es megvalósulásáról négy, általa kiválasztott példa (a tavaszi hadjárat, az 1849. július 2-i komáromi csata, Temesvár ostroma, a háromszéki kisháború) alapján.

Had- és politikatörténet mezsgyéjén egyensúlyoz Zachar Péter Krisztián: *Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29–december 16.)* című monográfiája, egyben a szerző PhD értekezése. A szerző igen gazdag bécsi levéltári anyag, illetve az osztrák szakirodalom – itthon szokatlanul széleskörű – felhasználásával arra a kérdésre kereste a választ, milyen tényezők okozták a katonai megoldás híveinek előtérbe kerülését, s hogyan bontakozott ki a katonai ellenforradalom. A hadműveletek közül részletesen foglalkozik Balthasar Simunich 1848. októberi felvidéki betörésével, valamint a magyar hadsereg 1848. októberi alsó-ausztriai hadműveleteivel.

Az összefoglaló munkák végén kénytelen vagyok legalább a felsorolás szintjén szólni a magam munkáiról.

2001-ben jelent meg *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete* című munkámat, ezt követte 2004-ben a „Nagy Csaták” sorozat első darabjaként *Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái*, amelyben 39 tételben 43 össze-
csapást dolgoztam fel. 2009-ben jelent meg az általam szerkesztett *1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története* című kézikönyv, s ugyanebben az évben a Magyarország története sorozat 14. köteteként a *Forradalom és szabadságharc 1848–1849. A Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei* című monográfiám 2007-ben jelent meg.

Az egyes össze-
csapások történetéről az elmúlt években több tanulmány és forrásgyűjtemény látott napvilágot. Egyetlen csata monografikus feldolgozására eddig nem volt példa, most már van. Csikány Tamás *Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata* című monográfiája nem csupán a magyar és cs. kir. főserg közötti nagy össze-
csapás egyes ütközeteit mutatja be, hanem az egyes harccselekmények elemzésén keresztül megismertet bennünket a lovassági és gyalogsági harc fortélyaisal, a településharccal, az erdő elleni támadás és az erdők védelmének szabályaival. Noha a két féltől egészen eltérő jellegű forrásanyag maradt fenn (osztrák oldalon az egykorú jelentések, a magyaron a visszaemlékezések dominálnak), az olvasónak aligha támad hiányérzete, ha elolvasta a monográfiát: Csikány mindkét oldal ténykedését kiegyensúlyozottan és kellő terjedelemben mutatja be.

A szabadságharc alakulatai többségének a története máig megíratlan. Ezért is nagy öröm, hogy az elmúlt években újabb és újabb zászlóalj- és ezredtörténetek láttak napvilágot, még akkor is, ha a jelenlegi ütemben legfeljebb évtizedek múlva állhat rendelkezésre valamennyi fontosabb alakulat történetének feldolgozása. Ehhez kiváló mintaként szolgálhat Kedves Gyula *Szabolcs a hazáért* című, a szabadságharc egyik legvitézesebb alakulatának, a 48. honvéd zászlóaljnak a szervezőtörténetét és hadi krónikáját bemutató kötete. A szerző azonban nem csupán az alakulat történetét dolgozta fel, hanem külön fejezetben foglalkozik általában a honvéd alakulatok belső szervezésével és adminisztrációjával, az általuk alkalmazott harcászati eljárásokkal. A kötetet közel ötven, a zászlóalj történetére vonatkozó dokumentum közlése egészíti ki.

Az egyik első honvédalakulatról, a Veszprémben felállított 6. honvédzászlóaljról Sashalmi István írt önálló kötetet. A alakulat viszonylag jól dokumentált, hiszen utolsó parancsnoka, Szalkay Gergely megírta visszaemlékezéseit, s miután a zászlóalj a Délvidéken, majd főhadiszínteren szolgált, elég sok irat és sajtótudósítás maradt fenn róla. A szerző ezeket alaposan fel is használta, akárcsak a korszak hadtörténetére vonatkozó forráskiadványokat és

feldolgozásokat. A zászlóalj hadi krónikáját kiegészíti tisztjeinek életrajza (nagyobb részt Bona Gábor munkái alapján). Talán csak azt sajnáljuk, hogy a kötetnek nincs jegyzetanyaga, azaz nem minden esetben állapítható meg, hogy a Szerző melyik adata honnan származik.

Félig-meddig alakulattörténetnek is tekinthető Ács Tibor *Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849)* című munkája. Az 1848 őszen beindult, majd a főváros kiürítése miatt félbemaradt hadi tanfolyam (gyorstalpaló tisztképző) hallgatói ugyanis 1849 januárjában elhagyták Budapestet, s önálló csapatot alkotva csatlakoztak a visszavonuló csapatokhoz. Később ebből az alakulatból, illetve a csanádi önkéntes csapatból alakult meg a 90. honvédszászlóalj. A munka külön érdeme, hogy 61, a témára vonatkozó dokumentumot is közöl.

Szintén Ács Tibor írta meg a már a reformkorban tervezett, de csak 1849. januárjában megnyitott (s a cs. kir. hatóságok által rögvest be is zárt) Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi történetét. Részletesen tárgyalja a reformkori kísérleteket a magyar tisztképzés beindítására, a magyar hadügyminisztérium tervezeteit, illetve az újraindítással kapcsolatos erőfeszítéseket. A függelék a Főtanoda hallgatóinak névsorát, illetve a Főtanodáról szóló tervezet teljes szövegét közli.

A honvédsereg által használt zászlókat mutatja be Györkei Jenő és Cs. Kottra Györgyi három, magyar, angol és orosz nyelven megjelent, gazdagon illusztrált kötete, a *Dicső ereklék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története* című munka. Györkei Jenő tanulmányából a honvédszászlók sorsát, így orosz kézre kerülésük, 1941. évi hazaadásuk, 1945 évi újabb elhurcolásuk és 1948. évi újabb visszaszolgáltatásuk fordultatos történetét ismerhetjük meg. Cs. Kottra Györgyi a zászlók típusait mutatja be, s ő készítette el a katalógusban szereplő 19 zászló és zászlószalag leírását is.

Évtizedes kutatásainak eredményeit adta közre Makai Ágnes *Hű vitézségért* című kötete az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetés-történetéről. A munka áttekinti a katonai és polgári érdemrendek megszületéséhez vezető folyamatot, a kitüntetések gyártásának, adományozásának történetét, s a függelékben közli a kitüntetett személyek névsorát, illetve válogatást ad a kitüntetési tényleírásokból.

Egyed Ákos tollából jelent meg az erdélyi 1848. évi utolsó rendi országgyűlésének feldolgozása. A kiváló és igen termékeny erdélyi történész ismét bebizonyította, hogy ismertnek vélt történeti események feldolgozásában milyen komoly lehetőségek vannak. (Pld. ő tisztázta, hogy az országgyűlési jegyzőkönyv nyomtatott kiadásának hibája révén rögzült június 18. helyett a testület július 18-ig ülésezett.) A kötetet – Egyed Ákos igen dicséretes szo-

kása szerint – összesen harmincnycolc dokumentum közlése egészíti ki, az uniót és a polgári átalakulást sürgető 1848. március 20–23. között keletkezett kolozsvári pontoktól Mikó Imrének az országgyűlés bezárása alkalmával, július 18-án mondott beszédéig. A dokumentumok között megtaláljuk az országgyűlés résztvevőinek névsorát, illetve az elfogadott törvénycikkek teljes szövegét.

Fenyő István 1997-es monográfiájának (*A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon*) folytatásaként írta meg Eötvös, Trefort, Csengery és társai forradalom és szabadságharc alatti szereplését *A centralisták az 1848-as forradalomban* címmel. A monográfia központi alakja természetesen Eötvös József, aki miniszterként is szolgálta a polgári átalakulás ügyét, de kellő terjedelem jut a többiek, így Trefort, Szalay László, Csengery Antal tevékenységének is. A kötet arra is ráirányítja a figyelmet, hogy milyen fontos lenne e csoport tagjai levelezésének összegyűjtése és kiadása. No, és természetesen várjuk a folytatást.

Az új- és legújabb kori magyar országgyűlések történetét a neves francia történész, Jean Béranger, illetve a Franciaországban élő Kecskeméti Károly dolgozta fel *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918* című kötetében. A kötet közel egyharmada a reformkor 1848–1849 és a neoabszolutizmus történetét tárgyalja. Rendkívül fontos munka, hiszen ilyen jellegű történeti összefoglaló Magyarországon az utóbbi évtizedekben nem készült, s még fontosabbá avatja, hogy 2005-ben franciául is megjelent.

Sándorffy Kamill *Erdély reformkorszakának jogtörténete* című poszthumusz monográfiája többet ad, mint amit a cím alapján várnánk: gyakorlatilag a XVI. századtól egészen 1867-ig tekinti át a fejedelemség országgyűléseit, törvényeit, a megfogalmazódó reformjavaslatokat, s ezen belül 100 oldalnyi terjedelemben foglalkozik a forradalom és szabadságharc éveivel.

Jómagam írtam egy kisebb összefoglalót a nagyobb-részt feldolgozatlan bécsi levéltári források alapján *I. Ferenc József és a megtorlás* címmel, amelyben a császárnak a megtorlásért viselt felelősségét vizsgáltam. A kötetet 17 dokumentum közlése egészíti ki.

Deák Ágnes *Nemzeti egyenjogúsítás* című kötete az osztrák kormányzat 1849–1867 közötti magyarországi nemzetiségpolitikáját mutatja be. A szerző szerint az osztrák kormányzat – 1848–1849. évi ígéreteit beváltandó – ebben a korszakban kísérletet tett arra, hogy az állami szuverenitás és egység követelményeit összeegyeztesse az egyéni és a kollektív jogok érvényesítésével. (Azaz, az osztrák kormányzat – vagy legalábbis egyes tagjai – nem csupán taktikai jelleggel ígértek nemzetiségi testületi jogokat a magyarországi társnemzeteknek vagy nemzetiségek-

nek.) Végso soron azonban kiderult, hogy az uralkodo és a vezető politikusok által elképzelt erősen centralizált állami modell összeegyeztethetetlen ezen jogok érvényesülésével.

Papp József *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig* című monográfiája hat magyarországi vármegye (Pest-Pilis-Solt, Heves és Külső-Szolnok, Borsod, Baranya, Somogy, Csanád) példáján keresztül arra a kérdésre keresi a választ, hogy a kontinuitás vagy a diszkontinuitás jellemzi-e inkább a vármegyei tisztikarok összetételét a reformkortól a kiegyezésig terjedő időszakban; azaz, mennyire igazak a passzív ellenállásról szóló, evidenciaként kezelt legendák. Következtetése szerint egyáltalán nem bizonyítható, hogy a szabadságharc 1849. évi veresége olyan éles cezúrát jelentene a megyei tisztikar összetételében, mint ezt korábban gondoltuk volna, azaz a megyei elit sem húzódott olyan mértékben vissza a magánéletbe, mint ezt a nemzeti legendárium tartalmazza.

A Kossuth-emigráció sumeni (sumlai) tartózkodását mutatja be Sztilyán Csilingirov szép kiállítású, Arató György által fordított kötete, amelynek fő értéke a magyar kutatás által korábban nem hasznosított bolgár források feldolgozása.

Kertész Botond *Evangélium és szabadság* című monográfiája (egyben a szerző PhD értekezése) a magyarországi evangélikus egyház 1848–49-es történetét mutatja be hat fejezetben. A bevezető az egyház 1711–1848 közötti történetét, felépítését, teológiáját és nemzetiségi viszonyait, a második az állam és az evangélikus egyház 1848–49. évi kapcsolatait vizsgálja. A harmadik, talán legérdekesebb fejezet témája a szlovák kérdés jelentkezése az egyházon belül. A negyedik fejezet egyházi (iskolai és gyülekezeti) életet mutatja be a forradalom és a szabadságharc idején, az ötödik fejezetben a forradalom és szabadságharc evangélikus vallású nagyjairól, illetve az evangélikus egyháziak részvételéről olvashatunk, végül a hatodik fejezet az evangélikus egyházat ért megtorlást tárgyalja.

Sarnyai Csaba Máté *Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december)* című monográfiája (szintén a szerző PhD-értekezése) a katolikus autonómia-törekvések megjelenésének bemutatását tűzte ki célul. Olvashatunk a klérusnak a tizedről való lemondásáról, az egyházpolitikai törvények vitájáról és azok hatásáról, a különböző autonómia-elképzelésekről, az egyházi kinevezések gyakorlatáról, az egyház-finanszírozás kérdéseiről, az oktatás laicizálásával kapcsolatos törekvésekről, az úrbéri kárpótlás egyházi vonatkozásairól. Az alcímeket olvasva néha az az érzésünk, mintha nem telt volna el százhatvan év az események óta, hiszen e kérdések némelyike ma is a napi politika tárgya.

Zakar Péter *Hazám sorsa az én sorsom* című monográfiája az Esztergomi Érsekség 1848–49-es történetét mutatja be. A vállalkozást bizvást mondhatjuk úttörőnek, hiszen

ilyen komplex elemzés egyetlen egyházmegye történetéről sem készült eddig. Megismerkedhetünk az érsekség kormányzatával, gazdálkodásával, a pesti forradalomnak az egyházmegyére gyakorolt hatásával, a szabadságharc egyházmegyei híveivel és ellenfeivel, végül főegyházmegye szabadságharc utáni újjászervezésével.

A külföldön élő kiváló magyar egyháztörténész, Adriányi Gábor korábbi kutatási eredményeit felhasználva írta meg a Bach-korszak egyházpolitikájának történetét. A kötet bevezető része a magyar kormányhoz lojális egyházi vezetők 1849-es eltávolításáról, valamint az új püspökök kinevezéséről tartalmaz igen érdekes összefoglalót; ám a szövegből kiderül, hogy az új hatalom számára megbízhatóbbnak tűnő püspökök – ha más eszközökkel is – de védeni igyekeztek a magyar katolikus egyház pozícióit. Némi szomorúsággal csak az tölthet el bennünket, hogy a szerző, miután bevezetőjében azon kesereg, hogy a hazai egyháztörténészek negligálják az ő külföldön megjelent munkáit, hasonlóképpen negligálja a hazai fiatal egyháztörténészgeneráció tagjainak az elmúlt tíz évben megjelent műveit.

A forradalom és szabadságharc alatti és utáni magyarságkép alakulásáról régen jelent meg olyan alapos és szeretőágzó munka, mint Miskolczi Ambrus *A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán* című műve. Jules Michelet a francia történetírás egyik klasszikusa, aki igen szoros kapcsolatokat ápolt a francia fővárosban gyülekező közép- és kelet-európai emigránsokkal, magyarokkal, románokkal, lengyelekkel, s aki némi szerepet is játszott az 1850–1851 évi magyar-román együttműködési kísérletben. Külön érdekessége a kötetnek Michelet magyar dossziéjának eredetiben való közlése, amelyben Teleki László három nyílt levelét is olvashatjuk az aradi vértanúk kivégzésének francia nyelvű leírása mellett.

Délvidéki S. Attila *Fejezetek a rácjárások történetéből* című munkája, amely a Lángoló temetők című, tizenkét kötetesre tervezett sorozat bemutatató kötete, az 1848–1849-es délvidéki szerb-rác népiirtás történetéről ad áttekintést. A szerző igen komoly levéltári és könyvészeti anyagot dolgozott fel, azonban a mű a történelmi tanulmány, a politikai pamflet és a hírlapi publicisztika műfajának sajátos vegyítése. Valamivel visszafogottabb előadásmód előnyére vált volna a kötetnek, amely azonban így is igazi kincsébánya a korszakkal foglalkozók számára, hiszen olyan levéltári adatokat dolgoz fel, illetve közöl, amelyek korábban ismeretlenek voltak a kutatás előtt. A szerző egyébként kissé terjedelmes, de meggyőző fejtegetéssel bizonyítja, hogy a Kossuth és az újvidéki szerb küldöttség tagjai között 1848 áprilisában lezajlott „összezsapás” inkább szerb propagandisztikus túlzásnak, mint valóban megtörtént eseménynek tekinthető.

Helytörténeti monográfiák és forráskiadványok

A csallóközi Nagymegyer 1848–1849. évi történetét *Város a hadak útján* címmel Varga László írta meg. Olvashatunk a település mindennapjairól, a helyi nemzetőrsegről, az itteni honvédekről, a beszállásolásokról, a környékbeli hadieseményekről, Kazinczy Lajos ezredes itteni tartózkodásáról.

Galscsik Zsolt ötvenoldalas füzete két témát dolgoz fel: Szontagh Pálnak, Szécsény legnevezetesebb 1848–49-es szereplőjének életpályáját, különös tekintettel a Bem tábornok Bécsből való kimenekítésében játszott szerepére; illetve magának Szécsény városának az 1848–49-es történetét. Különösen hasznos a szécsényi nemzetőrök listájának közzététele.

Az 1848–49. évi szabadságharc a Marcal forrásvidékén címmel tematikus kötetként jelent meg a Sümeg és Vidéke című honismereti és művelődéstörténeti folyóirat 2008. márciusi száma. A kötetben olvashatunk a szabadságharc zalai szereplőiről, az 56. honvédtábornok történetéről, a kordokumentumok között megtaláljuk a sümegi nemzetőrök névsorát, egy válogatást a Sümegre vonatkozó 1848–49-es levéltári adatokból, valamint egy összeállítást a Sümegi Újság 1908. évi számaiból. Hasznos kötet; kár, hogy a szerzők egy része elfelejtette feltüntetni, honnan vette az adatait.

Cser József *Nagykanizsa a szabadságharc alatt* című cikkgyűjteményét Czupi Gyula rendezte sajtó alá. Az írássok egy része korábban sem volt ismeretlen a helytörténeti kutatás előtt, jöhetett együtt még soha nem jelentek meg. A feljegyzett történetek egy részét a történeti kutatás is megerősítette, más esetekben inkább a helyi hagyomány részeként kell kezelni őket. A sajtó alá rendező tisztázta, hogy a szerző nem 1848–1849-es kortárs, hanem valószínűleg egy kanizsai polgár 1848–1849-ben még csak gyermekkorú fia. A szerzői dátumtévesztések kiigazítása nem lett volna haszontalan.

Magyar és szlovén kétnyelvű kiadványszerűsítésként jelent meg Molnár Andrásnak, a Zala Megyei Levéltár igazgatójának *Nemzetőrök, honvédek, hadmozdulatok. Lendva-vidék a szabadságharcban 1848–1849* című összefoglalója. Az első fejezet a nemzetőrség felállítását és tábori szolgálatát, a második a honvédtoborzást és újoncozást, végül a harmadik az 1848 júliusa és 1849 júliusa közötti időszakban lezajlott hadieseményeket tárgyalja. (Ez utóbbit a bécsi Hadilevéltár anyagaival jómagam egészítettem ki.)

A Veszprém megye devecseri járásához tartozó Somló környéki harminckilenc település és a Somló-vidék szabadságharcos részvételének állít emléket H. Szabó Lajos kötet. Külön fejezet szól a nemzetőrség és az önkéntes mozgó nemzetőrség szervezéséről, benne a vidék nemzetőreinek

névsorával, a honvéd újoncállításról, a Veszprém megyei Honvédegylet megalakulásáról és működéséről. A kötet közli a környék nemzetőr- és honvédtisztjeinek névsorát, a környékbeli nemzetőri és honvédsírok, valamint a negyvennyolcas emlékművek listáját (fényképpel és leírással). Külön fejezet szól a honvédtábornokok történetéről (1944–1945-ben a Hadimúzeum menekített anyagával együtt ezeket a dobai Erdődy-kastélyba menekítették.) Az utolsó fejezet a környék 1848-as hagyományápolását és -örzését mutatja be.

Hudi József szerkesztette a *Források Pápa város 1848/49. évi történetéből* című kötetet. A mezőváros 1848–49-es története meglehetősen változatos volt; volt itt honvédtoborzás, itt gyülekezett a dunántúli önkéntes mozgó nemzetőrség, a horvát inváziós csapatokat üldöző nemzetőrség, itt végezték ki a szabadságharc első vértanúit. A kötet főleg a helyi anyagot közli, s nem csupán okmányokat, hanem napló- és visszaemlékezés-részleteket is. A hadiesemények talán némileg elsikkadtak, s nyilván hasznos lett volna a Magyar Országos Levéltár vonatkozó anyagának használata is.

A Paksi Múzeumi Füzetek 5. darabjaként jelent meg K. Németh András „*s hamvait a hálás hon veszi hantja alá*” című, a Tolna megyei honvédsírok „kataszterét” tartalmazó kötete. A mű települések szerint, azon belül névsor szerint közli a fennmaradt sírok listáját, s minden esetben életrajzot is közöl a bennük nyugvó hősökrol.

A Tolna megyei nemzetőrség története 1848–49. és 1956. évi történetét, valamint 2000. évi újjáalakulását tárgyalja Szilágyi Mihály kötet. A negyvennyolcas rész kaotikusra sikerült, az olvasót azonban némileg kárpótolja a közölt nagyszámú dokumentum.

Bartos Mihály és Garbóczi László Promontor (Budafok) és Tétény 1848–1849. évi történetét mutatják be a *Lapok Promontor és Tétény történelméből* című sorozat első kötetében. A kötet legerősebb része az 1849. január 3-i tétényi, sikeres utóvédütközet történetének feldolgozása, amely sok tekintetben kiigazítja a magyar hadtörténetírásban az összecsapásról eddig alkotott képet.

Czaga Viktória és Jancsó Éva *Pest-budai nemzetőrök 1848–49* címmel a fővárosi nemzetőrség történetét megvilágító dokumentumokat, így napiparancsokat és levelezőkönyvi bejegyzéseket, valamint a fennmaradt névsorokat tettek közzé. E munka már csak azért is fontos, mert a nemzetőrség történetéről szóló összefoglalók többnyire csupán 1848 végéig tárgyalják az egyes alakulatok történetét, ebből a kötetből pedig képet kaphatunk a nemzetőrség 1849. májusi újjászervezéséről, s július elejéig terjedő tevékenységéről is. A névmutató és a névsorok igazi kincsésbányák a családtörténettel foglalkozók számára.

Józsa Imre kötet az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc gyömrői emlékeit mutatja be. Nagyon részletes a

köz- és hadtörténeti adatok felmondása, ugyanakkor néhány korabeli okmány kivonatát vagy fotómásolatát is tartalmazza.

Kuczsa Péterrel közösen készített *1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. – A tápióbicskei ütközet* című kötetünkben a tápióbicskei ütközet előzményeire, lefolyására és következményeire vonatkozó fennmaradt iratanyagot, napló- és emlékiratrészleteket, az ütközetben részt vevő magyar és osztrák hadvezérek életrajzi vázlatait, az ütközetről szóló szépirodalmi műveket, illetve a Tápió-vidék 1848–1849-es hagyományörzését bemutató dokumentum- és fényképanyagot tettük közzé.

1848/49 és ami utána következett... címmel jelentetett meg válogatott dokumentumokat a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. A kötet öt nagyobb tematikai egységre oszlik: az első rész az áprilisi törvények következményeit mutatja be, a második az 1848 májusa – 1849 júniusa közötti egyházi tanácskozmányokba és reformtörekvésekbe enged bepillantást, a harmadik a hadieseményeknek az egyházmegyére gyakorolt hatását illusztrálja, a negyedik az egyházmegyének a szabadságharc leverése utáni történetére, az ötödik az egyéni papi sorsokra vonatkozó iratokat közli. Külön érdeme a kötetnek a fontosabb egyházi személyek életrajzi adatait tartalmazó névtár, illetve a fogalomtár.

G. Tóth Ilona szerkesztésében, a Tanulmányok Csongrád megye történetéből című levéltári évkönyvsorozatban jelent meg *Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban* című vaskos forrásgyűjtemény. A kötet első-sorban Szeged város tanácsának jegyzőkönyvi kivonatait közli, laza időrendben, ami némileg nehezen követhetővé teszi a szövegeket, hiszen a tárgyalás és a beérkező irat kelte között néha több napos vagy hetes különbség is lehet. Miután az iratoknak pusztán sorszáma van, de fejléce nincs, csak a kötet végén lévő regeszták, illetve a név- és helynévmutató alapján lehet benne eligazodni. Szeged 1848–1849-es története az egyik legérdekesebb a magyar városoké közül, ezért csak reménykedni tudunk, hogy előbb-utóbb az országos közgyűjteményekben őrzött szegedi vonatkozású iratokról is hasonló nagyságú kötetet kaphatunk a kezünkbe.

Emlékek és források... Debrecen 1848/49 jelent meg egy monografikus részeket és forrásközléseket egyaránt tartalmazó kötet. A munka egyrészt teljes terjedelmében közli Gáborjáni Szabó Botond 1998-ban megjelent munkáját (*A szabadság szent ígéi*), válogatást közöl az áprilisi törvények debreceni hatását bemutató dokumentumokból, a debreceni sajtó cikkeiből, s közli Széll János honvéd főhadnagy, valamint Barta Mózes Mór emlékiratát (jóllehet, ez utóbbi a tartalomjegyzékben csak fejezetcímekkel szerepel.)

A talán legvaskosabb helytörténeti forráskiadvány a László Géza szerkesztette *Szabolcs vármegye 1848/1849-ben*. Miután a megyét a hadiesemények alig érintették, s a csapatok akkor is inkább csak átvonultak rajta, egyike volt azoknak a hátszói megyéknek, ahol a forradalom és szabadságharc egész ideje alatt viszonylagos béke volt, s amelynek forrásanyaga alapján elképzelhetjük, milyen lehetett a mindennapi élet ezekben a törvényhatóságokban.

Bagi Gábor *Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben* című forráskiadványa – igen dicséretes módon – nem a jelenlegi megyehatárok, hanem a korabeli közigazgatási beosztás alapján vizsgálja a mai Jász-Nagykun-Szolnok megye egy részének történetét. Némi kritika legfeljebb azért érheti a forráskiadványt, mert az összeállító tucatjával közöl már többször megjelent okmányokat, ugyanakkor nem hasznosította a Magyar Országos Levéltár igen gazdag ide vonatkozó anyagát.

Az elmúlt évtizedek helytörténeti forráskiadványai közül az egyik legjobb Kemény János *Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban* című kétkötetes munkája. A 618 tételszám alatt közel hétszáz okmányt tartalmazó munkát a szerző-szerkesztő alapos bevezetővel s komoly apparátussal látta el. A munka külön érdeme, hogy Kemény megtalálta a helyes arányt a csupán helytörténeti, valamint az országos jelentőségű köztörténeti anyag közlése között, így azt nem csupán a szűkebb-tágabb régióval foglalkozó, hanem a szabadságharc politika- és hadtörténetét kutató szakemberek is remekül tudják használni. Az elmúlt időszakban megjelent hasonló kiadványok közül e tekintetben is toronymagasan kiemelkedik.

A délvidéki szerb lázadás áldozatául esett bácskai Temerin község pusztulását, a szabadságharcban később játszott szerepét, valamint a hontalanná vált temeriniek sorsát mutatja be Ökrész Károly munkája. A temerini születésű szerző felkutatta a község pusztulására vonatkozó magyar emlékiratokat, naplókat, hivatalos jelentéseket és hírlapi cikkeket, de igyekezett megszólaltatni a másik fél forrásait is.

Maderspach Livius magyar királyi bányatanácsos még a XX. század elején tette közzé tragikus sorsú édesapja, a kitűnő mérnök, Maderspach Károly és felesége, Buchwald Franciska emlékére azt a kis kötetet, amelynek újrakiadását a Maderspach-család tagjai intézték. A kötet a krassói bányavidéken található Ruszkabánya reformkori és 1848–49-es történetét mutatja be a Maderspach-család történetén keresztül. Maderspach Ferenc cs. kir. tisztként került a honvédseregbe, s az ő nevéhez fűződik Fehértemplom védelme; Károly és felesége sorsáról Maderspach Károlyné emlékiratának ismertetésekor már szóltunk.

Immáron harmadik, bővített kiadásban, némileg módosított címmel (*Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc*) jelent meg Egyed Ákosnak a székelői önvé-

delmi harc történetét tárgyaló monográfiája. Persze, inkább új munkáról beszélhetnénk, hiszen a szerző a rá jellemző precizitással és soha nem lankadó érdeklődéssel jelentősen kibővítette a harminc éve napvilágot látott első kiadáshoz képest a kötet forrás- és szakirodalmi bázisát, s emellett ötven korabeli és későbbi dokumentumot is közöl a függelékben. Ugyanakkor jogosan lehet büszke arra, hogy e bővítés és átdolgozás ellenére egyetlen korábbi alapvető megállapítását sem kellett módosítania. Külön ki kell emelnünk a kötet szép kiállítását.

A román fölkelők által 1849. január 8-án feldúlt és elpusztított Nagyenyed tragédiáját Domonkos László dolgozta fel *Nagyenyedi ördögsekér* című munkájában. Megdöbbentő és felkavaró olvasmány: azt hinné az ember, hogy a XX–XXI. századi balkáni etnikai tisztogatások valamelyikének krónikáját olvassa. Holott ami történt, egy kultúrváros felprédálása és lakóinak kiirtása, a szelídebb és kulturáltabb XIX. század Erdélyében esett meg.

A határon túli helytörténeti forráskiadványok közül ki kell emelnünk Pál-Antal Sándor *Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején* című munkáját, amely hihetetlenül gazdag anyagot tár elénk korabeli iratokból, jegyzőkönyvekből, lajstromokból. A munka rendkívül érdekes és értékes anyagot közöl a két törvényhatóság történetéről és belső viszonyairól, ugyanakkor nincsenek benne olyan világrengető újdonságok, amelyek alapján az erdélyi hadjárat történetét újra kellene írunk. Ugyanezt mondhatjuk el *Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken* című, hasonló szerkezetű kötetéről, amelyet Pál-Antal Sándor és Zepezcaner Jenő szerkesztettek, mintegy Zepezcaner Jenő 1999-ben megjelent hasonló tematikájú, de csupán a korabeli sajtóanyagra támaszkodó kötetének kiegészítéseként és folytatásaként.

Pál-Antal Sándor levéltáros-történész rendezte sajtó alá Benkő Károly (1805–1863) erdélyi helytörténész *Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben* című munkáját. A forradalom és szabadságharc időszakával ugyan mindössze tizenkét oldal foglalkozik, ám ez is rendkívül adatgazdag, hiszen a városi tanács hivatalos iratanyaga alapján készült.

A Kossuth-évfordulóra megjelent munkák között külön blokkot képeznek a Kossuth és egyes települések, illetve törvényhatóságok kapcsolatát feldolgozó munkák. Ezek közül a legnagyobb terjedelmű és a legjobban sikerült Bényei Miklós *Kossuth Lajos és Debrecen* című műve, amely egyben a szerző akadémiai doktori értekezése is volt. A kötet legnagyobb része természetesen 1848–1849 eseményeit tárgyalja, de komoly terjedelem jut a dualizmuskori, illetve huszadik századi kultusztörténetnek, sőt, a szerző közli a debreceni lapokban megjelent

Kossuthhoz intézett verseket is. Bámulatosan gazdag bibliográfia egészíti ki a munkát.

„*Fel tehát magyar népe Kecskemétnek*” címmel dolgozta fel. Kossuth Lajos és Kecskemét kapcsolatát Heltai Nándor. A munka érthető módon nagy teret szentel az 1848 őszi toborzóútnak, s Kossuth egyéb 1848–1849-es kecskeméti vonatkozású intézkedéseinek. Az irodalomtörténészek figyelmébe is ajánlható, hiszen a 32. oldalon fotómásolatban közölt Kossuth-levél Jókai kézírata.

Imponáló terjedelemben írta meg Kossuth és Szabolcs megye kapcsolatának, illetve a szabolcsi Kossuth-kultuszának a történetét Tóth Sándor *Kossuth-émlékek Szabolcsban* című kötetében. 1848–1849-cel mintegy ötven oldalon foglalkozik, itt a legérdekesebb talán Kossuth szabolcsi kormánybiztosainak felsorolása és rövid életrajza.

Kossuth Lajos és Nagyvárad kapcsolatát Fleisz János mutatja be. A kötet első fejezete Nagyvárad reformkori és 1848–1849-es történetét tárgyalja két, a második fejezet Kossuth és a város kapcsolatát mutatja be öt alfejezetben. A mű közel felét a 73 tételből álló, 1848–1944 közötti dokumentumokat közlő okmánytár teszi ki, amelyből 32 tétel 1848–1849 évi irat.

Életrajzok

A régóta hiányzó modern Petőfi-biográfia „előtanulmányaként” jelent meg Kerényi Ferenc, a Petőfi-életmű legjobb ismerője által írt népszerű összefoglaló 2002-ben. A nagy monográfia sem váratott sokáig magára: 2008-ban jelent meg az Osiris Monográfiák sorozatában. A kötetnek – amennyire megállapítható – viszonylag csekély volt a visszhangja, holott Kerényi Ferenc nemzedékek tartozását törllesztette. Ferenczi Zoltán 1896-os monográfiája óta nem született olyan, alap kutatásokon nyugvó életrajzi mű a XIX. század egyik legnagyobb költőjéről, amely az életpálya egészét feldolgozta volna. (Dienes Andrásnak a fiatal Petőfiről, illetve a szabadságharc időszakáról, valamint Fekete Sándornak szintén a fiatal Petőfiről szóló monográfiái nem pótolhatták ezt a hiányt.) Kerényi szembeszállt a mítoszokkal, jó néhány legendát eloszlatozott, s olyan munkát hozott létre, amely egyszerre szintetizálja az irodalomtörténeti és -elméleti, valamint a korszakra vonatkozó történettudományi kutatások eredményeit. Valóban pótolhatatlan vesztesége a XIX. századi magyar irodalomtörténet-írásnak, hogy Kerényi Ferenc a kötet megjelenésének évében váratlanul elhunyt.

Kedves Gyula hadtörténész-muzeológus és Ratzky Rita irodalomtörténész-muzeológus közös munkája, a *Csataterek Petőfije* a költő katonai pályafutását tekinti át az 1839–1841. évi, a 48. gyalogezredben teljesített közvétezi szolgálattól az 1848–1849-es nemzetőri és honvédtiszti

tevékenységig. Műfaját tekintve irodalmi-hadtörténeti úti-könyvnek mondhatjuk, amelyben az életrajzi tényeket és helyszíneket a katonaelményhez köthető versek és prózai szövegek elemzése kíséri. Különösen érdekesek azok a Kedves Gyulától származó szociológiai fejtegetések, amelyek arról szólnak, hogy Petőfi 1848–1849-es katonai előmenetele mennyiben tekinthető szokatlannak vagy szabályosnak. A kötetet szép és jó minőségű illusztrációs anyag egészíti ki, s különösen hasznosak az erdélyi és bánági csatahelyeket bemutató kihajtható térképmelléletek.

A Klauzál Gábor Társaság jelentette meg névadójának, Klauzál Gábornak, a Batthyány-kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi miniszterének a XX. század elején Szmollény Nándor tollából megjelent életrajzát. Ez a szolid biográfia is arra hívja fel a figyelmet, hogy az első független felelős magyar kormány minisztereinek egy részéről máig nem készült megbízható, történeti alapkutatásokon nyugvó életrajzi összefoglaló.

A Kossuth-évfordulóra jelent meg Szabad György *Kossuth irányadása* című, Kossuth politikai pályafutásának fontosabb mozzanatait, s eszmétörténeti szempontból maradandó és fontos megnyilatkozásait bemutató kötete, amely sok tekintetben 1977-ben megjelent kismonográfiájának gondolatmenetét követi, ugyanakkor a szerző, a kossuthi életpálya és életmű legjobb ismerője hasznosította az újabb szakirodalom eredményeit is.

Régi-új munka Kosáry Domokos *Kossuth Lajos a reformkorban* című, először 1946-ban napvilágot látott műve. A szerző azonban alaposan kibővítette, némileg átdolgozta, s az 1847–1848. évi rendi országgyűlés történetével is kiegészítette munkáját, amely egyike a legjobban megírt magyar történeti életrajzoknak.

Erdődy Gábor „*En csak fáklyatartó voltam*” címmel, *Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc vezető polgári államférfijának legtevékenyebb másfél évét dolgozta fel, a forráskiadványok s a korábbi és újabb szakirodalom alapján, az alcímmel ellentétben 1847. november 11-től, az utolsó rendi országgyűlés megnyitásától egészen Kossuth emigrációba vonulásáig.* (Erdődy 2002-ben egy rövid életrajzi vázlatot s az életmű néhány fontosabb darabját tartalmazó válogatást is megjelentetett Kossuthról.)

Az évforduló egyik leghasznosabb kiadványa Reznák Erzsébet *Kossuth Lajos kilencvenkét éve* című életrajzi kronológiája, amely a Ceglédi Füzetek című sorozatban jelent meg, ízléses küllemmel, remek apparátussal. Jómagam egy népszerűsítő életrajzot (*Kossuth Lajos élete és kora*) írtam ebből az alkalomból.

Horváth Árpád és Kingston Tiszai Klára egy néhány évtizede még „hivatalosan” is divatos, ma már azonban

kevésbé érdekesnek tűnő témát, Marx és Engels Kossuthról és a magyarokról alkotott nézeteit, azok forrásait, alakulását tárja fel *A számkivetés nagyjai...* című monográfiában.

Széchenyiről Oplatka András írt kitűnő, üdítő szemléletű munkát. Noha Spira György 1964-ben napvilágot látott monográfiája után nehéz tényszerűen újat írni Széchenyi 1848-as tevékenységéről, Oplatkának ez is sikerült.

A Batthyány-emlékévknek „köszönhetően” végre van egy olyan XIX. századi magyar történeti személyiség, az első független felelős miniszterelnök, akinek egész (sajnálatosan rövid) politikai pályájáról megbízható, alapkutatásokon nyugvó életrajzokkal rendelkezünk, s akinek lényegében az egész életműve nyomtatásban is hozzáférhető.

Molnár András, a Zala Megyei Levéltár igazgatója 1996-ban publikálta Batthyány reformkori életrajzát, majd 1998-ban a gróf reformkori írásait, beszédeit, leveleit. A Batthyány-évfordulóra alaposan átdolgozta és kibővítette a kismonográfiát, a dokumentumokat pedig az azóta eltelt időszakban előkerült újabb levelekkel és beszédekkel egészítette ki. 229 tételszám alatt több mint 250 dokumentumot találunk. A gróf nem volt szorgalmas levélíró, reformkori szellemi hagyatékának nagyobb része az 1839–1848 közötti rendi országgyűlések felsőtábláján elmondott beszéd. Az életrajzírás nehézségeit mutatja, hogy az 1824–1848 közötti időszakból összesen maradt annyi dokumentum Batthyánytól, mint az 1848. szeptember 17–27. közötti tíz napból.

Az életpálya 1848–1849-es szakaszát Batthyány pályafutásának legjobb ismerője, Urbán Aladár írta meg. Urbán már 1986-ban publikálta Batthyány miniszterelnöki tevékenységéről szóló monográfiáját a Nemzet és Emlékezet című sorozatban. A 200. évfordulóra megjelent munka azonban nem ennek némileg javított és bővített kiadása, hanem teljesen új alkotás. Urbán alaposan hasznosította Batthyány miniszterelnöki iratainak általa sajtó alá rendezett két vaskos kötetét, az 1986 óta megjelent munkákat, s havi bontásban ismerteti Batthyány miniszterelnöki ténykedését, lemondását, az országgyűlésre történt visszatérését, elfogatását, perét és vértanúhalálát. Mintegy a munka „melléktermékeként” új képet rajzolt a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány ténykedéséről, Lamberg 1848. szeptemberi küldetéséről, Batthyány Erdéllyel kapcsolatos ténykedéséről, a Honvédelmi Bizottmány megalakításáról. Urbán szerint Batthyány vértanúhalálának egyik oka az volt, hogy az Udvarban feltételezték, a Jellačić futárpostájában magyar kézre került iratok között ott volt a bán által Zsófia főhercegnőhöz, I. Ferenc József anyjához írott levél, s a miniszterelnök ezt ismerte is. Szintén Urbán Aladár tollából jelent meg egy rövid összefoglaló

Batthyány pályafutásáról. (*Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője*).

Az életpálya egy kevésbé ismert fejezetét, Batthyány katonai szolgálatát dolgozta fel Ács Tibor *Batthyány Lajos, a huszártiszt* című munkájában, amely a szerző egy, korábban a Hadtörténelmi Közleményekben napvilágot látott tanulmányának kibővített változata. Ács dicséretes módon az emlékévben megjelent kiadványok nagy részét is hasznosította a munka megírásakor. A kötetből kiderül, hogy Batthyány ötéves katonai szolgálatának egyötödét különböző jogcímek alapján szabadságon töltötte. Minősítései alapján kimondottan gyenge katonai szakmai kvalitásokkal rendelkezett. 1830-ig e tekintetben némi fejlődést mutatott, de 1831. évi kilépésével így sem egy potenciális Simonyi óbester veszített vele a cs. kir. hadsereg. Ugyanakkor az olvasónak néha az az érzése, hogy a szerző a kötet minél tekintélyesebb tétele érdekében túlzott részletességgel idézett olyan szövegeket, többnyire szabályzatokat, amelyeknek csak áttételesen van köztük Batthyány katonai pályájához. A nyomdai kivitelezést, különösen az illusztrációs anyag minőségét komoly kifogások érhetik.

A Pannonica Kiadó Fekete-Fehér sorozatában látott napvilágot az első és a második magyar miniszterelnök, Batthyány Lajos, illetve Szemere Bertalan párhuzamos életrajza; az előbbi Erdődy Gábor, az utóbbi e sorok írója tollából.

Losonci Miklós a főrendi ellenzék egyik vezetőjéről, 1848–1849-ben a magyar kormányzat félhivatalos párizsi diplomáciai megbízottjáról, Teleki László grófról írt rövid pályaképet. Teleki is a XIX. századi magyar történelem meghatározó alakjai közé tartozik, ennek ellenére róla sincs megbízható életrajzunk; s ami még fájdalmasabb, több száz darabra rúgó levelezését sem gyűjtötte össze még senki.

Fleisz János *Egy tollvonás volt a bűne* címmel Szacsvey Imrének, az első népképviselői országgyűlés vértanú jegyzőjének állított emléket monográfiájával. A több mint négyszáz oldalas monográfia első négy fejezete foglalkozik Szacsvey pályafutásával és vértanúhalálával, külön fejezet tárgyalja irodalmi munkásságát, utóéletét és kultuszát, a függelék pedig igen tekintélyes válogatást közöl beszédeiből, leveleiből, szépirodalmi műveiből. E kötet „előtanulmányaként” látott napvilágot a szerző *Egy szobor száz esztendeje* című, a nagyváradi Szacsveyszobor történetét bemutató kötete.

Az utolsó rendi országgyűlésen Bereg megye követeként vált nevezetessé Lónyay Menyhért, aki 1848–1849-ben képviselő, majd a Szemere-kormány időszakában pénzügyminisztériumi al-államtitkár is volt s a szabadságharc leverése után emigrált. Politikai pályája 1867 után

ívelt fel, 1867 után volt magyar, majd közös pénzügyminiszter, magyar miniszterelnök, a Magyar Tudományos Akadémia elnöke. Noha politikai pályájának megítélése meglehetősen ellentmondásos, a tudomány képviselői nem lehetnek neki eléggé hálásak azért, ahogyan a Széchenyi-hagyatékot megszerezte az Akadémia számára. Életrajzát a korszak kitűnő ismerője, Cieger András írta meg.

Poszthumusz munkaként jelent meg Habermann Gusztávnak Rengey-Aigner Ferdinándról, Szeged 1848–49-es képviselőjéről és koráról szóló több mint 1000 oldalas monográfiája. A szerző 1977-ben fejezte be kéziratát, amit némileg túlírtnak érzünk. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy a kézirat lezárásáig megjelent történeti munkák jelentős részét – szaktörténeszeket megszegyenítő módon – ismerte és használta.

Puskás Péter Boronkay Lajosnak, Hont megye 1849. évi kormánybiztosának életrajzát s általában a megye 1848–1849-es történetét dolgozta fel. Így a kötetben olvashatunk a megye vértanújáról, Fekete Imréről, valamint az itteni hadieseményekről is.

Péntek László immáron második kiadást megért munkája Vasvári Pálnak, a márciusi ifjak vezéralakjának élettörténetét dolgozza fel, *Bölcsőtől a csatáig* alcímmel. Különösen nagy terjedelemben foglalkozik Vasvári hős halálával s Vasvári máig élő kultuszával. Tekintettel a második kiadásra, az újabb szakirodalom hasznosítása és beépítése is indokolt lett volna.

Egyed Ákos *1848 erdélyi magyar vezéralakjai* című munkája tizenhét erdélyi politikus, katona és egyéb közéleti szereplő, Berde Mózes, Berzenczey László, id. és ifj. Bethlen János, Bíró Sándor, Fábián Dániel, Gábor Áron, Gál Sándor, Kemény Dénes és Zsigmond, Mikó Imre, Mikó Mihály, Pálffy János, id. Szász Károly, Teleki Domos és József, ifj. Wesselényi Miklós pályafutásáról nyújt rövid áttekintést. Az életrajzokat 21 tételből álló okmánytár egészíti ki, amelynek első darabja az erdélyi liberálisoknak a magyar országgyűléshez intézett 1848. március 19-i emlékirata, az utolsó pedig Gábor Áron 1849. május 12-én Debrecenben kelt levele Turóczi Mózeshez.

Szintén Egyed Ákos dolgozta fel „Erdély Széchenyiének”, az Erdély politika- és művelődéstörténetében egyaránt fontos szerepet játszó Mikó Imre grófnak a pályáját. Mikó 1848-ban Erdély főkincstárnoka volt, de 1848 júniusában komoly formában felvetődött az is, hogy őt neveznék ki Erdély kancellárjává. Elnökként ott volt az agyagfalvi székesi nemzeti gyűlésen is, majd 1848 november–decemberében több társával együtt egy az erdélyi helyzetet megvilágító memorandumot fogalmazott meg az uralkodóhoz. Ennek december végi kézbesítése után Olmützben visszatartották, s csak 1849 októberében térhetett haza. Bízvást mond-

hatjuk, ezután kezdődött Mikó pályájának legfontosabb fejezete: a történeti emlékezet ápolása területén kevesen tettek nála többet ezekben az évtizedekben.

A sajnós csupán két kötetet megért *Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból* című sorozat egyik kötete Fónagy Zoltán tollából Széchenyi, Dobszay Tamásból Kossuth pályaképét tartalmazza. Jól megírt, érhetően elsősorban népszerűsítő igényű portrévázlatokat kapunk, de Fónagy részében igen érdekesek a nemes gróf családi örökségéről, civilizatórikus tevékenységéről írottak, Dobszaynál pedig különösen Kossuth 1841–1847 közötti publicisztikai tevékenységének elemzése sikerült jól.

Miskolczy Ambrus Horn Edéről (Einhorn Ignácra), a magyar–zsidó nemzeti identitástudat egyik megalapozójáról írt szép és elegáns monográfiát. Horn a reformer zsidó értelmiséghez tartozott, 1848-ban komoly publicisztikai tevékenységet fejtett ki, 1849-ben ő volt a honvédsereg első és egyetlen tábori rabbija. Az emigrációban életrajzot írt Kossuthról, pamfletet Görgei ellen, s alaposan kivette a részét a kossuthianus emigráció publicisztikai tevékenységéből.

Debreczeni Mártonról, a szabadságharc pénzügyminisztériumának egyik hivatalnokáról Sipos Gábor szerkesztésében, az Erdélyi Tudományos Füzetek sorozatában jelent meg egy hasznos kötet, amely Debreczeni hivatali működésének néhány darabját is közreadja.

Nem Magyarországon politizált, de magyarországi születésű zsidó fiatalemberként került Bécsbe az orvosi egyetemre Adolf Fischhof, aki 1848. március 13-án kulcsszerepet játszott a bécsi forradalomban, majd hónapokig az ottani Községi Bizottmány elnöke, később az osztrák Birodalmi Gyűlés képviselője volt. Pályaképét Fenyő István foglalta össze egy kismonográfiában. (Remélhetőleg előbb-utóbb német nyelvű kiadása is lesz.)

A Magyar Nemzet nevezetes főszerkesztőjének, Pethő Sándornak Görgei Artúrról írott, 1930-ban megjelent életrajzát a *Studia Militaria Hungarica* sorozat 2. darabjaként az Attraktor Kiadó adta ki újra. A kötet arról is nevezetes, hogy a hadműveleteket Julier Ferenc, a kitűnő katonai szakíró írta le (Pethő tisztában volt a saját képességei határaival). Az életrajz szépirodalmi igényességgel megírt munka, ugyanakkor sajnálatos, hogy a kötetet nem egészíti ki olyan elő- vagy utószó, amely az elmúlt nyolcvan év kutatási eredményeiről (s a kötetben található ténybeli tévedésekről) tájékoztatná az olvasót. (Mint megtudtam, a sorozatszerkesztő maga is utólag értesült a kötet megjelenéséről.)

Görgei pályafutásának néhány vitatott kérdéséről szól Pintér István *Görgei szerepe a téli hadjáratban és a kápolnai csatában* című tanulmánygyűjteménye. Arra keresi a választ, mi volt Görgei felvidéki hadjáratának célja, ki a felelős a Schlik-hadtest 1849. februári elszalasztásáért, illetve hogy terheli-e felelősség Görgeit a kápolnai csatavesztésért.

Ócsai Antal *Görgey Arthur nyomában* című munkája afféle hadtörténeti útikönyv: Görgei 1848–1849. évi pályafutásának főbb helyszíneit s a hozzájuk kapcsolódó eseményeket mutatja be. Igen jó minőségű fotók, jól összeválogatott idézetek, az események jó stílusú összefoglalása jellemzi a kötetet. A képek közül talán csak az V. kerületi Akadémia utca 1. számú palota, a volt István főherceg, majd Emmerling-szálloda fényképét hiányolhatjuk, ahol 1849. január 2-án a főváros feladásáról és a honvédsereg összpontosításáról döntő haditanács összeült.

A szabadságharc méltatlanul keveset emlegetett tábornokának, Vetter Antalnak s oldalági rokonának, a Vetterből magyarosított Vattay Antalnak az élettörténetét egy „profi” katona, a századik életévét nemrég betöltött Nagy Kálmán huszárezredes írta meg. A kötet nagyobb része Vattay pályaképét adja, a jeles negyvennyolcas rokonnak – az utolsó győztes 1849-es hadjárat vezetőjének – a terjedelem alig egyötöde jutott.

Spira György a péterváradai, majd budai főhadparancsnokként ténykedő Hrabovszky János báró, altábornagy 1848. évi tevékenységének, illetve az ellene lefolytatott haditörvényszéki eljárásnak a történetét írta meg *Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig* című kismonográfiájában. A gazdag hazai, bécsi és zágrábi anyagon alapuló munka különösen az 1848. május–szeptember közötti hónapok történetét illetően tartalmaz rengeteg új adatot. Megjegyzendő, az olvasónak néha az az érzése, hogy Hrabovszky és Jellačić párhuzamos életrajzát olvassa.

A *Kecskeméti a szabadságharcban* című könyvsorozat IV. köteteként jelent meg Gáspár András honvédtábornokról írott életrajzi összefoglalóm, amelyet 127 Gáspártól származó dokumentum közlése egészít ki.

A történeti köztudatból szinte teljesen kiesett a Szabolcs megyei Kemecse szülötte, Répásy Mihály, a szabadságharc egyetlen olyan tábornoka, aki még a küzdelem alatt „ágyban, párnák közt” hunyt el Szegeden. 2007-ben exhumálták földi maradványait, s ünnepélyes körülmények között temették újra szülővárosában. Ebből az alkalomból Kedves Gyula írt róla rövid életrajzi összefoglalót.

Fleisz János *A leghazafiasabb érzelmű tábornok* címmel Nagysándor Józsefnek, az aradi vértanúk egyikének életrajzát írta. Az életrajz nagy része – érthető módon – a forradalom és szabadságharc alatti ténykedését, illetve vértanúhalálát tárgyalja. Ezt egészíti ki a kötet közel felét kitevő okmánytár, amely nagyrészt már közölt dokumentumokból áll.

Dobos Gyula a szabadságharcban nevezetes szerepet játszó tolnai Perczel-családról írt monográfiát, amelyben külön fejezetet szentelt a família két legnevezetesebb honvédtisztjének, Perczel Mór tábornoknak, illetve testvérének, Perczel Miklós honvédezredesnek.

A Magyar Országos Levéltár 1848–1849-es anyagának referense, Németh György írta meg a háromszéki harcokban és az ottani önvédelmi harc megszervezésében kulcsszerepet játszó Gál Sándor honvédezredes 1848–1849-es tevékenységének krónikáját. Gált a korábbi szakirodalom – egy 1849. július 29-én Szegeden kelt, Kossuth által saját kezűleg írott kinevezési okirat alapján – tábornoknak (az utolsóként kinevezett tábornoknak) tekintette. Németh igen alapos elemzéssel bebizonyítja, hogy Gál tábornoki kinevezését Kossuth utólag, 1852-ben írta meg, akkor, amikor Gált nevezte ki törökországi ügyvivőjéül. A kötetet Gál 1848–1849. évi tevékenységének összesen hetvenöt dokumentuma egészíti ki.

„A haza minden előtt” címmel jelent meg a bátrak bátráról, a tápióbicskei és váci ütközetek hősről, Földváry Károly ezredesről a nevét viselő váci általános iskola kiadásában egy szép kiállítás emlékkönyv, amelyet Veres Enikő írt és szerkesztett. A kötet nem csupán Földvárynak, hanem a két váci ütközetnek is emléket állít, s közli ikonográfiájuk néhány korábban nem látott darabját is.

Az alakulattörténetek között már említettük Kedves Gyulának a 48. szabolcsi honvédzászlóaljról szóló monográfiáját. Az alakulat egyik, talán legvitézesebb parancsnokról, Rakovszky Samu honvéd ezredesről Tóth Sándor írt rövid életrajzi összefoglalót.

Dinyés László szobrász- és festőművész írt remek életrajzi összefoglalót a Csehországból hazaszökött Nádor-huszárok egyik vezetőjéről, a szabadságharcban őrnagyi rangig emelkedő Virágh Gedeonról. Virágh végigharcolta a téli, a tavaszi és a nyári hadjáratot, a vereség után halálra, majd várfogságra ítélték, s ő szabadult utolsóként Aradról. A szerző a szép kiállítású kötet megjelenése után négy évvel egy önálló füzetet is szentelt Virágh életrajzának.

Párhuzamos életrajznak tekinthető a Grisza Ágost honvéd százados, később poroszországi magyar légiós őrnagy és felesége, Debreczeny Zsuzsanna életpályáját bemutató, Jakus Lajos által írott kötet, *Az 1848–49-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete*. Grisza előbb a szombathelyi 7. honvédzászlóaljban, majd a Hunyadi-szabadcsapat gyalogságánál, végül a 49. honvédzászlóaljban szolgált. Komáromi kapitulánsként külföldre került; megfordult Angliában, Amerikában, majd Franciaországban telepedett le. 1868-ban tért haza. A szerző jelentős kéziratos anyagot hasznosított, így Grisza naplóit és családi levelezését. Ezek adják a munka igazi értékét, amelyet nehéz szabályos életrajzként olvasni; a Szerző időről-időre megszakítja a kronológiát, s hosszan idéz a témához csak mellékesen kapcsolódó forrásokat.

Szintén párhuzamos életrajz T. Ágoston László *Lenkey huszárok* című munkája, amely a Petőfi által is megénekelte Lenkey János tábornoknak (az első huszárszökés hőse) s testvérének, Lenkey Károly ezredesnek állít emléket. A kötet részint ez utóbbi emlékiratain, részint a korabeli, kiadott és kiadatlan dokumentumokon alapul. Ugyanakkor joggal hiányolhatjuk a Lenkey Jánosról szóló szakirodalmi feldolgozásokat (Urbán Aladár, Merényi-Metzger Gábor tanulmányai, mindkettő a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg) használatát.

Végh Ferenc *Párbaj a csatatéren. Egy Jókai-hős nyomában* című kötetében a csiliznyáradai születésű Sebő Alajos honvéd alezredes életét s legnevezetesebb haditettét, az április 4-i tápióbicskei ütközetben Hermann Riedesel zu Eschenbach őrnaggyal vívott párviadalát dolgozta fel. A párbajt Than Mór festményen örökítette meg, Jókai pedig áthelyezte azt az isaszegi Királyerdőbe, s Sebő alakjáról Baradlay Richárdot, Riedeseléről Palwitz Ottót mintázta meg.

Kazinczy István Tüköry Lajosról, a magyar honvédsereg 55. honvédzászlóaljának főhadnagyáról, a török hadsereg őrnagyáról, az olasz egységmozgalomban, Garibaldi szicíliai expedíciójában Palermo bevételénél halálos sebesülést kapott ezredeséről írt szép életrajzi munkát. A komoly könyvészeti és levéltári kutatásokon alapuló, szépen illusztrált kötet példaként állhat minden helytörténész (és minden település) előtt. Az életrajz egyes állításai nyilván kiigazíthatók (pl. Tüköry – mint ezt Kiss József kiadott leveleiből tudjuk – nem vett részt Bem 1848. december–1849. januári hadműveleteiben, mert a Zaránd megyéből Bem segítségére küldött csapatokkal csak 1849. február elején, Dévánál csatlakozott a fővezér által vezetett oszlophoz), de mindez semmit sem von le a szerző érdemeiből.

A szabadságharcban Pest megye pilisi járásának főszolgabírájaként részt vevő s ezért súlyos börtönbüntetésre ítélt Ács Károly élettörténetét Krizsán László dolgozta fel *A szabadság balladája* című kismonográfiájában, amely a Pest Megyei Levéltári Füzetek 29. köteteként jelent meg. Ács annak az értelmiségi-tisztviselői rétegnek a tipikus képviselője, amely működtette az önálló magyar államot.

Vegyes műfajú kiadványok

Két tanulmányt és egy hetvenhét tételből álló okmánytárat tartalmaz a Vadász Sándor által szerkesztett, *Az 1849-es cári intervenció Magyarországon* című kötet. Noha a téma rendkívül fontos, s az olvasó joggal kíváncsi az orosz levéltárak ide vonatkozó levéltári anyagára, a kötet ezt a kíváncsiságot alig elégíti

ki. Két, történeti pontatlanságoktól hemzsegő, időnként hajmeresztő állításokat és feltételezéseket megfogalmazó bevezető tanulmány (Vadász Sándor és Józsa Antal munkái) után az okmánytár is komoly csalódást okoz, ugyanis mintegy fele korábban már közölt dokumentumok pontatlan fordítása csupán. Sajnálatos, hogy szakmabéliek ilyen minősíthetetlen munkát adtak ki a kezükből.

Egyszerre tanulmány és forrásgyűjtemény a Gazda István által sajtó alá rendezett, *Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvéddorvosai* című kétkötetes kiadvány. Korábban megjelent tanulmányok kivonatos vagy teljes közlései váltakoznak hírlapi cikkekkel, 1848–1849-es iratokkal, tematikus csoportosításban. Nem haszontalan, de igen kaotikus szerkezetű kiadvány, folyamatos oldalszámozással. Szokatlan megoldás, hogy a mindkét kötet (egybeszámozott) jegyzetei a 2. kötet végén találhatók. Arra pedig tippünk sem nagyon van, hogyan került a *Görgei álma* című rémkép mindkét kötet címlapjára. Reménykedjünk, hogy előbb-utóbb szabályos okmánytárat is kézbe vehetünk a szabadságharc egyik „sikerágazatáról”, a honvédsereg egészségügyi ellátásáról.

Kézikönyvnek indul, de lényegében besorolhatatlan műfajú H. Szabó Lajos *Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc időrendi táblázata 1848–1849* című munkája. Az olvasó egyrészt örömmel látja, hogy a munka – címével ellentétben – 1821-től tartalmazza Magyarország történeti kronológiáját; kevésbé örül viszont, ha észreveszi, hogy mindez nem más, mint a *Magyarország történeti kronológiája. A kezdetektől 1970-ig* (főszerk. Benda Kálmán) II–III. kötetei vonatkozó részeinek egyszerű átemelése – ide értve az azokban található vaskos ténybeli hibákat is. A kötet további része kaotikus összeállítás érdekes történetekből, negyvennyolcas versekből. E sorok írója örömmel fedezte fel egyik saját szövegét is a korona 1848–49-es történetéről – a lelőhely megjelölése nélkül.

Szépirodalmi és történeti ismeretterjesztő szövegeket egyaránt tartalmaz a Hajdrik József által szerkesztett *Gyöngyös koszorú Kossuth szíve fölé* című, kissé kaotikus antológia, amely Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára jelent meg. Szakmai szempontból Legányi Marianna Kossuth magyaróvári tartózkodását bemutató tanulmánya emelhető ki.

Hasonló jellegű a *Csillagok csillaga 1848–49* című kötet, amely a szerkesztő Varga László és íróvendégei tanulmányait, szépirodalmi írásait tartalmazza. Némileg zavaros szerkezete ellenére igazi kincseket rejt, pl. a 165–167. oldalon egy ismeretlen 1848. októberi Kossuth-levél fotómásolatát olvashatjuk.

Kultusz történet, utóélet

Ujj János kötete az Arad megyei 1848–1849-es, I. és II. világháborús, egyházi és személyi emlékhelyek és emlékművek teljes körűnek szánt, fényképekkel illusztrált katalógusa, a történetükre vonatkozó irodalom feltüntetésével.

„*Hol sírjaink domborulnak*” címmel az 1848–49-es forradalom és szabadságharc emlékhelyeit mutatja be a mai Szlovákia területén Görföl Jenő és Kovács László szép kiállítású munkája, amely közli az egyes emlékhelyek fotóit is. Kovács László tanulmánya a korszak pozsonyi eseményeit, Limpár Péteré a felvidéki hadieseményeket, Varga Lászlóé pedig a felvidéki honvédegyletek működését tárgyalja.

A hely- és kultusz történet közül inkább az utóbbihoz sorolható Puntigán József *1848 losonci emléke(zése)i* című kötete. Losonc két dologról vált nevezetessé 1849-ben: a Beniczky Lajos őrnagy különítménye által végrehajtott sikeres március 24-i rajtaütésről, valamint a városnak az oroszok által történt 1849. augusztus 7–9. közötti feldúlásáról és elpusztításáról. A kötet bemutatja a város 1848–49-es emlékhelyeit, az 1850–2003 közötti losonci március 15-i ünnepségeket, illetve hosszabb tanulmányt közöl Kossuth és Losonc viszonyáról, a losonci Kossuth-szobor történetéről.

Az aradi vértanúk emlékműve, az aradi Szabadság-szobor újrafelállításának emlékére jelent meg a *Kiszabadítottuk. A Szabadság-szobor története* című munka, igen szép fotóanyaggal, a szobor újrafelállítását kezdeményező és támogató szervezetek és magánszemélyek névsorával – emellett viszonylag csekély információs értékkel. A szobor történetét összefoglaló bevezető tanulmánynak nincs szerzője, ami talán jobb is, hiszen a kivégzettek kapcsán még mindig 13 tábornokot említ, holott Lázár Vilmos csak (al)ezredes volt; s ami szomorúbb, a tizenhármak közül háromnak a nevét nem sikerült jól leírni; az életrajzi vázlatokban lévő pontatlanságokról már nem is beszélve.

A kötél által kivégzett kilenc aradi vértanú tábornok sírjainak 1934. évi megtalálásáról és feltárásáról Pataky Sándor által készített feljegyzéseket Pávai Gyula rendezte sajtó alá. Pataky szerint a sírok feltárását nem a kellő gondossággal végezték, s valószínűleg maradtak még csontmaradványok a kivégzés helyszínén. Egy általa beszerzett tanúvallomásból pedig az is kiderül, hogy az október 25-én föbe lőtt Kazinczy Lajos földi maradványait még az I. világháború idején kiemelték a sáncárokból, s a várban működő fogolytábor irodája felett, a kazamatát fedő földrétegben temették újra.

Kossuthnak a magyar néphagyományban elfoglalt helyét mutatja be a kiváló néprajztudós, Lukács László kismonográfiája. Külön fejezet szól a „visszatérő hős” alakjáról, a Kossuthról és Kövy Sándor professzorrról szóló

anekdotákról, a népdalok és az elbeszélő hagyomány Kossuth-képről, a Kossuth-kultusz megnyilvánulási formáiról. Szintén Lukács a szerzője *Az 1848-as mári csata emlékei* című, a Dunántúlon vívott utolsó negyvennyolcas ütközet népi emlékezetét tárgyaló kiadványnak.

A bűnbaktól a realista lényeglátóig címmel az 1849–2002 közötti magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képeit elemzi a Dénes Iván Zoltán által szerkesztett tanulmánykötet, amely egyben az Eszmetörténet Könyvtár című sorozat első része is. A tanulmányok „az érzelmi-radikális politikusról” Kemény Zsigmond, Asbóth János és Szekfű Gyula, a „sikeres kisnemes-politikusról” Mályusz Elemér, a „közneemesi felkelőről” Szabó Ervin, „a következetlen forradalmárról” Révai József által alkotott képet elemzik. Külön tanulmány foglalkozik Molnár Erik nemzet- és függetlenségi hagyomány értelmezésével (noha Molnár nagy ívben került 1848–49-et és Kossuthot), illetve az 1943/1946–2002 közötti időszak tudományos műveinek Kossuth-képeivel, összesen hat (!) kiválasztott mű (Kosáry Domokos, Hajnal István, Barta István, Varga János, Urbán Aladár, Szabad György munkái) alapján. A kötet összegző tanulmánya Dénes Iván Zoltán munkája. Míg a Széchenyi-ábrázolás tendenciáiról közel fél évszázada már jelent meg monográfia Varga Zoltán tollából, s Kosáry Domokos 1936-ban, majd 1994-ben a Görgei-kérdésről írt monográfiát, a Kossuth-ábrázolásokról eddig nem készült ilyen jellegű összefoglaló, s némi sajnálkozással kell megállapítanunk, hogy ez a mű is csupán előmunkát egy ilyen historiográfiai szintézishez. Egyrészt roppant egyoldalú, hiszen olyan munkák maradtak ki az elemzésből, mint pl. Szemere Bertalan vagy Horn Ede jellemrajzai, a teljes függetlenségi történetírói hagyomány (Irányi Dániel, Horváth Mihály, s a leíró szakaszt képviselő Áldor Imre, Gracza György, Hentaller Lajos). Kimaradtak a két világháború közötti azon munkák, amelyek nem tekinthetők sem szekfűianusnak, sem „mályusziánusnak” (Steier Lajos, Thim József, Hajnal István, Jánossy Dénes, Deák Imre). A marxista történetírásból talán megért volna egy önálló tanulmányt Spira György munkássága, vagy az 1960-as években Kossuth emigrációs politikája kapcsán kirobbant Szabad–Kosáry és Szabad–Lukács (Lajos) vita. És igen differenciálatlanra sikeredett az utóbbi húsz év historiográfiájának summarizálása is, hiszen az egyazon lábjegyzetben felsorolt művek és szerzők Kossuth-képe néha igen jelentős mértékben eltér egymásától.

E kérdésekkel is foglalkozik Miskolczi Ambrus *A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történetészvita anatómiája* című munkájának egyik tanulmánya. A kötet címadó feje-

zete pedig arra keresi a választ, hogy az 1820–1830-as évek reformmozgalma folytatása volt-e (és mennyire) a felvilágosodás és a nemzeti ébredés korában megindult progresszív folyamatoknak, avagy a magyar jakobinus mozgalom bukása után teljesen új utakat kellett keresni.

Az elmúlt évtizedek kultúrbotrányai között joggal tarthat számot dobogós helyezésre a szibériai Petőfi-legenda kapcsán kialakult hisztéria. Azaz, az a minden tudományosságot nélkülöző szélhámoskodás, ahogy néhány önjelelt megpróbálta elhíttetni a közvéleménnyel, hogy Petőfi Szibériába hurcolását tanúsító dokumentumokat találtak; majd pedig, miután kiderült, hogy nem, azt, hogy a költő csontvázát találták meg Barguzinban. *Csalóka lidércfény nyomában* című kötetében „a szibériai Petőfi-kutatás csődjét” dolgozta fel Kovács László az újrainduló Irodalomtörténeti Könyvtár nyitó darabjaként. A munka rámutat arra, hogy a különböző szibériai Petőfi-legendák terjesztői általában rosszindulatú és inkorrekt dilettánsok voltak, akiknek a verziói kölcsönösen kizárják egymást; s hogy jelenkori utódaik korrektsége és szakszerűsége méltó volt a nagy elődökhöz.

Ádám Ferenc *48 emlékezete Rákospalotán* című kötetében komplex képet ad a ma a XV. kerülethez tartozó, egykor önálló település 1848–49-es hagyományairól. Röviden ismerteti a településen történeteket, felsorolja a rákospalotai honvédeket, a Rákospalotához valamilyen módon kötődő nevesebb negyvennyolcas szereplőket. Külön fejezet foglalkozik a helyi Kossuth-kultusszal, illetve a helyi március 15-i ünnepek történetével.

Katalógusok, repertóriumok, bibliográfiák

Kalavszky Györgyi az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjei 1849–1867 fényképeinek katalógusát tette közzé három nyelven (magyarul, olaszul és németül) megjelent gyönyörű képes albumában, *Emigrációban a szabadságért* címmel. Összesen 273 egyéni és csoportképet közöl. Minden esetben megadja az ábrázolt személy(ek) életrajzi adatait, a felvétel idejét, helyét, lelőhelyét, leltári és negatív-számát, méretét, a fényképész nevét, illetve közli a fényképen olvasható feljegyzéseket, dedikációkat.

Szépségénél és hasznosságánál fogva szintén az élre kívánczik Cs. Lengyel Beatrix *Olaszhoni emlék – Ricordo dall'Italia. Az itáliai magyar emigráció fényképeinek katalógusa* című, szemet gyönyörködtető munkája, amely az itáliai magyar emigránsokról fellelhető valamennyi fotó reprodukcióját, leírását tartalmazza, a több példányban fennmaradt fotók esetén pedig valamennyi példány lelőhelyét megadja. Az előszóban a szerző „kirakós játéknak” nevezi munkáját, mondván, hogy valamennyi újabb előke-

rülő fényképpel az album kiegészíthető. Ez itt a reklám helye: akinek ilyen fénykép van a birtokában, nézze meg ezt a katalógust, benne van-e; ha pedig nincs, sürgősen keresse a szerzőt a Magyar Nemzeti Múzeumban.

Az első kiegészítés már meg is született. Máday Norbert gyűjtő neve alatt jelent meg a poroszországi légi-onisták 70, a közreadó birtokában lévő fényképét publikáló kötet *Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben szabad emberként...”* című kötet.

Saját fegyver- és felszerelési tárgygyűjteményének bővített és javított katalógusát tette közzé kilenc évvel az első, névtelenül megjelent kiadás után Máday Norbert kecskeméti magángyűjtő *Fegyverrel a hazáért* címmel. A tárgyfotókat szakszerű leírások kísérik, a kötetet grafikus illusztrációk egészítik ki.

Kimondottan csak 1848–1849-es vonatkozású tárgyai-ból, kézírataiból, nyomtatványából, köteteiből válogatott Máday *Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év–160 tárgy* című munkájában. Az egyes anyagcsoportokat részint a korszak, részint az adott tárgyak szakértői látták el bevezető tanulmánnyal.

A kecskeméti Katona József Múzeumban Dobák Gézával közösen rendezett *Kossuth és kortársai* című kiállításunk katalógusa 26 irat szövegét és 8 irat fényképmásolatát közli; többek között Deák Ferenc jelenleg ismert utolsó levelének szövegét is.

Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében címmel a Magyar Országos Levéltárban rendezett kiállítás katalógusában Tofik Muszlimovics Iszlamov és jómagam tanulmányai mellett négy tematikus egységben olvashatjuk a kiállított iratok regesztáit, illetve a képek és térképek leírásait.

A Budapesti Történeti Múzeum (BTM) és a Hadtörténeti Intézet és Múzeum Batthyány-kiállításainak anyagát adja közre a *Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező* című, Basics Beatrix és B. Varga Judit által szerkesztett, szemet gyönyörködtető kiállítási katalógus. Külön kiemelendők a BTM képzőművészeti gyűjteményének korábban a nagyközönség és a szakma által sem ismert, eddig publikálatlan darabjai. A kötet bevezető tanulmányait Urbán Aladár, Gergely András, Basics Beatrix, B. Nagy Anikó, Perényi Roland és Kedves Gyula írták.

A Batthyány-évfordulóra jelent meg Horváthné Kupi Ildikó összeállításában Batthyány Lajos válogatott életrajzi bibliográfiája. Erről óhatatlanul eszünkbe jut, hogy több nekifeszülés ellenére máig nem rendelkezünk hasonló munkával Kossuthról.

„Ilyen tavasz csak egy volt életemben” címmel a Budapesti Történeti Múzeum, a Magyar Nemzeti Múzeum, valamint a debreceni Déry, a békéscsabai Munkácsy

Mihály, a szolnoki Damjanich János, a kiskunfélegyházi Kiskun, és a székesfehérvári Szent István Király Múzeum rendezett időszaki 1848–49-es kiállítást a tavaszi hadjárat emlékére. A kiállításokról összesen három katalógus (Budapest; Debrecen–Békéscsaba; Szolnok – Kiskunfélegyháza–Székesfehérvár) jelent meg. Az elsőben a tárgyleírások, illetve az egyes anyagcsoportokat ismertető tanulmányok mellett a tavaszi hadjárat krónikája, illetve a nagyszebeni vagy erdélyi körkép keletkezés-története olvasható. A szolnok–kiskunfélegyháza–székesfehérvári kötetben az adott települések 1848–1849-es krónikáját olvashatjuk, a debrecen–békéscsabai kötetben pedig csupán Debrecen tárgyalatik. Az utóbbi két kötet inkább illusztrált album, mint katalógus, ugyanis az egyes tárgyokról nincs szabályos leírás.

Szépirodalom

Eötvös Károly 1848–1849-es tárgyu elbeszéléseit és – nem mindig pontos – visszaemlékezéseit *A nagy év apró emlékei* címmel a veszprémi Vitis Aureus Kiadó adta közre. Eötvös megjelenítő ereje szinte Jókaiéval vetekszik, s külön erénye, hogy a szabadságharc olyan hőseiről közöl portrékat, akikről jószerivel egyedül ő írt.

A két világháború közötti időszak népszerű szerzőjének, Somogyváry Gyulának a negyvennyolcas trilógiáját, pontosabban tetralógiáját az Auktor Kiadó jelentette meg az elmúlt években. *A pirossapkás kislány* 1848 tavaszáig, *A hadtest hű marad* a schwechati csatáig, *a Katonacsillag megfordul* a branyiszközi áttörésig mutatja be a forradalom és szabadságharc, azon belül a fő hadszíntér eseményeit. E kötetek első kiadása az 1940-es évek elején jelent meg. A családi hagyatékból azonban előkerült a folytatás, *A tűz-oszlop*, amely 1849. február 11. és április 26. közötti hadieseményeket mutatja be.

Plágium

Tudjuk, hogy manapság semmi sem szent, s hogy időnként más neve alatt találkozunk saját szellemi termékünkkel. Ám úgy tűnik, a szemtelenségnek nincsenek határai. Mező István *A szabadságharc Bács-Kiskun megyei parancsnokai 1848/49* című köteté úgy született, hogy a szerző (?) kiírta Bona Gábor 1848–1849-es tiszti életrajzi adataiból a jelenlegi Bács-Kiskun megye területén született tisztek életrajzi adatait, s azt változatlan formában, jegyzetek nélkül közreadta. A kötetnek nincs lektora, ezen nem csodálkozom. De hogy a megyei önkormányzat miért támogatott egy ilyen munkát, azt már végképp nem értem.

Bibliográfia

- V. és VI. Honvéd Emléknep Makón. A szabadságharc 150. évfordulója 1998–1999. Szerk. Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetek 95. Makó, 2000.
- 1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából (Forráskiadvány). Szerkesztették: Lakatos Andor és Sarnyai Csaba Máté. A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 1. Kalocsa, 2001.
- Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Udvarhelyszéken. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli Pál-Antal Sándor és Zepeczaner Jenő. Múzeumi Füzetek 24. Haáz Rezső Kulturális Egyesület. Székelyudvarhely, 2005.
- Ádám Ferenc: 48 emlékezete Rákospalotán. Budapest Főváros XV. kerület Rákospalota, Pestújhely, Újpalota Önkormányzata. Rákospalota, 2002.
- Ács Tibor: Batthyány Lajos, a huszártiszt. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – Line Design. Budapest, 2008.
- Ács Tibor: Hadi tanfolyam a bölcsészeti karon és a pesti egyetemi légió (1848–1849). Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem Történetéből 22. Eötvös Loránd Tudományegyetem Levéltára. Bp., 2001.
- Ács Tibor: Haza, hadügy, hadtudomány. Hadtörténeti és tudománytörténeti írások. Honvédelmi Minisztérium Oktatási és Tudományszervező Főosztály. Bp., 2001.
- Ács Tibor: A Magyar Hadi Főtanoda 1848–1849. évi története. Fejezetek a Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem történetéből. I. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem. Bp., 2000.
- Ács Tibor: A reformkor hadikultúrájáról. A magyar hadügy és tudomány kérdéseiről. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 48. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 2005.
- Adriányi Gábor: A Bach-korszak egyházpolitikája 1849–1859. Kairosz Kiadó, 2009.
- Állam és egyház a polgári átalakulás korában Magyarországon 1848–1918. Szerk. Sarnyai Csaba Máté. METEM Könyvek 29. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2001.
- Az 1848–1849. évi forradalom és szabadságharc orosz levéltári források tükrében. Kiállítási katalógus. – Vengerszkaja revoljucija i oszvoibogytelnaja borba 1848–49. gg. v. rosszizszkih dokumentah. Katalog k vizstavke. Szerk. Gecsényi Lajos és Vlagyimir Petrovics Kozlov. Magyar Országos Levéltár. Bp. – Moszkva, 2002.
- Az 1848–49-es szabadságharc egészségügye és honvédervosai. Sajtó alá rendezte Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 14. Magyar Tudománytörténeti Intézet – Semmelweis Orvostörténeti Múzeum, Könyvtár és Levéltár. Piliscsaba – Bp., 2000. I–II. k.
- Az 1849-es cári intervenció Magyarországon. Szerk. Vadász Sándor. A bevezető tanulmányokat írta Vadász Sándor és Józsa Antal. Korona Kiadó. Bp., 2001.
- Az élő szobor adomák, anekdoták tükrében. Történetek Deák Ferencről. Szerk. Árpás Károly. Bába Kiadó, Szeged, 2003.
- Bagi Gábor: Forradalom, szabadságharc és megtorlás a Jászkun Kerületben A Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Levéltár Közleményei 11. Szolnok, 2009.
- Baja mezőváros szerepe az 1848–1849. évi szabadságharcban. Összeállította, jegyzetekkel ellátta, a bevezető tanulmányt írta, a német nyelvű dokumentumokat fordította, szerkesztette Kemény János. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Levéltára. Forrásközlemények XI. Kecskemét, 2008. I–II.
- Bartos Mihály – Garbóczi László: Promontor és Tétény 1848–49ben. Lapok Promontor és Tétény történelméből – Litterae de historia Promontorii et Theten I. Savoyai Jenő Asztaltársaság. Budafok, 2000.
- Batthyány Lajos 1807–1849. Emlékalbum. Szerk. Nagy Mézes Rita és Basics Beatrix. Kossuth Kiadó. Bp., 2007.
- Beke Zoltán – Kardos László: A rozsnyói Kossuth-szobor története 1902–2002. Csemadok Rozsnyói Szervezete. Rozsnyó, 2002.
- Benda Gyula: Zsellérből polgár. Keszthely társadalma, 1740–1849. Mikrotörténelem 3. L'Harmattan Zala Megyei Levéltár. H. n. [Bp.], 2008.
- Benkő Károly: Marosvásárhely szabad királyi város leírása 1862-ben. Szerkesztette, a tanulmányt írta és jegyzetekkel ellátta Pál-Antal Sándor. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Bényei Miklós: Kossuth Lajos és Debrecen. Debreceni Városi Könyvtár. Debrecen, 2003.
- Bényei Miklós: Művelődési törekvések az erdélyi reformországyűléseken 1834–1848. Erdély-történeti Könyvek 7. Erdély-történeti Alapítvány. Debrecen, 2008.
- Jean Béranger – Kecskeméti Károly: Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918. Ford. Bethlen Attila, Lajtai L. László és ifj. Benda Kálmán. Napvilág Kiadó Bp., 2009.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Kossuth Lajos és a szabadkőművesek. Argumentum Kiadó. Bp., 2002.
- Berényi Zsuzsanna Ágnes: Látogatás Kossuthban. Válogatás a szerző sajtóban megjelent cikkeiből. Heraldika Kiadó. Bp., 2002.
- Cieger András: Lónyay Menyhért 1822–1884. Szerepek – programok – konfliktusok. Századvég Kiadó. Bp., 2008.
- Bródy Sándor – Jókai Mór – Rákosi Viktor: Ezernyolcz-száznegyvennyolcz. Az 1848/49-iki magyar szabadságharc története képekben. Bp., 1898. Reprint kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 2009.
- A bűnbaktól a realista lényeglátóig. A magyar politikai és tudományos diskurzusok Kossuth-képei 1849–2002. Szerk. Dénes Iván Zoltán. Eszmetörténet Könyvtár 1. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2004.

- Cs. Lengyel Beatrix: Olaszthoni emlék – Ricordo dall'Italia. Az itáliai magyar emigráció fényképeinek katalógusa – Catalogo delle fotografie degli emigranti ungheresi in Italia. Magyar Nemzeti Múzeum. Bp., 2007.
- Cser József: Nagykanizsa a szabadságharc alatt. Szerkesztette Czupi Gyula. Czupi Kiadó. Nagykanizsa, 2009.
- Csetri Elek: Együtt Európában. Válogatott tanulmányok. I. kötet. Debreceni Egyetem Történeti Intézet. Multiplex Média – Debrecen University Press. Debrecen, 2000.
- Csikány Tamás – Demeter Lajos – Egyed Ákos – Kedves Gyula – Urbán Aladár: „...siessünk kedves magyar hazánkot megtöltalmazni.” Székely határőrök a magyarországi hadszíntereken 1848-ban. Szerk. Csikány Tamás. Timp – Militaria VIII. kötet. Timp Kiadó, Bp., 2008.
- Csikány Tamás: Csata Komáromnál 1849. július 2-án avagy a szabadságharc harcászata. Hadimúzeum Alapítvány. Hely nélkül [Bp.], 2003.
- Csikány Tamás: Hadművészet az 1848–49-es magyar szabadságharcban. Egyetemi tankönyv. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem Hadtudományi Kar Hadtörténelem Tanszék. Bp., 2008.
- Csikány Tamás – Egyed Ákos – Kónya Ádám: Kossuth Lajos emlékezete születésének 200. évfordulóján. A Kossuth Lajos emlékére Baróton, 2002. május 17-én tartott tudományos ülészen elhangzott előadások anyaga. Szerk. Demeter László. Erdővidéki Történeti és Természettudományi Társ. Barót, 2003.
- Sztilyán Csilingirov: A Kossuth-emigráció Sumenban. Adalék a bolgár polgárosulás történetéhez. Fordította Arató György. Ogledalo Kiadó – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. Hely nélkül [Bp.], 2007.
- Csillagok csillaga 1848–49. Szerk. Varga László. Magyar Írók Nemzeti Szövetsége Könyvtára 61. kötet. Varga Könyv- és Lapkiadó. H. és é. n. [Eger, 2000.]
- Csorba László: Garibaldi élete és kora. 2. kiadás. Kossuth Könyvkiadó. Bp., 2008.
- Dávid Gyula – Egyed Ákos – Költő József: Kossuth Lajos és Erdély. Erdélyi Tudományos Füzetek 250. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2004.
- Deák Ágnes: „Nemzeti egyenjogúsítás”. Kormányzati nemzeti-ségpolitika Magyarországon 1849–1867. Osiris Kiadó. Bp., 2000.
- Deák Antal András – Amélie Lanier: Széchenyi István és Sina György közös vállalkozásai. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2005.
- Deák Ferenc 1803–1876. Emlékalbum. Szerk. Nagy Mézes Rita. Írta Basics Beatrix, Gerő András, Körmöczy Katalin és Molnár András. Kossuth Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc élete és kora. Írták Hiller István, Molnár András, Velkey Ferenc, Fazekas Csaba, Hermann Róbert, Deák Ágnes, Gerő András, Körmöczy Katalin, Estók János. Pannonica Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc emlékezete. Szerk. Szabó András. Akadémiai Kiadó. Bp., 2003.
- Deák Ferenc és a polgári átalakulás Magyarországon. A 2003. november 4-5-én a szegedi városházán tartott konferencia előadásai. Szerk. Balogh Elemér és Sarnya Csaba Máté. A Pólay Elemér Alapítvány Könyvtára 1. Szeged, 2005. [A borítón 2004.]
- Debreczeni Márton emlékezete. Szerk. Sipos Gábor. Erdélyi Tudományos Füzetek 242. Erdélyi Múzeum-Egyesület. Kolozsvár, 2003.
- Délvidéki S. Attila: Fejezetek a rácjárások történetéből. Lángoló temetők – bemutató kötet. Az úgynevezett Vajdaság kihasításának elhallgatott titkai és borzalmai (1268–1868) tizenkét kötetben. A Szerző magánkiadása. Szekszárd, 2009.
- Demmel József: „Egész Szlovákia elfért egy tutajon...” Tanulmányok a 19. századi Magyarország szlovák történelméről. Kalligram Kiadó. Pozsony, 2009.
- Dénes Iván Zoltán: Liberális kihívásra adott konzervatív válasz. Eszmetörténet Könyvtár 11. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Dénes Iván Zoltán: Szabadság – közösség. Programok és értelmezések. Eszmetörténet Könyvtár 9. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Der Architekt des Ausgleichs Ferenc Deák (1803–1876). Red. Zoltán Fónagy und Magdolna Kocziha. Österreichisches Staatsarchiv – Ungarisches Nationalmuseum – Ungarisches Kulturinstitut Collegium Hungaricum. Wien, 2003.
- Dinyés László: Virágh Gedeon. 1848/49-es huszártiszt élete. Kunszentmiklós, 2009.
- Dinyés László: Virágh Gedeon. 1848/49-es huszártiszt, az utolsó aradi rab élete. Aradi Szabadságsszobor Egyesület. Arad, 2005.
- Diószegi György – Bakosné Diószegi Mónika: Kossuth Lajos és a Pesti Hírlap a társadalmi változtatásokért. Variant-Média Reklám és Kiadó Kft. Bp., 2001.
- Dobos Gyula: A Perczelek. Babits Kiadó Kft. Szekszárd, 2001.
- Domonkos László: Nagyenyedi ördögszekér. Az előszót írta Margittai Gábor. Masszi Kiadó. Bp., 2008.
- Egyed Ákos: 1848 erdélyi magyar vezéralakjai. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2004.
- Egyed Ákos: Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Egyed Ákos: Erdély metamorfózisa a hosszú 19. században. Bibliotheca Transsylvanica 34. Pallas Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2004. I–II.
- Egyed Ákos: Gróf Mikó Imre – Erdély Széchenyiye. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2007.
- Egyed Ákos: Háromszék 1848–1849. Forradalom, szabadságharc. Harmadik, bővített kiadás. Charta Kiadó. Sepsiszentgyörgy, 2008.

- Ein gesetzestreuer Hochverräter. Graf Lajos Batthyány (1807–1849). Red. Zoltán Fónagy und Magdolna Kocziha. Österreichisches Staatsarchiv – Ungarisches Nationalmuseum – Ungarisches Kulturinstitut Collegium Hungaricum. Wien, 2007.
- Emlékek és források... Debrecen 1848/49. Szerk. Korompai Balázs, Korompainé Szalacsi Rácz Mária, Radics Kálmán, Szabadi István, Gáborjáni Szabó Botond. A Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Közleményei 26. Hajdú-Bihar Megyei Levéltár. Debrecen, 2001.
- Emlékkönyv Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára. Összeállította Monostori László. Bába Kiadó. Szeged, 2002.
- Emlékkönyv Orosz István 70. születésnapjára. Szerk. Angi János, ifj. Barta János. Multiplex Média – Dup – Debreceni Egyetem Történelmi Intézet. Debrecen, 2005.
- Eötvös Károly: A nagy év apró emlékei. Vitis Aureus. Veszprém, 2009.
- Erdődy Gábor: „Én csak fáklyatartó voltam”. Kossuth Lajos, a magyar polgári forradalom és szabadságharc irányítója 1848–1849. ELTE Eötvös Kiadó. Bp., 2006.
- Erdődy Gábor: Batthyány. – Hermann Róbert: Szemere. Fekete – Fehér. Pannonica Kiadó. Bp., 2002.
- Erdődy Gábor: Kossuth Lajos. A demokratikus polgári átalakulásért és a nemzeti önrendelkezés kivívásáért folytatott küzdelem vezéralakja. Magyar Mezőgazdasági Múzeum. Bp., 2002.
- Európai Magyarországot! Kossuth Lajos és a modern állam koncepciója című országos jogtörténeti konferencia (Debrecen, 2002. október 3–4.) tanulmányai. Szerk. Balogh Judit. Debreceni Konferenciák III. Lícium-Art Könyvkiadó és Kereskedelmi Kft. Debrecen, 2004.
- Fábri Anna: Hétköznapi élet Széchenyi István korában. Mindennapi Történelem. Corvina. Bp., 2009.
- Faragó László: Kossuth-zarándokok útja Amerikába. Bp., 1928. Reprint kiadás. Uo. 2002.
- Fazekas Csaba: Deák Ferenc egyházpolitikája a reformkorban. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp., 2008.
- Fegyvert s vitézt... A magyar hadtörténet nagy csatái. Szerk. Hermann Róbert. Corvina Kiadó. Bp., 2003.
- Féja Géza: Kossuth Lajos. Életműsorozat. 2. kiadás. Új Irodalom 18. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2002.
- Féja Géza: Visegrádi esték. Életműsorozat. Új Irodalom 33. 3. kiadás. Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Bp., 2003.
- „Felszedek utamban minden fegyveres népet”. (Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc Komárom és Esztergom vármegyékben.) Szerk. L. Balogh Béni. Castrum Könyvek 10. Tatabánya, 2003.
- Fenyő István: A centralisták az 1848-as forradalomban. Argumentum Kiadó. Bp., 2003.
- Fenyő István: Adolf Fischhof és a Habsburg Monarchia. Argumentum Kiadó. H. n. [Bp.,] 2002.
- Holger Fischer (Hrsg.): Lajos Kossuth (180–1894). Wirken – Rezeption – Kult. Red. Mitarbeit von Stefanie Seifert. Beiträge zur deutschen und europäischen Geschichte, Bd. 36. Reinhold Krämer Verlag, Hamburg, 2007.
- Fleisz János: A leghazafiasabb érzelmű tábornok. Nagysándor József (1804–1849). Sapientia Varadiensis Alapítvány – Europrint Könyvkiadó. Nagyvárad, 2004.
- Fleisz János: Egy szobor száz esztendeje. A nagyváradi Szacsvey-szobor története. Országgyűlés Hivatala. H. n. [Bp.], 2007.
- Fleisz János: Egy tollvonás volt a bűne. Szacsvey Imre (1818–1849), az országgyűlés vértanú jegyzője. Országgyűlés Hivatala. Budapest, 2009.
- Fleisz János: Kossuth Lajos és Nagyvárad. Prolog Kiadó. Nagyvárad, 2003.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás: Széchenyi és Kossuth. Párhuzamos életrajzok a magyar történelem századaiból. Enciklopédia Humana Egyesület – Kossuth Kiadó. Bp., 2003.
- A forradalom után. Vereség vagy győzelem? Szerk. Cséve Anna. Petőfi Irodalmi Múzeum, Budapest, 2001.
- Forradalom vagy reform? Tanulmányok az 1848–49-es szabadságharc állam- és jogtörténetéről. Szerk. Horváth Attila. Szent István Társulat, Bp., 1999.
- A források bűvöletében. Ünnepi tanulmányok Katona Tamás 75. születésnapjára Szerk. Hermann Róbert és Zakar Péter. Belvedere Meridionale. Szeged, 2007.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Szerk. Hudi József. Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai. Forrásközlések 2. Pápai Református Gyűjtemények. Pápa, 2001.
- Földi Józsefné: Kossuth Lajos első pénzügyminiszterünk. Pénzügyminisztérium. Hely nélkül [Budapest], 2002.
- Frank Tibor: Ethnicity, Propaganda, Myth-Making. Studies on Hungarian Connections to Britain and America 1848–1945. Akadémiai Kiadó. Bp., 1999.
- Függetlenség és modern Magyarország 1848/49. A Magyar Történešzhallgatók Egyesülete által az 1848/49-es forradalom és szabadságharc évfordulója alkalmából meghirdetett tudományos pályázat és konferencia tanulmánykötete. Szerk. Öry Gábor Magyar Történešzhallgatók Egyesülete, Bp., 2000.
- G. Tóth Ilona: Az 1848/49. évi forradalom és szabadságharc szegedi dokumentumai a Csongrád Megyei Levéltárban. Tanulmányok Csongrád megye történetéből XXVIII. Csongrád Megyei Levéltár. Szeged, 2000.
- Gál István: Magyarország és az angolszász világ. Szerk. Frak Tibor, Gál Ágnes és Gál Júlia. Argumentum Kiadó. Bp., 2005.
- Galcsik Zsolt: Szontagh Pál és Szécsény 1848–49-ben. Szécsényi Honismereti Kiskönyvtár 11. Szécsény Város Önkormányzata. Szécsény, 2002.
- Gergely András: 1848-ban hogy is volt? Tanulmányok Magyarország és Közép-Európa 1848–49-es történetéből. Osiris Kiadó Bp., 2001.

- Gerő András: Képzelt történelem. Fejezetek a magyar szimbolikus politika XIX–XX. századi történetéből. Eötvös Kiadó – PolgArt Kiadó. Bp., 2004.
- Görföl Jenő – Limpár Péter: „Pacsirtaszót hallok megint”. Csaták a Felföldön, emlékhelyek és honvédsírok a nyelvhatáron túl. BmegB Lap és Könyvkiadó. Mosonmagyaróvár, 2000.
- Gróf Batthyány Kázmér (1807–1854) emlékezete. Szerk. Ódor Imre és Rozs András. Baranyai Történelmi Közlemények 1. 2005. A Baranya Megyei Levéltár Évkönyve. H. n. [Pécs], 2006.
- Gyöngyös koszorú Kossuth szíve fölé. Antológia 2002. Megjelent a Kossuth Lajos születésének 200. évfordulójára. Szerk. Hajdrik József. Divius Lux MM Kiadó. Török-szentmiklós, 2002.
- Györkei Jenő – Cs. Kottra Györgyi: Dicső ereklyék. Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc hadilobogóinak története. Zrínyi Kiadó. Bp., 2001.
- H. Haraszti Éva: A Kossuth-láz Angliában. Balassi Kiadó. Bp., 2003.
- H. Haraszti Éva: Kossuth angliai éveiről. Akadémiai Kiadó. Bp., 2002.
- H. Szabó Lajos: Az 1848–49. évi polgári forradalom és szabadságharc időrendi táblázata 1848–1849. Héra Sorozat VII. Pápa, 2006.
- H. Szabó Lajos: Kossuth Lajos életének fontosabb állomásai 1802–1894. Héra Sorozat II. Magánkiadás. Pápa, 2002.
- H. Szabó Lajos: Kossuth-dalok, Kossuth-nóta. Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa, 2002.
- H. Szabó Lajos: Somló környék részvétele az 1848/49. évi szabadságharcban. Magánkiadás. Pápa, 2003.
- Habermann Gusztáv: Rengey-Aigner Ferdinánd és kora. S. a. r. Zombori István. Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szeged, 2000.
- „A hadi történet kútfeje minden hadtudománynak”. Tanulmányok Ács Tibor tiszteletére. Szerk. Prof. Szabó János és Hausner Gábor. HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum – PolgART Kiadó, Budapest, 2007.
- Halmos Károly: Családi kapitalizmus. Habsburg Történeti Monográfiák 4. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 2008.
- Hám János szatmári püspök 1827–1857. Szerk. Bura László és Ilyés Csaba. Szatmárnémeti, 2007.
- A harmadik út felé. Szabó István történész cikkekben és dokumentumokban. Válogatta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Erős Vilmos. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Budapest, 2006.
- A haza minden előtt. Földváry Károly – emlékkönyv. Írta és szerkesztette Veres Enikő. Földváry Károly Általános Iskola. Vác, 2009.
- A Hazáért. A Magyar Honvédség múltja és jelene 1848–2004. Szerk. Helgert Imre és Vass Jenő Sándor. Szaktudás Kiadó Ház. Bp., 2006.
- Hajdúk az 1848–49. évi forradalomban és szabadságharcban. Felelős kiadó Cs. Nagy Zoltán. Bocskai István Hagyományörző Egyesület. Hely és év nélkül. [Hajdúszoboszló, 2002]
- Heltai Nándor: „Fel tehát magyar népe Kecskemétnek”. Kossuth Lajos és Kecskemét. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2001.
- Hermann Róbert – Kuczsa Péter: 1848–1849. Szabadságharc a Tápióvidéken. – A tápióbecskei ütközet. Káta 5 Betéti Társaság. Nagykovács, 2002.
- Hermann Róbert – Urbán Aladár – Borsi-Kálmán Béla: A kompromisszumok embere. Tanulmányok Klapka György tábornok (1820–1892) életéről. Az előszót írta Csetri Elek. Gordiusz. Kriterion Kiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2000.
- Hermann Róbert: 1848–1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Tóth Könyvkereskedés és Kiadó Kft. Hely és év nélkül [Debrecen, 2009.].
- Hermann Róbert: 1848–1849. A szabadságharc hadtörténete. Korona Kiadó. Bp., 2001.
- Hermann Róbert: A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez. Balassi Kiadó, Bp., 2008.
- Hermann Róbert: Az 1848–1849-es szabadságharc nagy csatái. Nagy Csaták. Zrínyi Kiadó. Bp., 2004.
- Hermann Róbert: Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc vértanúi – október 6. Iskolai Emléknepok. Oktatási Minisztérium. Bp., 2000.
- Hermann Róbert: Forradalom és szabadságharc 1848–1849. Magyarország története 14. Kossuth Kiadó. Bp., 2009.
- Hermann Róbert: Gáspár András honvédtábornok. Kecskeméti a szabadságharcban IV. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat Katona József Múzeuma. Kecskemét, 2005.
- Hermann Róbert: I. Ferenc József és a megtorlás. Habsburg Történeti Monográfiák 6. Új Mandátum Kiadó. Bp., 2009.
- Hermann Róbert: Kossuth és kortársai. Hermann Róbert és Dobák Géza kiállítása. Kecskemét, 2002. szeptember 13. – október 27. (Kiállítási katalógus). Katona József Múzeum. Kecskemét, 2002.
- Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum Kiadó, Budapest, 2007.
- Hermann Róbert: Kossuth Lajos élete és kora. Pannonica Kiadó. Bp., 2002.
- Hol sírjaink domborulnak. Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc a mai Szlovákia területén. Összeállította Görföl Jenő és Kovács László. Nap Kiadó, Dunaszerdahely, 2003.
- A honfoglalás és az 1848–1849-es polgári forradalom és szabadságharc évfordulójára. A tizenharmadik Magyar Őstörténeti Találkozó és a hetedik Magyar Történelmi Iskola előadásai és iratai. Tapolca, 1998. Szerk. Csíhák György. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Budapest – Zürich, 2001.

- Honvédelmi reformok és haderőátalakítások Magyarországon 1848–1998. Szerk. Ács Tibor és Horváth István. Zrínyi Miklós Nemzetvédelmi Egyetem, Bp., 2000.
- Id. Dr. Horánszky Nándor: Deák Ferenc lelkialkata és befolyása politikai pályájára 1803. október 17. – 1876. január 28. S. a. r. Ifj. Horánszky Nándor. H. és é. n. [Bp., 2003.]
- Hornyák Mária: Brunszvik Teréz „szellemi gyermeke”: Teleki Blanka (1806–1862). Őrláng Füzetek 4. Brunszvik Teréz Szellemi Hagyatéka Alapítvány – Teleki Blanka Hölgyklub. Martonvásár, 2001.
- Horváth Árpád – Kingston Tiszai Klára: „A számkivetés nagyjai...” Marx, Engels Kossuthról és a magyarokról. Heraldika Kiadó. Bp., 2002
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. 1848-as emlékkiállítás. Válogatás a debreceni Déri Múzeumban és a békéscsabai Munkácsy Mihály Múzeumban bemutatott 1848/49-es emlékkiállítás anyagából. Szerk. Korompai Balázs. Hajdú-Bihar Megyei Múzeumok Igazgatósága – Békés Megyei Múzeumok Igazgatósága. Debrecen – Békéscsaba, 2009.
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben”. A dicsőséges tavaszi hadjárat, 1849. Kiállítási katalógus Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Szerk. Basics Beatrix és Csákváry Ferenc. Budapesti Történeti Múzeum – Magyar Nemzeti Múzeum. Bp., 2009.
- „Ilyen tavasz csak egy volt életemben...” A dicsőség napjai. Kiállítássorozat a dicsőséges tavaszi hadjárat 160. évfordulójára. Szerk. Gulyás Katalin és Szathmáry István. Szolnok – Kiskunfélegyháza – Székesfehérvár, 2009.
- Iványosi-Szabó Tibor: Kecskemétiak a polgári társadalom és a nemzeti függetlenség védelmében 1848–49-ben. Jelenlő-füzetek 2. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2000.
- Jakab Elek: Tanulmányok. Válogatta, a bevezető tanulmányt írta és a jegyzeteket összeállította Egyed Ákos. 2. kiadás. Téka. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2001.
- Jakus Lajos: Az 1848–49-es szabadságharc két sorsüldözöttjének élete. Szerzői kiadás. Vác, 2004.
- Józsa Imre: Az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc emlékei Gyömrőn. Gyömrő Város Önkormányzata. Gyömrő, 2003.
- Juhász István: „Szolgáltam én Mars uramnál...” A katona Petőfi. Petőfi Sándor Városi Könyvtár. Kiskunfélegyháza, 2009.
- K. Németh András: „S hamvait a hálás hon veszi hantja alá.” 1848/49-es honvédsírok Tolna megyében. Paksi Múzeumi Füzetek 5. Paksi Városi Múzeum. Paks, 2008.
- Kakuk Zsuzsa: Kossuth Lajos törökországi napjai – Lajos Kossuth’un Türkiye Günleri. Fordította Yilmaz Gülen. Török Köztársaság Nagykövetsége. Bp., 2002.
- Kalavszky Györgyi: Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849–1867. Hadimúzeum Alapítvány. Bp., 2003.
- Kazinczy István: Körösladány szülötte, Tüköry Lajos (1842–1860). A magyar szabadságharc főhadnagya, a törökországi emigráció őrnagya, az olasz egyesítés mártír ezredese. Körösladány Nagyközség Önkormányzata. H. n. [Körösladány,] 2005.
- Kecskeméti Károly: Magyar liberalizmus 1790–1848. Eszmetörténet Könyvtár 10. Argumentum Kiadó – Bibó István Szellemi Műhely. Bp., 2008.
- Kedves Gyula – Ratzky Rita: Csataterek Petőfi. Dokumentumok, Petőfi-művek hadtörténeti és irodalomtörténeti-poétikai elemzésekkel. Timp-Militaria XI. kötet. Timp Kiadó, 2009.
- Kedves Gyula: „Szabolcs a hazáért”. A 48. honvéd zászlóalj története az 1848–49-es szabadságharcban. Heraldika Kiadó. Bp., 2002.
- Kedves Gyula: Répásy Mihály, a szabadságharc huszártábornoka. Kemece Város Önkormányzata. Kemece, 2007.
- Kerényi Ferenc: Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867). Előmunkálatok Pest megye monográfiájához 3. Pest Megye Monográfia Közalapítvány. Bp., 2002.
- Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor élete és költészete. Kritikai életrajz. Osiris Monográfiák. Osiris Kiadó. Bp., 2008.
- Kerényi Ferenc: Petőfi Sándor. Élet-Kép Sorozat. Elektra Kiadóház. Bp., 2002.
- Kertész Botond: Evangélium és szabadság. Az evangélikus egyház Magyarországon 1848–49-ben. Societas et Ecclesia 5. Magyar Protestáns Közművelődési Egyesület. Bp., 2002.
- Két világ kutatója. Urbán Aladár 80 éves. Szerk.: Háda Béla, Majoros István, Maruzsa Zoltán és Petneházi Margit. ELTE BTK Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék. Bp., 2009.
- Kis Portik Irén: Kossuth Lajos a magyar nép tudatában. Etnographia Gyergyóiensis Kis Könyvek 1. Mark House Kft. [Gyergyószentmiklós, 2002.]
- Kiszabadítottuk. A Szabadság-szobor története. Szerk. Szepessy László. 2., bővített kiadás. Romániai Magyar Demokrata Szövetség. Hely nélkül [Arad,] 2004.
- Klauzál Gábor. Iratok, beszédek, megemlékezések. A dokumentumokat válogatta és a könyvet szerkesztette Dobos Károly. Klauzál Gábor Társaság. Bp., 2009.
- Kosáry Domokos: Kossuth Lajos a reformkorban. 2., bővített és átdolgozott kiadás. Millenniumi Magyar Történelem. Bp., 2002.
- Kossuth és az egyházak. Tanulmányok. Szerk.: Kertész Botond. Budapest, 2004.
- Kossuth Lajos 1802–1894. Kossuth Lajos és kortársai. Szerk. Hermann Róbert. Kossuth Kiadó. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos azt üzenté... (Kossuth Lajos és az 1848/49-es szabadságharc emléke a szlovákiai magyar szájhagyományban). Szerk. és az előszót írta Liszka József. Illusztrálta Csanda Máté. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2002.

- Kossuth Lajos emlékkiállítás. 1802–2002. A Magyar Országos Levéltár gyűjteményéből. A kiállítást rendezte P. Szigetváry Éva. Magyar Országos Levéltár. Bp., 2002.
- Kossuth Lajos és Dobsa Lajos emlékezete. A IX. Honvéd Emléknep előadásai. Szerk. Halmágyi Pál. A Makói Múzeum Füzetei 102. Makó, 2003.
- Kossuth Lajos, „a magyarok Mózese”. Szerk. Hermann Róbert. Osiris Könyvtár. Osiris Kiadó. Bp., 2006.
- Kossuth Lajos, 1802–2002. A bevezető tanulmányt írta Szabad György; szerkesztette, és a képeket válogatta Cs. Lengyel Beatrix; fordította Johnson Andrea. Válasz Könyvkiadó. H. n. [Bp.,] 2002.
- Kossuth Lajos, a szó művésze. Tanulmányok Kossuth stílusművészetéről. (A magyar szabadság „örvárosa”-ban – ahogy Kossuth Debrecent nevezte, és amelyhez saját vallomása szerint „kiolthatatlan emlékek köteléke” fűzte – Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából 2002. szeptember 17-én megtartott tudományos tanácskozás anyaga). Szerk. Szikszainé Nagy Irma. A Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézetének Kiadványai 78. Debrecen, 2002.
- Kossuth Lajos. Életrajz és válogatás. Írta és válogatta Pelyach István. Változó Világ 66. Press Publica. H. és é. n.
- Kosztin Árpád: Magyarellenés román kegyetlenkedések Erdélyben. Bíró Family Kft. Bp., 2000.
- Kovács István: „Egy a lengyel a magyarral”. A szabadságharc ismeretlen lengyel hősei. Magyar Napló. Bp., 2008.
- Kovács István: A barátság anatómiája. Első könyv. Írások a magyar–lengyel kapcsolatokról és a lengyel kultúráról. Széphalom Könyvműhely. Bp., 2007.
- Kovács István: Két örökéletű tölgy. Adalékok a magyar–lengyel barátság történetéhez. Szent György könyvek. Szent György Kiadó. Bp., 2008.
- Kovács László: Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje. Irodalomtörténeti Könyvtár. Argumentum Kiadó, Bp., 2003.
- Közlemények Székesfehérvár történetéből I. „Akit szolgáltatók egy árva hon volt...” Az 1998. május 13-án, szeptember 29-én és november 12-én rendezett tudományos tanácskozás előadásai. Szerkesztette Csurgai Horváth József és Demeter Zsófia. Székesfehérvár Város Levéltára. Székesfehérvár, 2000.
- Krámer Iván: Kossuth Lajos és a honvédelem. Tematikus összeállítás születésének 200. évfordulója alkalmából. Magyar Honvédség. Bp., 2002.
- Krizsán László: A szabadság balladája. Ács Károly élettörténete. Pest Megyei Levéltári Füzetek 29. Pest Megyei Levéltár. Bp., 1999.
- Kucza Péter – Lakatos Gyula: Kossuth Lajos Nagykátán. Nagykáta Város Önkormányzata. Nagykáta, 2002.
- Lackó Mihály: Széchenyi elájul. Pszichotörténeti tanulmányok. A szöveget gondozta Pajkossy Gábor. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2001.
- Lajos Kossuth Sent Word... Papers delivered on the occasion of the bicentenary of Kossuth's birth. Edy. By László Péter, Martin Rady, Peter Sherwood. SEESS Occasional Papers 56, London, 2003.
- Losonci Miklós: Teleki László sorsa és küldetése. TIT Teleki László Egyesület Füzetei 1. Bp., 2001.
- Lukács László: Az 1848-as móri csata emlékei. A Szent István Király Múzeum Közleményei. A/41. Székesfehérvár, 2008.
- Lukács László: Kossuth Lajos a magyar néphagyományban. A Szent István Király Múzeum Közleményei. A/39. Székesfehérvár, 2004.
- Lukácsy Sándor: Petőfi eszmerokonai. Irodalomtörténeti Füzetek 150. Argumentum Kiadó, Bp., 2001.
- Máday Norbert: A Klapka-légió 1866. „Fegyverrel a kézben szabad emberként...”. Szerzői kiadás. H. n. [Kecskemét], 2009.
- Máday Norbert: Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év – 160 tárgy. Szerzői kiadás. H. n. [Kecskemét], 2008.
- Máday Norbert: Fegyverrel a szabadságért 1848–49. Második kiadás. Magánkiadás. Kecskemét, 2006.
- Maderspach Livius: Maderspach Károlyné tragédiája és adatok Ruszka bánya történetéhez. Zólyom, 1909. Reprint kiadás. Az előszót írta Zakar Péter. Bába Kiadó, Szeged, 2002.
- A magyar függetlenség jelképe. Békés megye 2002. évi ünnepi Kossuth-konferenciájának előadásai. Szerk. Erdész Ádám. Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2002. [2004]
- A magyar polgári átalakulás alkotmányos forradalma. Jogtörténetesek 1848-ról. Szerk. Vörös Imre. Bibliotheca Iuridica Miscellanea 2. H. és d. n. [Bp., 2001.]
- Magyarhontól az Újvilágig. Emlékkönyv Urbán Aladár ötvenéves tanári jubileumára. Szerk. Erdődy Gábor és Hermann Róbert. Argumentum Kiadó. Bp., 2002.
- Magyarország legerősebb bástyája Komárom. Válogatás a Komáromi Napok történészkonferenciáinak előadásaiból 1993–2001. Szerk. Kiss Vendel. Komárom Város Önkormányzata. Komárom, 2003.
- Makai Ágnes: „Hű vitézségért”. Az 1848–1849-es magyar szabadságharc kitüntetett hőseinek emlékére. Historia Militaris 2. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- A Maros megyei magyarság történetéből. Tanulmányok. II. kötet. Szerkesztette Pál-Antal Sándor. Mentor Kiadó. Marosvásárhely, 2001.
- Marossy Endre: Hol hőseink vére folyt... Coldwell Könyvek. Történelem másképpen. Bp., 2003.
- Marosszék és Marosvásárhely az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc idején. Korabeli iratok, jegyzőkönyvek, lajstromok. Közli Pál-Antal Sándor. Múzeumi Füzetek 19. Haáz Rezső Alapítvány. Székelyudvarhely, 2001.
- Martin József: Március idusától az aradi Golgotáig. Lapozgató az 1848–49-es forradalom és szabadságharc sajtójából. Hungarovox Kiadó. Bp., 2000.

- Mező István: A szabadságharc Bács-Kiskun megyei parancsnokai 1848/49. Bács-Kiskun Megyei Önkormányzat. H. n., 2004.
- A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Kara Kossuth Kutató Öntevékeny Csoportjának Közleményei I. Szerk. Fazekas Csaba és Kalla Beáta Imola. Miskolc, 2006.
- Miskolczy Ambrus: A felvilágosodás és a liberalizmus között. Folyamatosság vagy megszakítottság? Egy magyar történezművészeti anatómiája. Kisebbségkutatás Könyvek. Lucidus Kiadó. Bp., 2007.
- Miskolczy Ambrus: A legendák varázsa. Jules Michelet kelet-európai mítoszai és a magyar-román párbeszéd a 19. század derekán. Universitas Kiadó. H. n. [Bp.,] 2000.
- Miskolczy Ambrus: Horn Ede (1825–1875). A magyar-zsidó nemzeti identitástudat forrásvidékén. Scripta Iudaica 1. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2007.
- Miskolczy Ambrus: Kossuth Eperjesen. Carlowsky Zsigmond és Greguss Mihály jogbölcselete. Acta Wenzeliana 4. Elte Állam- és Jogtudományi Kar. Bp. 2007.
- Misóczki Lajos: Gyöngyöstől Imregig. Képek Sujánszky Euszták, az aradi vértanúk gyóntatójának életútjából (1811–1875). Gyöngyös Város Önkormányzata. Gyöngyös – Imreg/Brehov, 2003.
- Molnár András – Deák Ágnes: Deák Ferenc. Tudomány – Egyetem. Vince Kiadó. Bp., 2003.
- Molnár András: „Viam meam persequor.” Batthyány Lajos gróf útja a miniszterelnökségig (1807–1848). Osiris Kiadó, Bp., 2007.
- Molnár Sándor szerk.: A magyar történelem eseményei a Vay Ádám Múzeum metszetgyűjteményének tükrében. Tudományos konferencia. Vay Ádám Múzeum. Vaja, 2000.
- Móricz Péter szerk.: A Batthyányak nemzetsége, gróf Batthyány Lajos Vas megyei emlékezete. Kiállításvezető. H. és é. n. [Körmend, 2007.]
- Murádin Jenő: Az aradi Szabadság-szobor. Gloria Kiadó. Kolozsvár, 2003.
- Nagy Iván emlékezete. Szerk.: Tyekvicska Árpád. Nagy Iván Könyvek 6. Nagy Iván Történeti Kör – Nógrád Megyei Levéltár. Balassagyarmat, 2000.
- Nagy Kálmán: Két tábornok. Vetter és Vattay élete, kora, hadművészete. General Press Kiadó. Hely és év nélkül. [Bp., 2000.]
- Németh György: Gál Sándor honvédeztárs 1848–1849-es tevékenysége. Bibliotheca Transsylvanica 58. Pallas-Akadémia Könyvkiadó. Csíkszereda, 2008.
- A nemzetiségi kérdés Kossuth és kortársai szemében. Szerk. Kiss Gábor Ferenc és Zakar Péter. Belvedere Kiskönyvtár 15. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Népek, hősök, emberek. Az 1848/49-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulójának tiszteletére rendezett konferencia előadásai. Szerk. Horváth M. Ferenc, Mándli Gyula és Zomborka Márta. Váci Füzetek 4. Váci Múzeum Egyesület. Vác, 2000.
- Ócsai Antal: Görgey Arthur lába nyomán. Szerzői kiadás. H. n. [Jászberény], 2009.
- Olchváry Ödön: A magyar függetlenségi harc 1848–1849-ben a Délvidéken. Bp., 1901. Reprint kiadás. Fórum Kiadó, Újvidék, 2009.
- Oplátka András: Széchenyi István. Osiris Kiadó. Bp., 2005.
- Ivan Ivanovics Oreusz: Oroszország háborúja a magyarok ellen 1849-ben. Fordította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta Rosonczy Ildikó. Balassi Kiadó. Bp., 2003.
- Orosz István: Széchenyi és kortársai. Válogatott tanulmányok a reformkorról. Multiplex Média – Debrecen University Press. Debrecen, 2000.
- Ökrész Károly: Temerin a magyar szabadságharcban. A korabeli emlékiratok, naplók, hírlapcikk tükrében. Forum Könyvkiadó. H. n. 2006.
- Papp József: Magyarország vármegyei tisztkara a reformkor végétől a kiegyezésig. Doktori Mestermunkák. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Pártvezér, miniszterelnök, vértanú. Tudományos emlékülés a 200 éve született Batthyány Lajos miniszterelnök tiszteletére. Zalaegerszeg, 2007. szeptember 12. Szerk. Molnár András. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó – Zala Megyei Levéltár. Budapest – Zalaegerszeg, 2008.
- Pataky Sándor: Feljegyzések az aradi vértanúsírok feltárájáról (Arad 1934). Sajtó alá rendezte, képekkel ellátta, az előszót és utószót írta Pávai Gyula. Aradi Kölcsey Egyesület. Arad, 2008.
- Péntek László: Bölcsőtől a csatáig. Vasvári Pál élete és halála (1826. július 14 – 1849. július 6. Rákóczi Kultúregylet, Körösfő, é. n. [2005.]
- Péntek László: Vasvári Pál. Bölcsőtől a csatáig. Vasváriak Vasvártért Közéleti Egyesület. H. és é. n. [Tiszavasvári, 2009.]
- Pest-budai nemzetőrök 1848–49. Dokumentumok a fővárosi nemzetőrség történetéhez. Válogatta és szerkesztette Czaga Viktória és Jancsó Éva. A bevezetőt és a jegyzeteket írta Czaga Viktória. Budapest Történetének Forrásai. Budapest Főváros Levéltára. Bp., 2001.
- Pethő Sándor: Görgey Artur. Studia Militaria Hungarica 2. Attraktor Kiadó. Máriabesnyő – Gödöllő, 2006.
- Pintér István: Görgei szerepe a téli hadjáratban és a kápolnai csatában. Heraldika Kiadó – Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. H. és é. n. [Bp., 2005.]
- Pölöskei Ferenc: Deák Ferenc utolsó évei. Éghajlat Könyvkiadó. Bp., 2004.

- Puntigán József: 1848 losonci emléke(zése)i. Patrióta Könyvek 1. Plectrum. Losonc, 2004.
- Puskás Péter: Boronkay Lajos, Kossuth honti kormánybiztosa. Szerzői kiadás. Kémence, 2001.
- Rabati Magda: Meszlényiné Kossuth Zsuzsanna 1817–1854. Dokumentumok a Kossuth család életéből. Novoprint Bt. Bp., 2005.
- Rakó József: A kedves gróf. Történetek Wartensleben Ágoston életéből. Gyömrői Református Egyházközség. Bp., 2001.
- A reformkor kiemelkedő alakja Csány László. Szerk. Juhász Olga. Magyar Mérnöki Kamara. Bp., 2000.
- Respublika. Versantológia Kossuth Lajos születésének 200. évfordulója alkalmából. A Magyar Köztársaság, a Kossuth Lajos Lapja, a Kossuth Zászló és a Dósa Népe c. lapokban publikált versek gyűjteménye (1911–1919). Szerk. Kőszegi Barta Kálmán. Békéscsaba, 2002.
- Ress Imre: Kapcsolatok és keresztutak. Horvátok, szerbek, bosnyákok a nemzetállam vonzásában. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2004.
- Reznák Erzsébet: „Tükör valék...”. Dokumentumok Kossuth Lajos életútjáról. A ceglédi Kossuth Múzeum állandó kiállításának vezetője. Cegléd, 2002.
- Reznák Erzsébet: Kossuth Lajos kilencvenkét éve. Ceglédi Füzetek 34. Kossuth Múzeum. Cegléd, 2002.
- Saját utamat jártam. Batthyány Lajos miniszterelnök 1807–1849. Szerk. Molnár András. Írta Hermann Róbert és Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2007.
- Sándorffy Kamill: Erdély reformkorszakának jogtörténete. Efo Kiadó és Nyomda. Bp., 2000.
- Sárközi György: Mint oldott kéve. 3. kiadás. Helikon Klasszikusok. Helikon Kiadó. Bp., 2007.
- Sárközi Sándor: Monok. Kossuth Lajos szülőhelye. Bíbor Kiadó. H. n., 2002.
- Sarnyai Csaba Máté: Polgári állam és katolikus egyház (1848. március–december). A katolikus autonómia-törekvések megjelenése. METEM Könyvek 38. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség. Bp., 2002.
- Sashalmi István: „Fiúk! Előre!” Az 1848/49-es honvédegyedség 6. „Veszprémi” zászlóaljának emlékére. Pannon Egyetem. Veszprém, 2009.
- Somogyváry Gyula: A pirossapkás kislány. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2005.
- Somogyváry Gyula: A hadtest hű marad. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2006.
- Somogyváry Gyula: Katonacsillag megfordul. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2006.
- Somogyváry Gyula: A tűzoszlop. Auktor Könyvkiadó. Bp., 2007.
- Spira György: Hrabovszky altábornagy tévelygései Péterváradtól Alamócig. A Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság Kiskönyvtára. Szociológia, jog és rokon társadalomtudományok 4. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság. Újvidék, 2001.
- Spira György: Széchenyiről. Logod Bt. Bp., 2005.
- Spira György: Vad tüzellel. Osiris Kiadó. Bp., 2001.
- Sümege és Vidéke. Honismereti és művelődéstörténeti folyóirat. Fókuszban: Az 1848–49. évi szabadságharc a Marcal forrásvidékén. 2008/1–2.
- Szabad György: Kossuth irányadása. Válasz Könyvkiadó. Bp., 2002.
- A szabadságharc leverésétől a kiegyezésig – Deák Ferenc emlékezete. A Göcseji Múzeum konferenciái a Deákévben. Szerk. Béres Katalin. Zala Megyei Múzeumok Igazgatósága. Zalaegerszeg, 2004.
- A szabadságharc zászlaja alatt. Az 1848–1849-es forradalom a Partiumban és a Bánságban. Partiumi Füzetek 13. Szerk. Dukrét Géza. Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és Emlékhely Bizottság – Királyhágómelléki Református Egyházkerület – Nagyvárad Római Katolikus Püspökség. H. n., 2000.
- Szabó Béla: Honunk státuszjogi állása. A Magyar Jogtudomány Klasszikusai 2. Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. H. és é. n. [Bp., 2008.]
- Szabolcs vármegye 1848/1849-ben. Források. Vál. és szerk. László Géza. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Kiadványai II. Közlemények, 22. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár. Nyíregyháza, 2000.
- Szathmári Pap Károly erdélyi országgyűlési arcképcsarnoka 1842. Közzéteszi Murádin Jenő. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség – Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány. Bp., 2008.
- Széchenyi és Erdély. Tanulmányok. Írta Egyed Ákos, Csetri Elek, Péter György és Somai József. Szerk. Somai József. Romániai Magyar Közgazdász Társaság. Kolozsvár, 2002.
- Széchenyi Magyarországa és Európa. Tudományos konferencia. Magyar Tudományos Akadémia és Budakeszi. 2000. szept. 21–23. Szerkesztette Pelyach István, Körösiné Merkl Hilda, Simon V. Péter és Buday Miklós. Széchenyi Társaság. H. n. [Bp.], 2004.
- Székely vértanúk 1854. Szerkesztette Károlyi Dénes. 2. kiadás. Téka. Kriterion Könyvkiadó. Bukarest – Kolozsvár, 2001.
- Székelyné Körösi Ilona: A kecskeméti Kossuth-szobor története. Porta Könyvek 1. Kecskeméti Lapok Kft. Kecskemét, 2002.
- Szilágyi Márton: Lisznai Kálmán. Egy 19. századi írói életpálya társadalomtörténeti tanulságai. Irodalomtörténeti füzetek. 149. szám. Argumentum Kiadó. Bp., 2001.
- Szilágyi Mihály: A Tolna megyei nemzetőrség története 1848–49, 1956, 2000. Babits Kiadó. Szekszárd, 2006.

- Id. Szinnyi József emlékezete. Művelődéstörténeti és sajtótörténeti írásai. Összeállította, sajtó alá rendezte és a Szinnyi-bibliográfiát készítette: Gazda István. Magyar Tudománytörténeti Szemle Könyvtára 26. Magyar Tudománytörténeti Intézet. Piliscsaba, 2000.
- Szmollény Nándor: Klauzál Gábor. Az első magyar kereskedelemügyi miniszter és közgazdasági reformküzdelmeink. Magyar Kereskedők Könyvtára, II. évf. 8. füzet. Bp., é. n. [1903.] Reprint kiadás. Klauzál Gábor Társaság. Bp., 2008.
- Szöts István: G. B. L. Gróf Batthyány Lajos főbenjáró pere és vértanúsága. Irodalmi forgatókönyv. 2. kiadás. Holnap Kiadó. Bp., 2007.
- Szvoboda Dománszky Gabriella. A Pesti Műegylet története. A képzőművészeti nyilvánosság kezdetei a XIX. században Pest-Budán. A Miskolci Egyetem Kiadója. H. n. [Miskolc], 2007.
- T. Ágoston László: Lenkey huszárok. Aposztróf Kiadó. Bp., 2009.
- Takács Tibor: Nem félek a haláltól... Gróf Batthyány Lajos kálváriás életéről és haláláról. Zrínyi Kiadó. Bp., 2008.
- Tanulmányok az 1848–1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából. Szerk. Márkusné Vörös Hajnalka. Magyar Tudományos Akadémia Veszprémi Területi Bizottsága. Veszprém, 2001.
- Tiszafüredi tanulmányok 4. Fejezetek az 1848–49-es szabadságharc tiszafüredi eseményeiből. Szerk. Füvessy Anikó. Jász-Nagykun-Szolnok Megyei Múzeumok Igazgatósága – Tariczky Alapítvány. Szolnok, 2000.
- Tóth Árpád: Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2005.
- Tóth József: Kossuth Lajos nyomában hazai és külföldi tájakon. Kossuth Lajos emléktúrák 3. Kossuth-köri Füzetek. 3., bővített kiadás. Kornétás Kiadó. Bp., 2002.
- Tóth Sándor: Kossuth-emlékek Szabolcsban. Nyíri Honvéd Egyesület kiadványai. Helytörténet 2. Nyíregyháza, 2002.
- Tóth Sándor: Rakovszky Sámuel 1848–49-es honvédezredes emlékezete. Gávavencsellői Nagyközségi Önkormányzat. Gávavencsellő, 2002.
- Történelem és levéltár. Válogatás Erdmann Gyula írásából. A szerző 60. születésnapjára összeállította Erdész Ádám és Á. Varga László. Békés Megyei Levéltár. Gyula, 2004.
- Történelmünk korszakalkotója. Batthyány Lajos miniszterelnök – Batthyány Lajos, a hadseregszervező [Kiállítási katalógus]. Szerk. Basics Beatrix és B. Varga Judit. Budapesti Történeti Múzeum – HM Hadtörténeti Intézet és Múzeum. H. és é. n. [Bp., 2007.]
- Tusnády László: Kortársunk, Kossuth Lajos. Hungarovox Kiadó. Bp., 2002.
- Ujj János: Emlékhelyek és emlékművek Arad megyében. Alma Mater Alapítvány. Arad, 2003.
- Urbán Aladár: Batthyánytól Kossuthig. Hadsereg és politika 1848 nyarán és őszén. A Hadtörténeti Intézet és Múzeum Könyvtára. Argumentum Kiadó. Bp., 2009.
- Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöksége, fogsága és halála. Argumentum Kiadó. Bp., 2007.
- Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos. Magyarország első alkotmányos kormányfője. Holnap Kiadó. Bp., 2007.
- Ünnep – hétköznapi – emlékezet. Társadalom- és kultúrtörténet határmezsgyéjén. A Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület konferenciája Szécsény, 2000. augusztus 24–26. Szerk. Pásztor Cecília. Rendi Társadalom – Polgári Társadalom 14. Adatok, Források és Tanulmányok a Nógrád Megyei Levéltárból 34. Salgótarján, 2002.
- Varga László: Város a hadak útján. Nagymegyer 1848/49-ben. Közkincseink... KT Kiadó. [Nagymegyer], 2001.
- Vas Megyei Levéltári Füzetek. 9. Előadások Vas megye történetéről. III. Szerk. Tilcsik György. Vas Megyei Levéltár. Szombathely, 2000.
- Végh Ferenc: Párbaj a csatatéren. Egy Jókai-hős nyomában. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2002.
- Veliky János: A változások kora. Polgári szerepkörök és változáskoncepciók a reformkor második évtizedében. Habsburg Történeti Monográfiák 8. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp., 2009.
- „Verekedni az utolsó emberig”. A turai lovasütőkötet 1849. július 20. Tanulmányok. Szerk. Rosonczy Ildikó. Magyar Napló, Budapest, 2009.
- „Vésd szoborba alakját...”. Kossuth-szobrok a szlovákiai magyarok emlékeztetésében. Szerk. Végh László. Lilium Aurum. Dunaszerdahely, 2003.
- Völgyesi Orsolya: Egy siker kudarca. Kuthy Lajos pályafutása. Irodalomtörténeti Füzetek 163. Argumentum Kiadó, Bp., 2007.
- Węgierska Wiosna Ludów a walki narodowowyzwoleńczej w XIX-wiecznej Europie. Konferencja Historyczna. Szerk. Jerzy Snopek. Węgierski Instytut Kultury. Warszawa, 1999.
- Zachar Péter Krisztián: Ellenforradalom és szabadságharc. Az 1848. őszi nyílt dinasztikus ellenforradalmi fordulat politikai-katonai háttere (szeptember 29 – december 16.) A múlt ösvényén. L'Harmattan. Bp., 2008.
- Zakar Péter: „Hazám sorsa az én sorsom”. Az Esztergomi Érsekség 1848/49-ben. Belvedere Meridionale. Belvedere Meridionale. Szeged, 2003.
- Zala követe, Pest képviselője. Deák Ferenc országgyűlési tevékenysége 1833–1873. Szerk. Molnár András. Zalai Gyűjtemény 59. Zala Megyei Levéltár, Zalaegerszeg, 2004.
- „Zalának büszkesége”. Helyszínek, arcok, események Deák Ferenc életéből. Szerk. Molnár András. A képeket válogatta és a képmagyarázatokat írta Körmöczy Katalin és Molnár András. Zala Megyei Levéltár. Zalaegerszeg, 2003.

Aniszi Kálmán (1939, Nagyváradi) író, a filozófiai tudományok doktora. A Babeş-Bolyai Egyetem filozófia-történelem szakán végzett. A kolozsvári Képzőművészeti Akadémia filozófia, esztétika, etika tanára

1971 és 1985 között, majd a Korunk folyóirat filozófia és társadalomtudományok rovatának szerkesztője. 1990-ben jött Magyarországra. 1991 és 1994 között a budapesti Zrínyi Kiadó fellelős szerkesztője és a miskolci Bölcsész Egyesület filozófiatörténet tanára volt. Több tanulmánykötet társszerzője, tízenkét önálló kötete jelent meg. Legutóbbi esszéköte: *Lávány és ihlet* (2010).

Cseh Károly (1952, Borsodszeg) költő, műfordító. A miskolci KELET Irodalmi Alkotócsoporthoz vezetője. Mezőkövesden él. Legutóbbi kötetei: *Atlantisz felé* (orosz versantológia, 2008), *Kutyahűség* (német-osztrák-svájci fordításkötet, 2008) Gennadij Ajgi: *Csillagkép ablakomban* (fordítás, 2009).

Csender Levente (1977, Székelyudvarhely) író. 1991 óta él Magyarországon. A PPKE magyar-kommunikáció szakán végzett 2005-ben. 2003-ban a Magyar Írószövetség Prózaí Szakosztályának díjában, 2005-ben Móricz ösztöndíjban, 2009-ben a Barankovics István Alapítvány ösztöndíjában részesült. Kötetei: *Zsírnak való* (novellák, 2003), *Szűnőföldem* (novellák, 2006).

Filip Tamás (1960) költő, szerkesztő, közjegyző. Megjelent verseskötetei: *Fékezett habzás* (1986), *Függőhid* (1998), *Amin most utazol* (2001), *A harmadik szem* (2003), *Mentés másképpen* (naplójegyzetek, versek, 2005), *Rejtett ikonok* (2006), *Saját erőd* (2008).

Győri László (1942, Orosháza): író, költő, a Kilencek költőcsoporthoz tagja. Az ELTE magyar-könyvtár szakán végzett 1966-ban. Több városban dolgozott könyvtárosként, 1981-től a Központi Sajtószolgálat újságírója, 1994-től az 56-os Intézet könyvtárosa. Budapesten él. Többek között Radnóti Miklós- (1977) és József Attila-díjas (1992). Legutóbbi kötetei: *A kései Éden* (novellák, 2005); *A rabbiánus kecsketartó* (elbeszélések, 2009).

Hegedűs Imre János (1941, Székelyhidegkút) író, irodalomtörténész. Sepsiszentgyörgyön gimnáziumi tanár és szakfelügyelő, 1984-ben emigrált Ausztriába. Bécsben és Budapesten él. Legutóbbi kötetei: *A néma esküje*, (önéletrajzi regény 2004), *Benedek Elek* (monográfia, 2006).

Hermann Róbert (1963, Székesfehérvár) történész, az MTA doktora. 1987 óta a Hadtörténelmi Intézet és Múzeum munkatársa, egy ideig igazgatója, majd a Bécsi Állandó Levéltári Kirendeltség vezetője, jelenleg a Hadtörténelmi Közlemények Szerkesztőségének igazgatója. Fontosabb munkái: *1848–1849. A szabadságharc hadtörténete* (2001), *Kossuth Lajos és Görgei Artúr levelezése, 1848–1849* (2001), *Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei* (2007), *A Drávától a Lajtáig. Tanulmányok az 1848. nyári és őszi dunántúli hadi események történetéhez* (2008).

Jánosi Zoltán (1954, Miskolc) irodalomtörténész, egyetemi tanár, a Nyíregyházi Főiskola rektora. (2007–) Legutóbbi kötetei: *„Kő alatti fény”*, *Ratkó József és „két” nemzedéke* (2005), *„Szólitlak, hattyú” – Válogatott írások Nagy László életművéről* (2006), *„Árnyékodon állva, Babylon”* (2007), *La acogida de Federico García Lorca en Hungría* (2007).

Jékely Zsombor (1970, Budapest), PhD, művészettörténész, a budapesti Iparművészeti Múzeum főosztályvezetője. Kutatási területe: magyarországi középkori falfestészet, Zsigmond-kori művészet, reneszánsz szobrászat és iparművészet. Fontosabb kötetei: (Kis Loránddal) *Középkori falképek Erdélyben. Értékmérés a Teleki László Alapítvány támogatásával* (2008), (Lángi Józseffel): *Falfestészeti emlékek a középkori Magyarország északi keleti megyeiből* (2009).

Kalász Márton (1934, Somberek) költő, író, műfordító. 1970-től 1985-ig az Új Írás folyóirat rovatvezetője, 1991-től 1995-ig a Stuttgarter Magyar Kulturális Tájékoztatói Központ igazgatója. 2002-től 2007-ig a Magyar Írószövetség

ség elnöke. József Attila- (1971, 1987), Prima- és Stephanus-díjas. Legutóbbi kötetei: *Téli bárány* (regény, 2. kiadás, 2006), *Kezdd haláltánc* (versek, 2006), *Összes verse* (2009), Zsille Gábor szerk.)

Kelemen Lajos író (1954, Büssü) író, Kaposváron él, Radnóti-díjas. Legutóbbi kötete: *Olvasó* (esszék, 2008).

Lancendorfer Ignác (1963, Pápa) költő, jelenleg Székesfehérváron él, jogász. Több néven publikál. Írásai 16 éves kora óta jelennek meg napilapokban és folyóiratokban, szerepelt több antológiában is. Önálló versköte: *Szabadgyalog* (1995). Díjazott volt a Salvatore Quasimodo pályázaton. Új versköte megjelenés előtt áll.

László Noémi (1973, Kolozsvár) költő. Többek közt Petőfi- (1999) és Irodalmi Jelen-díjas (2004). Legutóbbi kötete: *Százegy* (versek, 2004).

Pintér Judit Nóra (1981, Szolnok) esztétika–pszichológia szakon végzett. Budapesten él, pszichológusként dolgozik, mellette esztétikából PhD-zik.

Rózsássy Barbara (1979, Budapest) költő. Művelődésszervező szakon végzett, jelenleg a Debreceni Egyetem néprajz és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem olasz szakán tanul. Gérecz Attila-díjas (1998). Legutóbbi kötete: *Pater noster, Dante* (2007).

Szong Szokcse (1960) dél-koreai író. Hösei hétköznapi, gyakran a társadalom peremén élő emberek. Két jelentős koreai irodalmi díj birtokosa. Főbb regényei: *Horangirül poatta* (Tigrist láttam, 1999), *Inganüi him* (Az ember ereje, 2003.) Novelláskötetek: *Szega tveonné* (Madárrá vált, 1996), *Cseminanün inszeng* (Érdekes élet, 1997), *Hvang Mangünün irokhé marhetta* (Hvang Mangün mondta, 2002).

Tarján Tamás (1949) magyar-néprajz szakos diplomát szerzett, 1973 óta az ELTE BTK Magyar Intézetének oktatója. József Attila-díjas irodalomtörténész, kritikus. Irodalmi paródia-gyűjteményeinek

társszerzője Reményi József Tamás. Legutóbbi kötete: *Nyugat 100+1* (2009).

Tornai József (1927, Dunaharaszti) költő, író, műfordító. 1977 és 1997 között a Kortárs munkatársa, 1992-től 1996-ig a Magyar Írószövetség elnöke. József Attila- (1975) és Babérkoszorú-díjas (2001).

Legutóbbi kötete: *A Rossz virágai* (Baudelaire-fordítások és esszé, 2007).

Turai Laura (1983, Kecskemét) költő. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem francia-magyar szakán végzett. Diplomamunkájának témája: *Pilinszky, Simone Weil és a francia katolikus irodalom*. Grafikaival kiállításokon szerepel.

Szavazzon a hónap versére!

Honlapunk **VERSEK** rovatába minden hónap közepén fölkerül néhány vers név nélkül, melyekre Olvasóink szavazhatnak egy hónapon keresztül. Azt a verset, amelyik a legtöbb szavazatot kapta, megjelentjük a Magyar Naplóban!

A májusi lapszámba kerülő versre **2010. április 19-ig** lehet szavazni.

A legutóbbi versszavazás győztese **Turai Laura** *Félelem* című verse, amely lapszámunkban olvasható.

Gratulálunk a Szerzőnek!

www.magyarnaplo.hu

Tények melankóliája

Tudományos tanácskozás

Turczi István költői életművéről

A Magyar Írószövetség, a Fiatal Írók Szövetsége, az ELTE Modern Magyar Irodalomtörténeti Tanszéke, a Magyar Irodalomtörténeti Társaság és a Magyar Versmondók Egyesülete szervezésében **2010. április 26–27-én** megrendezendő konferenciának, amelyen húsz irodalomtörténész, többek között **Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő, Reményi József Tamás, Tarján Tamás és Tverdota György** tart előadást, a Magyar Írószövetség klubja ad otthont. **(1062 Budapest, Bajza utca 18. I. emelet)**

Kulturális hírek

A Magyar Írószövetség programjából

A rendezvények helyszíne: az Írószövetség Klubja, 1062 Bp., Bajza utca 18., I. emelet
Telefon: 06-1/322-8840

Április 6., kedd, 18 óra

Csikófogat – a fiatal alkotók estjének vendégei Csik Mónika és Sándor Zoltán vajdasági szerzők. Az estet Erős Kinga vezeti.

Április 13., kedd, 18 óra

Mészáros István festőművész kiállításának megnyitója. A kiállítást megnyitja Szokolczay Lajos.

Április 15., csütörtök, 18 óra

A *Bajza-szalon* vendége L. Simon László

Április 22., csütörtök, 18 óra

Bágyoni Szabó István és Árkossy István *Világ árnya – világ fénye* című kötetének bemutatója.

Április 23., péntek, 17 óra

Sulyok Vince-emlékest.

Április 29., csütörtök, 18 óra

Open Reading – a nyitott versest vendége Petőcz András, a vendég vendége Zsávolya Zoltán.

A budakeszi Nagy Gáspár Városi Könyvtár programjából

Budakeszi, Fő u. 108. Tel.: 06-26-451-136,
Honlap: www.ngvk.hu

Április 13., kedd, 18 óra

„*Boldog, szomorú dal*” címmel válogatás hangzik el Kosztolányi Dezső verseiből és prózai írásaiból. Szerkesztette és előadja: Simon Aladár színművész.

Az érdi Csuka Zoltán Városi Könyvtár programjából

Cím: Érd, Hivatalnok u. 14.
Tel.: 06-23-365-470
Honlap www.csukalib.hu

Április 14., szerda, 17 óra

A Költészet Napja alkalmából *VERS-ELŐ* című felolvasóestet szervez a könyvtár: minden arra vállalkozó felolvashatja, elmondhatja

kedvenc versét. Közreműködik és az esetleges holtponatokon túllendít: Rédei Erzsébet csellóművész. A házigazda Bencsik Ildikó.

Április 28., szerda, 17 óra

Somfai István, az érdi Vörösmarty Mihály Gimnázium címzetes igazgatójának előadása nyelvi leleményről és bakikról. Nyelvészeti vetélkedő középiskolásoknak – eredményhirdetés.

Az érdi Szepes Gyula Művelődési Központ programjából

Érd, Alsó u. 9. Tel.: 06-23-365-490
Honlap: www.szepesmk.hu

Április 11., vasárnap, 11 óra

TAVASZI CSALÁDI MATINÉ 2010.

Furfangos csudadoktorok bábelőadás fából készült marionett bábokkal a MASZK Báb-színpad előadásában, amely Jókai Mór novellája nyomán Huszt várának történetét meséli el a gyerekeknek.

Belépőjegy: 800Ft, családi jegy: 2400Ft

Április 12., hétfő, 19 óra

Költészet Napja az Érdi Városi Televízió és Kulturális Nonprofit Kft. szervezésében. Ünnepi köszöntőt mond T. Mészáros András polgármester, beszédet mond Bereményi Géza író, filmrendező. *Vendéglő a Parnasszuson* – Gasztronómiai és irodalmi kirándulás. *A költő utazása* – A Petőfi Vándorszínház előadása. Előadják: Ferenczi György és a Rackajam, valamint Szabó Sipos Barnabás színművész. Közreműködik Gulyás Csilla hárfaművész. Jegyár: 3000Ft (vacsorával együtt)

Április 13., kedd, 14 óra

„*Úgy életem életem...*” – Radnóti Miklós naplójának részletei, levelek és versek. Szereplők: Végh Péter, Holl Zsuzsa, Molnár Csaba, Schramek Géza. Rendező: Tucker András. Belépőjegy: 500Ft

Április 16., péntek, 17 óra

VERS-KÉP KIÁLLÍTÁS. Daróci Attila és Márai Attila: *Ad astra per aspera* az Irodalomkedvelők Klubja szervezésében. Nyitóbeszédet mond Abai Ilona ny. főiskolai docens, előadó: Kovács Dóra.

A MAGYAR NAPLÓ a világhálón!

A Magyar Napló világhálós változatának ingyenes rovatai:

- Irodalmi hírek
- Könyvruház
- A Hónap verse költői vetélkedő
- Fényképes beszámolók
- Határon túli szerkesztőségek adatai
- Irodalmi kvízzjáték

Előfizetőink részére elérhető rovatok:

- a legfrissebb Magyar Napló lapszámok
- a teljes archívum 2000-től
- szerzői lexikon fényképekkel, folyamatosan frissített adatokkal

A Magyar Napló előfizetői ingyenesen regisztrálhatnak az világhálós változatra is!

Csak internetes előfizetőink részére az előfizetési díj 1 évre

- belföldre 3000 forint
- külföldre 12 euró

Az előfizetéssel kapcsolatban kérjen bővebb tájékoztatást, valamint befizetési csekket az elofizetes@magyarnaplo.hu e-mail címen!

www.magyarnaplo.hu

IRATKOZZON FEL A MAGYAR NAPLÓ LEVELEZŐLISTÁJÁRA!

Csatlakozzon elektronikus hírlevelünk népes olvasótáborához, és a jövőben rendszeres, közvetlen tájékoztatást kap rendezvényeinkről és új kiadványainkról.

Küldje el nevét és e-mail címét az info@magyarnaplo.hu e-mail címre, vagy iratkozzon fel honlapunk Hírlevél rovatában: <http://www.magyarnaplo.hu/hirlevel.php>

Kérjük, ajánlja a Magyar Napló hírlevelét barátainak, ismerőseinek is!

EGYEDÜLÁLLÓ ELŐFIZETÉSI AKCIÓ A MAGYAR NAPLÓ IRODALMI FOLYÓIRATRA!

*Fizessen elő a Magyar Napló irodalmi folyóiratra, és mi egy ajándékkönyvet küldünk Önnek!
Régi előfizetőink minden karácsonyra könyvajándékot kapnak!*

Megrendelem a Magyar Napló havi folyóiratot

- 1/4 évre ~~2010 Ft~~ helyett **1930 Ft-ért** pld.-ban
- 1/2 évre ~~4020 Ft~~ helyett **3870 Ft-ért** pld.-ban
- 1 évre ~~8040 Ft~~ helyett **7390 Ft-ért** pld.-ban

Név:

Kézbesítési cím:

Telefonszám:

E-mail cím:

Számlázási cím:

Megrendelés kezdete:

Aláírás:

Kérjük, az előfizetési szelvényt juttassa el szerkesztőségünkbe postán, faxon vagy személyesen.

Megrendelését leadhatja telefonon és világhálós oldalunkon is.

Magyar Napló Kiadó Kft.
1450 Bp., Pf. 77. Telefon és fax: 413-6672
E-mail: info@magyarnaplo.hu
Honlap: www.magyarnaplo.hu